

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİH BİLİM DALI

DESTANLARDA İSLAM ÖNCESİ GÖK TANRI
İNANCI VE İLGİLİ MOTİFLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN

HAZIRLAYAN
Neslihan FULİN

ELAZIĞ – 2013

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİH BİLİM DALI

DESTANLARDA İSLAM ÖNCESİ GÖK TANRI
İNANCI VE İLGİLİ MOTİFLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN

HAZIRLAYAN
Neslihan FULİN

Jürimiz 23/10/2013 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu Yüksek Lisans Tezini oy birliği/oy çokluğu ile kabul etmiştir.

Jüri Üyeleri

1. Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN
2. Doç. Dr. Zahir KIZMAZ
3. Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun tarih ve Sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Destanlarda İslam Öncesi Gök Tanrı İnancı ve İlgili Motifler****Neslihan FULİN****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Genel Türk Tarihi Bilim Dalı****Elazığ 2013; Sayfa: XVI + 167**

Destanlar ortak kültürel mirasın ürünüdür. Destanlar, milli kültürün bugünkü haliyle eski zamanları arasındaki ilişkileri tespit eden birincil kaynaklardır. Destanlar toplumun dünyaya ve olaylara bakış açısını bir anlamda toplumun karakterini yansıtır. Bu nedenle destanların özellikle Türk destanlarının incelenmesi Türk kültür yapısına önemli katkıları olacaktır.

Destanlardan hareketle inanç felsefemizin bugünkü haliyle eski çağları arasındaki ilişkileri tespit edebilmemiz mümkündür. İnançlar bir milletin hayatında önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; Türk milleti tarihi boyunca birçok dini kabul etmiş ve bu dinlerden kalan birçok inanış günümüze kadar gelebilmiştir. İşte bu dinlerden bizi ilgilendireni Gök Tanrı inancıdır.

Gök Tanrı inancı Türklerin en eski inancı olup bu inanca ait birtakım bilgileri destanlar sayesinde öğrenebilmekteyiz. Çünkü destanlarımızda yer alan tarihi gerçekler ve destanlarda geçen olayların ya da kişilerin yaşadıkları, destan motifi çerçevesinde Gök Tanrı inancına dair bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Destan, Milli Kültür, Türk Destanları, İnanç, Türk Milleti, Gök Tanrı İnancı, Destan Motifleri.

ABSTRACT

Master's Degree Thesis

Belief in Sky God and Related Motifs in Sagas before Islam

Neslihan FULİN

Fırat University

Institute of Social Sciences

Department of History

Department of General Turkish History

Elazığ, 2013; Page: XVI + 167

Sagas are product of the cultural heritage. Sagas are primary source to detect relationship between old times and its present form of national culture. Sagas reflects perspective of world they perspective and in a mean the character of community. Therefore examination of sagas, in particular Turkish sagas, will be an important contribution to structure of the Turkish culture.

It is possible to understand relationship between philosophy of our faith as it stands today and its version of old times from sagas. Beliefs are emerging as an important element in the life of a nation. Namely, throughout the history Turkish Nation agreed many religions and many beliefs remaining from that religions has survived to present day. From this religions, we are interested in Sky God belief.

Sky God belief is the oldest belief of Turkish nation and we can learn several information through sagas, because historical facts, the events and experience of persons in our sagas, within the framework of saga motif, provides information about belief of Sky God.

Keywords: Saga, National Culture, Turkish Sagas, Belief, Turkish Nation, Sky God Belief, Saga Motifs.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	IX
KONU VE KAYNAKLAR	X
GİRİŞ	1
I. Destan ve Destanların Tarihi Kaynak Olarak Kullanımdaki Önemi	2
II. İnsanların Dine Olan İhtiyacı.....	13
III. Toplumlardaki Diğer İnançlar ve Gök Tanrı İnanıcı	16

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLAMİYETTEN ÖNCE TÜRKLERDE GÖK TANRI İNANCI	20
1.1. Kelime Olarak Tanrı ve Gök Tanrı Bağlamında Göğün Yüceliği.....	20
1.2. Gök Tanrı'nın Taşdığı Özellikleri	23
1.3. Gök Tanrı'nın Tek Tanrı Olarak Adlandırılması ve Yaratıcılık Vasfı	26
1.4. Türklerde Gök ve Göğün Tanrı İle Olan Bağlantısı	30
1.4.1. İskitlerde Gök ve Göğün Tanrı İle Olan Bağlantısı.....	32
1.4.2. Hunlarda Gök ve Göğün Tanrı İle Olan Bağlantısı.....	34
1.4.3. Göktürklerde Gök ve Göğün Tanrı İle Olan Bağlantısı.....	35
1.4.4. Uygurlarda Gök ve Göğün Tanrı İle Olan Bağlantısı.....	36
1.4.5. Kırgızlarda Gök Göğün Tanrı İle Olan Bağlantısı	37
1.4.6. Diğer Türk Topuluklarında Gök ve Göğün Tanrı İle Olan Bağlantısı	38
1.5. Gök Tanrı İnancının Dini Mahiyeti ve Gök Tanrı'nın Özüne Yönelik Nitelendirmeler	38
1.5.1. Hâkim Unsur Olarak Gök Tanrı Dini	38
1.5.2. Hayata Yansıyan Yönüyle Gök Tanrı Dini.....	42
1.5.3. Gök Tanrı'nın Göğün Rengi ve Işıyla İlişkilendirilmesi	44
1.6. Gök Tanrı İnanıcı ve Şamanizm (Kamlık – Şamanlık).....	45
1.7. İslamiyet'e ve Gök Tanrı İnancına Göre Yaratıcının Sıfatları Hakkında Bazı Ortak Değerler	47
1.8. Müslüman Türklerde Gök Tanrı İnancının İzleri	54

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK DESTANLARINDA GÖK TANRI İNANCIYLA.....	58
İLGİLİ MOTİFLER	58
2.1. Mistik Motifler.....	58
2.1.1. Işık Motifi (İlahi Kaynaktan Gelen Nur)	58
2.1.2. İlahi Kaynaktan Gelen Sesler	60
2.1.3. Sihir Motifi.....	60
2.1.4. Gök Böcü (Kurt) Motifi	60
2.1.5. Geyik Motifi.....	64
2.1.6. Boğa Motifi	65
2.1.7. Rüya Motifi	66
2.1.8. Hızır ve İlyas Motifi	69
2.1.9. Mistik Nitelikteki Kadınlar Motifi	72
2.1.10. Aksakallı İhtiyarlar Motifi	73
2.1.11. Kurban Motifi.....	75
2.2. Tabiattan Alınmış Motifler	77
2.2.1. Ağaç Motifi.....	77
2.2.2. Mağara Motifi	81
2.2.3. Dağ Motifi.....	83
2.2.4. Taş ve Kaya Motifi	84
2.2.5. Gök Motifi.....	86
2.2.6. Yer Motifi	86
2.2.7. Su Motifi	87
2.2.8. Güneş, Ay ve Yıldız Motifi.....	88
2.3. Hayattan Alınmış Motifler	91
2.3.1. Destan Kahramanının Olağanüstü Görünüşü ve Doğum Motifi	91
2.3.2. Ad Verme Motifi	93
2.3.3. Mansıp Alma Motifi	95
2.3.4. Evlenme Motifi.....	97
2.3.5. Ölüp Dirilme Motifi.....	98
2.3.6. Demir ve Demircilik Motifi	100
2.3.7. Ok ve Yay Motifi.....	101
2.4. Destanlarda Sayılar ve Renklerle İlgili Motifler	103

2.4.1. Sayılar	103
2.4.1.1. Üç (3).....	104
2.4.1.2. Yedi (7).....	105
2.4.1.3 Dokuz (9).....	106
2.4.1.4. Kırk (40)	107
2.4.2. Renkler.....	109
2.4.2.1. Siyah (Kara).....	110
2.4.2.2. Beyaz (Ak).....	112
2.4.2.3. Kırmızı (Al)	113
2.4.2.4. Mavi (Gök Rengi)	114
2.4.2.5. Sarı	114
2.4.2.6. Yeşil	115
SONUÇ	117
BİBLİYOGRAFYA.....	120
DESTAN METİNLERİNİN ÖZETİ	129
EKLER	160
ÖZGEÇMİŞ.....	167

ÖNSÖZ

Her toplumun kendine has düşünce ve hayatını şekillendiren unsurlar bulunmaktadır, inançlar ise bu unsurların başında gelmektedir. Bu bakımdan insanoğlu yaşamış olduğu dönemin inançlarından hiçbir zaman kendini soyutlayamaz. İnsanoğlunun her davranış ve tutumunda inancın izini bulmak mümkündür. Türklerin de kendine has düşüncelerinin şekillenmesinde inançların önemli rolü vardır. İşte destanlar da Türklerin çağlar boyunca hayatının birçok yerinde uyguladığı inançları gözler önüne seren eşsiz kaynaklardır. Destanlardan yola çıkarak Türklerin birçok inanca sahip olduğunu görebiliriz. Asıl bizim için önemli olan tarihe yön vermesi bakımından din tarihinin merkezinde duran Gök Tanrı inancıdır. Gök Tanrı inancı hâkim olduğu devirlerde en canlı ve güncel bir inanç haline gelmiştir. Öyle ki Türkler kendi inanış ve düşünce anlayışı içerisinde Gök Tanrı inancını açıklamış, dünyadaki var olma anlayışını buna göre tespit etmiş, hayatını buna göre yönlendirmiştir.

Tezimizi bu fikirler çerçevesinde oluşturduğumuz gibi öncelikle tezimizde yararlandığımız kaynaklarla ilgili bir ön bölüm oluşturduk, daha sonra ise konuyu başta giriş olmak üzere iki bölüm halinde incelemeye karar verdik. Giriş bölümünde ilk olarak destanı tanımlamakla işe koyulduk. Ardından Türk destanlarının teşekkülü üzerinde durduk ve Türk milletinin hayatında derin izler bırakan ve Türk milletinin tarihi gerçekleriyle ilgili bilgiler veren milli destanlar hakkında kısa bilgiler verdik. Daha sonra ise Türk destanlarının tarih açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koyduk. Son olarak dinin insanlar için birincil dereceden bir ihtiyaç olduğunu vurguladıktan sonra toplumlardaki diğer inançlar (Animizm (Ruhçuluk), Naturizm (Doğacılık), Totemizm, Şamanizm ve Gök Tanrı dini) hakkında kısa bilgiler verdik. Bu inançlar içerisinde Gök Tanrı dinin Türklerin düşünce ve inanç sistemindeki önemi üzerinde durduk.

Bu girişten sonra birinci bölümde, Asya'nın doğusundan Avrupa'nın içlerine kadar her yerde Türk topluluklarının dini sistemlerine esas oluşturan Gök Tanrı inancı hakkında bilgi verdik. Araştırmamız sonunda gördük ki eski Türk dini bu inanç etrafında şekillenmiş hatta Gök Tanrı inancı tarih boyunca hayatini sürdürmüş olup sahip olduğu birtakım simgeler sayesinde bugün bile devam etmektedir.

İkinci bölümde ise destanlarda sıkça geçen bazı motifler verilerek bu motiflerin Türk yaşam tarzında ve inanç anlayışında bıraktığı etkiler üzerinde durduk. Destan

motiflerini bu bölümümüzde mistik motifler, tabiattan alınmış motifler ve hayattan alınmış motifler olmak üzere üç bölümde inceledik.

Çalışmamız sırasında benden yardımlarını esirgemeyen, fikirleriyle beni yönlendiren danışman Hocam Sayın Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN'A, maddi ve manevi açıdan araştırmaya destek veren aileme ve yardımlarından ötürü kütüphanemizin çok değerli çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

ELAZIĞ-2013

Neslihan FULİN

KISALTMALAR

A.Ü.D.T.C.F.D	: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Age	: Adı geçen eser
Agm	: Adı geçen makale
Agmad	: Adı geçen madde
Agt	: Adı geçen tez
Akm	: Atatürk Kültür Merkezi
ATASE	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
F.Ü	: Fırat Üniversitesi
Haz	: Hazırlayan
Hz	: Hazreti
İ.Ü.E.F	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KB	: Kutadgu Bilig
M.Ö	: Milattan Önce
M.S	: Milattan Sonra
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s	: Sayfa
S	: Sayı
S.a.v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb	: Ve benzeri
Vs	: Ve saire
Yay	: Yayınları
Yy	: Yüzyıl

KONU VE KAYNAKLAR

1. Konu

Bu çalışmanın konusu “Destanlarda İslam Öncesi Gök Tanrı İnancı ve İlgili Motifler” dir. Gök Tanrı inancı, bozkır kavimlerinin inancında tek yaratıcı olarak ortaya çıkan ve semavi özelliğe sahip olan bir inançtır. Bu inancın temelinde maddi gökyüzünden ulu varlığa doğru bir gelişme dikkati çekmektedir. Gök Tanrı inancına göre Tanrı en yüksek varlık olarak kabul edilmektedir. Asya'nın doğu ucundan Avrupa'nın içlerine kadar yayılan Gök Tanrı inancı zamanla evrensel bir boyut kazanmıştır. Semavi dinlere kadar inanç sisteminin odak noktası olmuştur.

İnsanlar doğası gereği bir inanç eğilimindedirler. Bazen kendilerinin üstün gördükleri varlıkların kutsallığına inanmışlardır. Bazen gök bazen ay, güneş ve yahut güçlü bir hayvan da inanma güdülerini ve yaratıcıyı arama eğiliminde olmuşlardır. İnanç konusu bildiğimiz üzere çok karmaşık bir konu olup her araştırmacı bu konu hakkında farklı görüşler öne sürmüştür. İslamiyet'tin kabulüne kadar Türklerin tarih boyunca farklı dinlere inanmış olmaları da bu konuyu karmaşık hale getirmiş ve konunun incelenmesinde bazı zorluklara neden olmuştur. Türklerin bu kadar farklı bir inanca sahip olmalarının temelinde birçok etken vardır. Bu etkenlerin birincisi Türklerin çok köklü bir tarihi geçmişinin olmasıdır. İkinci olarak göçebe yaşamdan dolayı farklı coğrafyalarda hâkimiyet kurmaları ve bunun etkisiyle birçok milletle ilişki içerisine girmeleri inanç sistemlerinde farklılaşmalara neden olmuştur. Bu nedenle Gök Tanrı inancının Türk inanç sistemine damgasını vurduğunu belirtmek oldukça zor olsa gerek. İslam Öncesi Türk Dini Tarihi üzerinde yapılan çalışmaların durdukları önemli konularında biri de Gök Tanrı inancı olmuştur. Türk boylarının dinlerinden her biri köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen orijinalliklerini kaybetmişlerdir. Oysa Gök Tanrı inancı orijinallliğini kaybetmeyen bir dini unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk yaşamında önemli bir yere sahip olan ve orijinallliğini devam ettiren Gök Tanrı inancı destanlarda ise çeşitli motifler şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Kısaca tezimizin konusu mahiyetinde tespit ettiğimiz kadarıyla Gök Tanrı inancı tarih boyunca eski Türk kültür ve yaşamında önemli bir yere sahip olmuş ve bu önemini destanlarda, destan kahramanının kişiliğinde gösterirken, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle de varlığını kişilerce kutsallaştırılmış davranış biçimlerinde göstermiştir. Görülüyor ki inanç ve din konusu çok geniş bir alana yayılmış konudur. İşte konun

geniş bir yapıya sahip olması çalışma üzerinde sıkıntı yaratmış kaynaklardaki birçoğu bilgi birbirinin tekrarı niteliğinde olmuştur. Bütün bu sıkıntılara rağmen çalışmamızın bundan sonra yapılacak çalışmalara önemli katkıları olacağı temennisindeyiz.

2. Kaynaklar

2.1. Kitaplar

Türklerin tarihine, coğrafi yayılımına, boylarına, lehçelerine ve yaşam tarzlarına yönelik bilgiler içeren ve 10. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan Türkçe ve Arapça bir sözlük olan *Divan-ı Lügat-it Türk*¹ adlı eser yada kelimesinin kökeni hakkında vermiş olduğu bilgilerden dolayı araştırmamız için önemli bir kaynaktır.

Türk-İslam fikir ve sanat hayatının en eski örneklerinden biri olan *Kutadgu Bilig*² Türklerin dünya görüşlerini, değer yargılarını ve karşılaştıkları sorunlarla nasıl mücadele ettiklerini ortaya koyma konusunda muazzam bir kaynaktır. Türk dili ve edebiyatının olduğu kadar Türk kültür tarihinin de önemli eserlerinden olan Kutadgu Bilig'e tezimizin birinci bölümünde başvurulmuştur.

Ramazan Şeşen'in hazırladığı *İbn Fazlan Seyahatnamesi*³ 11. yüzyılda yazılmış önemli bir kaynaktır. Bu dönem Türk boylarının dinsel yaşamı hakkında vermiş olduğu bilgilerden ötürü kaynaktan tezimizde yararlanılmıştır. Mehmet Neşri'nin, *Neşri Tarihi*⁴ adlı eseri tezimizde yararlandığımız önemli kaynaklardan bir diğeridir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş devresine dair pek önemli bilgiler içeren kaynaktan çalışmamızın rüya motifi adlı başlığı altında yararlanılmıştır.

İran'ın en büyük tarihçilerinden biri olan Alaaddin Ata Melik Cüveyni'nin *Tarih-i Cihangüşa*⁵ adlı eseri üç ciltlik olup tezimizde eserin birinci cildinden faydalanılmıştır. Türk-Moğol tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan Tarih-i Cihangüşa'nın dili her ne kadar sanatlı olsa da Türk, Moğol, Harezmsah, İsmailiye tarihleri üzerinde araştırma yapacaklar için önemli bir kaynaktır.

Araştırmamızın şekillenmesinde önemli bir kaynak olan ve İslam Öncesi Türk tarihi üzerine yapılmış çalışmalarıyla tanınan Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi adlı

¹ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügat-it Türk*, (Çev: Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, C. III, Ankara, 1999.

² Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig*, (Çev: Reşit Rahmeti Arat), TDK, Ankara, 1991.

³ Ramazan Şeşen, *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.

⁴ Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi*, (Haz: Mehmet Altay Köymen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, (Çev: Mürsel Öztürk), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C. 1, Ankara, 1988.

eseri, *Türk Mitolojisi C. I*⁶ ile *Türk Mitolojisi C. II*⁷ halinde basılmış olup araştırmamızda her iki cildinde yararlanılmıştır. Türk Mitolojisi hakkında araştırma yapacak olanlar için eşsiz bir kaynaktır. Türk Mitolojisinin birinci cildinde destan ve efsaneler ağırlıklı olarak anlatılmış çok eski çağlara ait destan ve efsaneler bu ciltte karşılaştırılmalı olarak ele alınıp daha sonra değerlendirme yapılmıştır. İkinci cilde baktığımız vakit yazarın destan ve efsaneler içerisinde bulunan mitolojik motiflere yer verdiğini görmekteyiz. Yazarın, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*⁸ ve *Türk Kültür Tarihine Giriş*⁹ adlı eserlerinden de tezimizde yararlandık.

Hikmet Tanyu'nun kaleme aldığı *İslamıktan Önce Tek Tanrı İnancı*¹⁰ adlı eseri tezimizin birinci bölümünde yararlanılmış olup bu kaynak tezimizin bel kemiğini oluşturmaktadır. Hikmet Tanyu bu eserinde öncelikle eski Türk dini ilgili yapılan çalışmaların hataları, bunların sebepleri üzerinde durmuştur. Daha sonra ise eski Türk inancı üzerinde orijinal fikirler öne sürmüştür. Eski Türklerin dinin Şamanizm, Totemizm vs. olmayacağını ve Türklerin dinin sadece Tek Tanrı dini yani Gök Tanrı dini olacağını öne sürerek tartışma konusu olan Eski Türk dini nedir? meselesine açıklık getirmiştir.

Ünver Günay ve Harun Güngör'ün beraber hazırladığı *Türk Din Tarihi*¹¹ tezimizde başvurduğumuz kaynaklardandır. Çok geniş coğrafyada, oldukça değişik kültürler, medeniyetler, toplumlar ve dünyanın birçok dini sistemleri ile temasa geçmiş bulunan Türklerin dini yaşayışları oldukça zengin tarih ve kültür mirasına sahip bulunmaktadır. Ünver Günay ve Harun Güngör'ün birlikte hazırlamış olduğu bu eser, bu zengin tarihi ve dini mirası bilimsel ve objektif bir şekilde ele almış ve tezimizde yararlandığımız önemli başvuru kaynağı olmuştur.

Fuzuli Bayat'ın *Oğuz Destan Dünyası Oğuz namelerin Tarihi Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*¹² eserini tezimizin ikinci bölümünde yoğun olarak kullandık. Eserde Oğuzların hâkim bir millet gibi Hazar Denizinden Kafkaslara kadar yerleştikleri anlatılmış olup Türk milletini ayakta tutan Oğuz milli kültürü ve Oğuz şuru hakkında

⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, TTK Yay. C.1, Ankara, 1993.

⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, TTK Yay. C.2, Ankara, 1995.

⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Kömen Yayınları, C. 2, 2. Baskı Ankara, 1979.

⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 6, Ankara, 1991.

¹⁰ Hikmet Tanyu, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1986.

¹¹ Ünver Günay – Harun Güngör, *Türk Din Tarihi*, Laçın Yayınları, Kayseri, 1998.

¹² Fuzuli Bayat, *Oğuz Destan Dünyası Oğuz namelerin Tarihi Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.

önemli bilgiler yer almaktadır. Aynı zamanda Fuzuli Bayat'ın *Mitolojiye Giriş*¹³ adlı eserinden tezimizin giriş bölümünde yararlandık.

Muharrem Ergin'in *Orhun Abideleri*¹⁴ adlı eseri de tezimizin önemli kaynağıdır. Orhun abideleri Türk medeniyetinin, kültürünün ve tarihinin şaheser vesikası olması açısından da önemlidir. Muharrem Ergin'in *Oğuz Kağan Destanı*¹⁵ ve *Dede Korkut Kitabı*¹⁶ da faydalandığımız önemli kaynaklardır. Bu iki kaynak eski Türklerin yaşam tarzı hakkında vermiş olduğu bilgilerden bize bir pencere açmıştır.

İslamiyet'e ve Gök Tanrı İnancına Göre Yaratıcının Sıfatları Hakkında Bazı Ortak Değerler adlı başlık altında yoğun olarak kullandığımız Sait Başer'in *Gök Tanrı'nın Sıfatlarına Esmâ'ül Hüsnâ Açısından Bakış*¹⁷ adlı eserde Eski Türk dinin mahiyetini anlamak için İslam'ın getirdiği mesajlara paralel olarak Türklerin Tanrı inanişinden bahsedilmektedir.

Ali Öztürk'ün ele aldığı *Çağları İçinde Türk Destanları*¹⁸ adlı eser konuyu bir bütün halinde vermesinden dolayı çalışmamızın temel kaynaklarından bir diğeri olmuştur. Eserde Türk destanları hakkında bilgi verdikten sonra destanlardaki motiflerin destan kahramanın yaşamındaki önemi üzerinde durulmuş ve eser, destan motiflerini bir bütün olarak ele aldığından tezimize yararlı olmuştur.

İbrahim Kafesoğlu'nun *Türk Milli Kültürü*¹⁹ adlı eseri de araştırmamızda istifade ettiğimiz kaynaklardır. Türk milletinin içinde yaşamış olduğu kültürel değerlerini ve öz benliklerini yansıtmaları açısından eşsiz bir kaynaktır. Eserde İslamiyet'ten önceki Türk milletinin inançlarına ait birtakım değerler kültürel değerlerle açıklanmıştır. Eserin dili her ne kadar ilmi bir niteliğe sahip olsa da Türk kültür alanında araştırma yapanların başvuracakları önemli kaynaklardır.

Osman Turan'ın *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*²⁰ adlı eserini İslam öncesi Türk Devletlerinin dini hayatı hakkında verdiği bilgilerden ötürü tezimizde kullandık. Mehmet Eröz'ün *Eski Türk Dini Gök Tanrı İnancı ve Alevilik Bektaşilik*²¹ adlı eserinden

¹³ Fuzuli Bayat, **Mitolojiye Giriş**, Ötüken Yayınları İstanbul, 2010.

¹⁴ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.

¹⁵ Muharrem Ergin, **Oğuz Kağan Destanı**, MEB Yay., İstanbul, 1970.

¹⁶ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, TTK Yay., Ankara, 1998.

¹⁷ Sait Başer, **Gök Tanrı'nın Sıfatlarına Esmâ'ül Hüsnâ Açısından Bakış**, Seyran Araştırmaları Serisi, İstanbul, 1991.

¹⁸ Ali Öztürk, **Çağları İçinde Türk Destanları**, Derya Dağıtım, İstanbul, 1980.

¹⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.

²⁰ Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi**, Boğaziçi Yay., C. 1, İstanbul,

²¹ Mehmet Eröz, **Eski Türk Dini Gök Tanrı İnancı ve Alevilik Bektaşilik**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992.

tezimizin daha çok birinci bölümünde istifade ettik. Eserde daha çok Şamanizm, kam ve şaman kavramları üzerinde durularak Şamanizm'in ve Gök Tanrı İnancının Alevi ve Bektaşî inançları üzerindeki etkileri anlatılmıştır.

Ömer Rıza Doğrul'un *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*²² adlı eseri dinler tarihi üzerine yazılmış önemli eserlerdendir. Kaynak gösterilmeden yazılan bu kitapta çeşitli dinler hakkında bilgiler verilmiştir.

Yaşar Çoruhlu'nun *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*²³ adlı eseri tezimizin ikinci bölümünde kullandığımız önemli kaynaklardandır. Kaynakta mitolojide kullanılan yer, gök, hayvanlar, renkler ve sayılarla ilgili motifler inanç açısından ele alınmıştır. Bu isimlerin dışında da çalışmada faydalanılan kitaplar vardır.

2.2. Makaleler

Yukarıda bahsettiğimiz kitapların yanı sıra tezimizde birçok makale de kullanılmıştır. Abdulkadir İnan'ın *Makaleler ve İncelemeler* adlı iki ciltlik eser çalışmadaki en önemli kaynaklardandır. Ancak araştırmamızda biz daha çok makalenin birinci cildinden faydalandık. Bu makalelerin ana konusu Türk kültürü ve destanlarda sıkça kullanılan motiflerdir. Sırasıyla kaynaktan yararlandığımız makaleler ise şunlardır: Epope ve Hurafe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi²⁴, Türk Rivayetlerinde Bozkurt²⁵, Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın²⁶, Oğuz Destanındaki Irkıl Ata²⁷, Türk Destanlarındaki Kırklar Motifi²⁸, Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları²⁹, Al Ruhü Hakkında³⁰, Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler³¹.

²² Ömer Rıza Doğrul, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, Ceylan Yayınları, İstanbul, 1963.

²³ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

²⁴ Abdulkadir İnan, "Epope ve Hurafe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi", *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C.1, Ankara, 1987.

²⁵ Abdulkadir İnan, "Türk Rivayetlerinde Bozkurt", *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987.

²⁶ Abdulkadir İnan, "Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın", *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987.

²⁷ Abdulkadir İnan, "Oğuz Destanındaki Irkıl Ata", *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987.

²⁸ Abdulkadir İnan, "Türk Destanlarındaki Kırklar Motifi", *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987.

²⁹ Abdulkadir İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987.

³⁰ Abdulkadir İnan, "Al Ruhü Hakkında", *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987.

³¹ Abdulkadir İnan, "Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler", *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C.1, Ankara, 1987.

Türklerin geleneksel dinleri ile Türkler arasında kısmen kabul görülen evrensel dinler hakkında bilgi veren Harun Güngör'ün *Eski Türklerde Din ve Düşünce*³² adlı makalesi tezimizde yararlandığımız önemli kaynaklardandır.

Tezimizin birinci bölümünde istifade ettiğimiz Saadettin Gömeç'in *Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet*³³ adlı makalesinde Eski Türk dini ve Şamanizm'in mahiyeti hususuna açıklık getirilmiş olup bu iki kavramın sınırları çizilmeye çalışılmıştır. Saadettin Gömeç'in *Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine*³⁴ adlı makalesi de tezimizde yararlandığımız makalelerdendir.

Fuzuli Bayat'ın *Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler*³⁵ adlı makalesiyle *Türk Mitolojisinde Dağ Kültü*³⁶ adlı makalesi tezimizin ikinci bölümünde istifade ettiğimiz önemli kaynaklardandır. Fuzuli Bayat'ın diğer önemli bir makalesi olan *Saka Etnoniminin Etimolojisi Üzerine*³⁷ adlı makalesi birinci bölümde kullandığımız önemli kaynaklardandır.

Hasan Köksal'ın *Türk Destanlarında Bazı Ortak Motifler*³⁸ adlı makaleyi destan motifleri hakkında vermiş olduğu bilgilerden dolayı tezimin ikinci bölümünde sıkça kullandık.

Ali Haydar Bayat'ın *Türk Kültüründe Üç ve Üçleme*³⁹ adlı makalesiyle Tuncer Gülensoy'un *Türklerde Dokuz Sayısı*⁴⁰ adlı makalesi destanlarda sayılar motifi başlığında kullandığımız makalelerdendir.

İbrahim Kafesoğlu'nun *Eski Türk Dini*⁴¹ adlı makalesi Türklerin geleneksel dinin ne olduğuna dair bilgiler sunması açısından tezimizde kullandığımız makalelerdendir.

Sadık Tural'ın *Tarihten Destana Akan Duyarlılık* isimli çalışması da sıkça başvuru yaptığımız kaynaklardan biridir. Bu kaynakta Sadık Tural'ın çeşitli makaleleri

³² Harun Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002.

³³ Saadettin Gömeç, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırma Dergisi*, C. 22, S. 34, Ankara, 2003.

³⁴ Saadettin Gömeç, “Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XX, S. 31, Ankara, 2000.

³⁵ Fuzuli Bayat, “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002.

³⁶ Fuzuli Bayat, “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”, *Folklor-Edebiyat*, C. 12, S. 46.

³⁷ Fuzuli Bayat, “Saka Etnoniminin Etimolojisi Üzerine”, (Haz: Osman Karatay), *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafka, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Karam, Yayıncılık, S. 1, Ankara, 2004.

³⁸ Hasan Köksal, “Türk Destanlarında Bazı Ortak Motifler” *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002.

³⁹ Ali Haydar Bayat, “Türk Kültüründe Üç ve Üçleme”, *Türk Kültürü*, S. 433, Ankara, 1999.

⁴⁰ Tuncer Gülensoy, “Türklerde Dokuz Sayısı”, *I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi*, C. 4, Ankara, 1976.

⁴¹ İbrahim Kafesoğlu, “Eski Türk Dini”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002.

bir arada bulunmaktadır. Eser Destanlar ve Türk Tarihi hakkında vermiş olduğu bilgilerden ötürü tezimizde faydalı olmuştur. Eserden istifade ettiğimiz bazı makaleler ise şunlardır: Tarihten Edebiyat Eserlerine⁴² Milli Destanlarımız Üzerine⁴³.

Salim Küçük'ün *Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı*⁴⁴ adlı makalesi Türk tarihinde renk mevhumuna dair vermiş olduğu bilgilerden dolayı tezimizde oldukça faydalanılmıştır. Bunların dışında tezimizde yararlandığımız makaleler de vardır.

2.3. Tezler

Çalışmada daha önce hazırlanmış tezlerden de istifade edilmiştir. İncelenen tezlerden bazıları ise şunlardır. Serkan Yılbır'ın *Türk Destanlarında İnanç ve İnanışlar*⁴⁵, Hatice Çiğdem Kılıç'ın *Türk Kültüründe İnanç ve İnanışlar*⁴⁶, Aynur Akın'ın *Tarihi Kaynaklar İçerisinde Destanların Yeri ve Önemi*⁴⁷, Ercan Dalkılıç'ın *Hikmet Tanyu'da Gök Tanrı İnanıcı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*⁴⁸ adlı tez çalışmamızın birinci bölümünün şekillenmesinde önem arz etmektedir. Burada ismini anmadığımız birkaç tezi de çalışmamızda kullandık.

2.4. İnternet Kaynakları

Teknolojinin en büyük nimetlerinden olan internetten de çalışmamızda önemli ölçüde istifade ettik. Özellikle konu ile ilgili bazı makale ve bilgilere bu yolla ulaştık. Ali Çavuşoğlu'nun *Türk İslam Kültüründe Gök Tanrı ve Ulu Tanrı İnanışı ve Edebi Metinlere Yansıması*⁴⁹ adlı makalesi internet aracılığıyla edindiğimiz kaynaklardan biridir. Erman Artun'un *Türk Kültüründe Hidrellez*⁵⁰ adlı makalesi de bu kaynaklardan biridir. Şunu söylemek gerekir ki konuyla ilgili kaynaklar bunlarla sınırlı değildir. Ancak imkânlarımızın bize vermiş olduklarıyla yetinerek tezimizi bu kaynaklardan istifade ederek şekil kazandırdık.

⁴² Sadık Tural, “**Tarihten Edebiyat Eserlerine**”, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

⁴³ Sadık Tural, “**Milli Destanlarımız Üzerine**”, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

⁴⁴ Salim Küçük, “**Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı**”, *Bilig Dergisi*, S. 54, Ankara, 2010.

⁴⁵ Serkan Yılbır, *Türk Destanlarında İnanç ve İnanışlar*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2006.

⁴⁶ Hatice Çiğdem Kılıç, *Türk Kültüründe İnanç ve İnanışlar*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2003.

⁴⁷ Aynur Akın, *Tarihi Kaynaklar İçerisinde Destanların Yeri ve Önemi*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2008.

⁴⁸ Ercan Dalkılıç, *Hikmet Tanyu'da Gök Tanrı İnanıcı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2007.

⁴⁹ Ali Çavuşoğlu, “**Türk İslam Kültüründe Gök Tanrı ve Ulu Tanrı İnanışı ve Edebi Metinlere Yansıması**”, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler>.

⁵⁰ Erman Artun, “**Türk Kültüründe Hidrellez**”, <http://turkoloji.cu.edu.tr>.

GİRİŞ

İnsan ve toplum hayatını etkileyen unsurlar arasında inançlar önemli bir yere sahiptir. Kişiliğin oluşmasından tutun da toplum üyeleri ile olan ilişkilerin düzenlenmesinde ve yürütülmesinde inançların rolü büyüktür. Bu nedenle toplum hayatının birçok yerinde birtakım inançlar hayatımızın birer parçası haline gelmiştir. Bize basit gelebilecek meşguliyetlerimizde bile yüzyıllar öncesine dayanan inançlarımızın izlerine rastlayabilmekteyiz. Şöyle ki; nazar değmesin diye tahtaya vurmak, günümüzde nazar değer inancı ile çok sık yapılan bir eylemdir. Nazar değmesindense vurayım da içimi rahat ettireyim amacıyla yapılan bu hareketin temelinde esasen binlerce yıllık Türk inanışlarının varlığı söz konusudur. Bu örnekten yola çıkarak halen günümüzde Anadolu'nun bazı yörelerinde Türklerin eski inançlarını devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

Türk tarihinde zaferler ve yenilgilerden ziyade inançlarında Türk milletinin hayatının her alanında büyük etkisi olmuştur. Türklerde inanç adeta dağdan yuvarlanan bir kartopudur. Bu kar parçası vadiye yaklaştığında kocaman bir çığ olmuştur. Türklerdeki inanç mefhumunu kartopuna benzetmemizdeki amaç Türklerin tarih boyunca birçok dine inanmış olmasındandır. Türklerin farklı dinleri kabul etmesindeki esas unsur ise çok eski geçmişlerinin olması ve göçebelikten kaynaklanan bir hayat tarzıyla farklı coğrafyalarda hâkimiyet kurmaları ve bunun etkisiyle birçok milletle ilişki içerisine girmeleridir. Bu bakımdan Türklerin eski inançlarını tespit edebilmek oldukça güçtür. Bu da haliyle araştırmacılar arasında tartışmalara ve zihin karışıklığına neden olmuştur. Mesela çok değerli hocalarımızdan İbrahim Kafesoğlu, Harun Güngör, Hikmet Tanyu, Türklerin en eski inancını Gök Tanrı inancı olarak kabul ederken Ziya Gökalp Türklerin inancını Totemizm, Abdulkadir İnan ise Şamanizm olduğunu beyan etmiştir. Bizim için asıl önemli olan destanlardaki hangi inancın ne kadar hâkim olduğudur. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorular konuya bir yön tayin etmede ve içerik kazanmada etkili olacaktır.

Gök Tanrı inancı hangi karakterde destanlarda motif olarak karşımıza çıkmaktadır ve Gök Tanrı inancı destan motiflerinin çıkışında ve gelişmesinde ne kadar etkilidir? Şamanizm ve diğer Türk inançları hangi karakterde destanlarda motif olarak karşımıza çıkmaktadır ve Şamanizm ile diğer Türk inançları destan motiflerinin çıkışında ve gelişmesinde ne kadar etkilidir?

Gerek İslamiyet'ten Önceki Türk Destanları gerekse İslamiyet'ten Sonraki Türk Destanları eski Türklerin inançları ile ilgili bize pencere açarak bu soruların cevabını bulmada yardımcı olacak, az da olsa zihin karışıklığını ortadan kaldıracaktır. Açıkçası destanlardaki motiflerde hangi inancın hâkim olduğunu öğrenmek isteğimiz bizi bu çalışmaya yöneltmektedir. Yoğun bir çalışma sonrasında destan üzerine yapılmış kitap ve makale çalışmalarını incelediğimizde destanları, biz bu tezimizde İslamiyet Öncesi Türk Destanları ve İslamiyet Sonrası Türk Destanları şeklinde tasnif ederek daha çok İslam Öncesi grubu ele alıp destanlarımızı inanç açısından değerlendirmeye çalıştık. Fakat tezimizi İslamiyet Öncesi olarak sınırlandırmamıza rağmen İslamiyet Sonrası Türk Destanlarını ele almadan da geçemedik. Çünkü İslam Sonrası Türk Destanları her ne kadar İslamiyet'in etkisiyle gelişse de İslamiyet Öncesi Türk inanç ve törelerine dair hatıraları da taşımaktadır.

Türk kültür tarihi ve din tarihi ile uğraşan bilim adamları tarih boyunca atalarımızın (destan kahramanları) hayat tarzı üzerinde etki eden inançlar üzerinde durmuş ve bunların rollerini bilhassa destanlarda mitolojik motifler olarak açıklamaya çalışmışlardır. İşte bizde bilim adamlarının vermiş olduğu bu bilgilerden yola çıkarak destan motiflerini daha çok inanç boyutunda ele almaya karar kıldık.

Özetle milli kültürümüzün bugünkü haliyle eski çağları arasındaki ilişkiyi tespit edebilen destanlar, toplum hayatımızı ve buna bağlı inanç temellerimizi daha iyi kavrayabileceğimiz son derece önemli kaynaklardır. Destanlar çağlar boyunca inanç sistemimizi destan kahramanının kişiliğinde, hayatında ve birtakım ritüellerde eriterek bu konu hakkında bize birtakım bilgiler sunan eşsiz kaynaklardır.

I. Destan ve Destanların Tarihi Kaynak Olarak Kullanımdaki Önemi

Türk kültürü çok eski bir geçmişe sahip, köklü olduğu kadar sağlam temelleri olan bir kültürdür. Çok yönlü ürünler vermeye müsait olan bu kültürün şüphesiz ki kendini en iyi ifade ettiği alanlardan biri sözlü kültür ürünleri olan destanlardır. Milli destanlarda, Türk milletinin acılarını, hasretlerini, sevgilerini, batıl ya da hak olan inançlarını, umutlarını kısacası geçmiş-gelecek birlikteliğini inşa eden her şeyi bulmak mümkündür. Öte yandan geleceğe güven ve umutla bakacak nesiller yetiştirmek isteyen her eğitimci için destanlar bitmez tükenmez bir kaynaktır. Bu bakımdan destanın ne ifade ettiğini bilmemiz ve Türk destanlarının içeriğinin ne olduğuna dair bir takım

bilgilere sahip olmamız gereklidir. Dolayısıyla biz de bu işe çok değerli hocalarımızın verdiği bilgilere dayanarak destanı tanımlamakla başlayacağız.

Destan sözü bilindiği gibi Farsça olup hikâye, masal, sergüzeşt bir vakıa veya hali hikâye eden amiyane manzumedir. Muallim Naci, *Lügat-ı Naci* adlı eserinde destanı, kıssa, hikâye ve masal olarak tanımlamıştır. Öte yandan Ferit Devellioğlu'nun hazırladığı sözlüğe baktığımız vakit destan terimi epope, hikâye, masal, şöhret ve ün olarak tanımlanmıştır. Celal Esat Arseven'in tek başına hazırladığı *Sanat Ansiklopedisinin* destan maddesinde ise şunlar yazılıdır: Destan bir vakıa veya zaferi hikâye eden ve hayret uyandıran manzumelerdir. Mehmet Zeki Pakalın'ın hazırladığı *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* de dasitan ve destan olmak üzere iki ayrı terime şu karşılıkları vermektedir: dasitan: şiir nevilerinden birinin adıdır. Kıssa, hikâye, masal demek olup bilhassa bunların manzum olanları hakkında bu terim kullanılmıştır. Bu terim (dasitan) halk arasında destan şeklinde telaffuz edilmiştir. Yine aynı sözlüğün destan maddesinde divan edebiyatında ve halk edebiyatında destan mefhumu söylendikten sonra bir de milli destan vardır ki bu, her kavmin efsanevi tarihinden, kahramanlarından muharebe ve zaferlerinden bahseder denilmektedir¹. Özkul Çobanoğlu ise Türk epik destan geleneğinden bahsederken destanı şu şekilde tanımlamıştır. Bu bağlamda destan, bir milletin ruhundan çıkmış olup milli benliği, değerler sistemini, yaşanan coğrafyayı aksettiren ve bir kahramanın etrafında oluşan uzun manzum mensur, mensur manzum karışık eserlerdir². Öte yandan destan, henüz yazılı tarihin teşekkül etmediği dönemlerde bilim ve aklın toplum düzenine hükmedemediği çağlarda, insanların ızdıraplarını, sevinçlerini, büyük göçlerini veya varlık-yokluk mücadelelerini olağandışı unsurlar aracılığıyla beyan ettikleri anlatılardır. Kısacası destan türü kavram olarak bütün bir budunun milli varlığını ilgilendiren olaylar bir kahramanın yaşayışı etrafında ve onun şahsında mistik güçlere sahip motiflerle işlenerek gelişen milli edebiyatın anonim türü olarak kabul edilmektedir³.

Aynı zamanda destan birçok dilde farklı şekillere bürünüp anlam kazanmıştır. Mesela; Altay Türklerinde destan geleneğinde “kayçılık” kahramanlık destanları “kay-çör çök” ve destan icra edenler de “kayçı” şeklinde adlandırılmaktadır. Başkurt Türklerinde destan ve epos terimleri geleneğin ürünlerini ifade etmek üzere kullanırken,

¹ Sadık Tural, “**Milli Destanlarımız Üzerine**”, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 35 – 37.

² Özkul Çobanoğlu, **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 22.

³ Ali Öztürk, **Çağları İçinde Türk Destanları**, Derya Dağıtım, İstanbul, 1980, s. 19.

destan icracılarına “yırsı, yırav ve sesen” denilmektedir. Kırgız Türklerinde destanlara genel olarak “comok” denilmekte destancıya da “comokçu” ve “akın” adları verilmektedir. Bunun dışında destanların tamamını bilmeyip bir kısmını icra edenlere de “cırçı”, Manas Destanını icra edenlere özel bir saygı ile “Manasçı” veya söylediği dairelere “Semeteyci, Seytekçi” denilmektedir. Uygur Türklerinde destancı için “destançı”, “bahşı”, “vayız”, “goşakçı”, “gıssahan”, “yüzbaşı” ve “meddal” terimleri kullanılırken bunların icra ettiği eserlere “destan” denilmektedir. Türkmenlerde destancı için “bahşı” destan için de “destan” ve “epos” terimleri kullanılmaktadır⁴. Açıkçası destan sınırları geniş, çerçevesi zor tayin edilebilen bir kavram olup Türkçemize girdiğinden beri çok çeşitli ve değişik manalarda kullanılmıştır⁵. Destan terimi kapsamı ve muhtevası itibariyle Türk kültürünün farklı coğrafyalarında ve farklı siyasi egemenlik bölgesinde farklı şekillerde kullanılmaktadır⁶. Türk edebiyatında destan kavramı dönemlere göre farklılık arz etse de toplumu, milli yapıyı ilgilendiren tarafı değişmeden devam etmiştir. Destan kavramına farklı isimler verilmesindeki en büyük etken çeşitli bölgelerde ve Türk boyları arasındaki kültür değişmeleridir. Yukarıda kısaca izah ettiğimiz üzere çeşitli manalara geldiğini gördüğümüz destanın mahiyetini daha iyi kavramak için edebiyatımızın seyri içinde şekil ve muhteva bakımından değişik eserleri gözden geçirmekte fayda vardır.

Destanlar milli ülkülerle donanmış manzum eserlerdir. Çağlardan beri sürüp gelen milli ruhu ifade eder⁷. Milli ruhu ayakta tutan destanlar Türk dünyası olarak kültürümüzün bazı yönlerini daha iyi görmemiz açısından eşsiz kaynaklardır. Destanlar tarihin çok eski dönemlerine dayanan kökleri üzerinde yükselen ve kendi ikliminde meyve veren koca bir ağaç gibidir. Destanlar milletin gerçek tarihinin bütün devrelerini kronolojik olarak aksettirmese de onun öyle anlarını yaşatır ki bunların verdiği bilgiler tarihi öğrenme bakımından herhangi bir kültür materyalinin verdiği bilgiden hiç de az değildir. Destan milletin geçmişine yani şerefli dününe dayanarak geleceğini yönlendirmeye yönelik bir olgudur. Yazılı geleneği kronolojik salnameleri olmayan atlı göçebe halklarda ve bilhassa Türklerde destan kendi üzerine birçok işlev almış olur. Her

⁴ Naciye Yıldız, “**Türk Destancılık Geleneği**”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 1, Ankara, 2009, s. 8.

⁵ Salim Sakaoglu – Ali Duymaz, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002, s. 67.

⁶ Bilgehan Atsız Gökdağ – Kemal Üçüncü, **Başlangıcından Günümüze Türk Destanları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 13.

⁷ Saadettin Gömeç, “**İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine**”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XX, S. 31, Ankara, 2000, s. 6.

bir destan bir şekilde milli tarihin aynasına dönüşür. Bu aynada ise tarihi olaylar değil genelleştirilmiş tarihi gerçeklik aktarılır. Bu bağlamda Türk destanları Türk tarihinin özü, Türk milli düşüncesinin, Türk psikolojisinin aynasıdır⁸. Nasıl ki bir hamurun mayası un ve su ise destanların mayası ise milli unsurlar ve tarihi gerçekliklerdir. Bu bakımdan Türk tarihinin özünü oluşturan öte yandan milli unsurlarla donatılmış destanların ortaya çıkışı gelişi güzel olmamıştır. Destanların oluşumu için şu üç merhale göz önünde bulundurulmuştur. 1) Destanî ruhlu bir milletin çeşitli devirlerdeki maceralı hayatını halk şairleri ufak parçalar halinde söyler. 2) Milletin bütününe ilgilendiren bir hadise, bu çeşitli destan parçalarını bir merkez etrafında toplar. 3) Sonunda, millette büyük bir medeni hareket olur ve o sırada çıkan aydın bir halk şairi bu parçaları toplayarak milli destanı yaratır⁹. Görüldüğü gibi destanlar birdenbire oluşmazlar. Değişik safhalardan geçtikten sonra tarihin belli bir döneminde kaleme alınırlar. Kaleme alınma safhasına kadar sözlü olarak gelişen destanlar toplumdan topluma hatta insandan insana farklı versiyonlara bürünür. Destanın oluşması için öncelikle daha evvel de belirttiğimiz gibi halkın bilincinde derin izler bırakacak ve nesilden nesle aktarılacak kadar ruh ile vicdanlara etki eden bir vaka'nın gerçekleşmesi gerekir.

Destan şartlarına sahip olmuş her milletin bir destanı varken Türklerin hayatı birden fazla milli destan içinde dile getirilmiştir. Muharrem Ergin'e göre bunun sebebi, Türklerin milli hayatının ve tarihi maceralarının bir destana sığmamasıdır. Edebiyat tarihlerindeki eski bir geleneğe göre de milli destanları çok milletler köklü halklardır¹⁰. Ancak bir milletin çok destana sahip olması o milletin yok olmayacağı anlamına gelmez önemli olan bu destanların binlerce yıllık bir dönemde yüz binlerce kilometrelik topraklara yaymaktır. Çünkü yeryüzündeki yaşayan ve ölmüş milletlerin tamamının destanı vardır. Ancak şunu unutmamak gerekir ki destana sahip olmuş milletlerden çok azı bu manevi miraslarını saklayabilmişler ve günümüze kadar getirebilmişlerdir. Bu milletler arasında Türk milletini saymak mümkündür. Başka bir ifadeyle Türklerin hayatı birden fazla milli destan içinde dile getirilmiş olmakla birlikte Türkler bu destanlara sahip çıkarak atalarından kendilerine kalan bu manevi mirası saklayıp günümüze kadar getirebilmişlerdir.

⁸ Fuzuli Bayat, **Oğuz Destan Dünyası Oğuz namelerinin Tarihi Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, s. 93.

⁹ Gömeç, **Agm**, s. 9.

¹⁰ Gülşen İnci Yılmaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s. 2.

Henüz yazılı tarihin teşekkül etmediği dönemlerde, bilim ile aklın toplum düzenine hükmedemediği çağlarda meydana gelen Türk destanlarının teşekkülü ise birçok kültür tarihçileri arasında tartışma konusu olmuştur. Türklerde destan edebiyatının başlangıç tarihi olarak ata kültürünün, ata ruhlarına tapınma ve inanma sisteminin teşekkül ettiği devreler kabul edilir. Orta Asya’da yapılan arkeolojik araştırmalar sonunda elde edilen bilgilere göre Türk destan devrinin M. Ö. XII. asra kadar uzandığı kanaatine varılmıştır. Arkeologlardan Mikhail P. Gryaznov, Türk destanlarının teşekkül ve konularının şekillenmesi devrinin M. Ö. VII-VI. asırlar ile M. S. I. asırlar arasında olduğunu belirtir. Gryaznov; Doğu Avrupa ve Orta Asya atlı göçebe kavimlerinin, hayvan sürüleri, otlak elde edebilmek için durmaksızın yaptıkları savaş ve mücadeleler sürecinde halkın hayranlığını kazanan cesur ve kudretli savaşçıların ortaya çıktığını ve ilk efsanelerin bu kahramanlar etrafında teşekkül ettiğini savunur. Bu efsaneler ilk destanlara kaynaklık ederek sözlü kültür geleneği içerisinde 2000 yıldan beri anlatıla gelmektedir¹¹. Kısaca ifade etmek gerekirse Türk tefekkür tarihi ve mitolojisinin yeterli bir biçimde araştırabilmesi, anlaşılabilmesi için temel başvuru kaynaklarından biri olan Türk destanlarının teşekkülü M. Ö. I. binde olmuştur diyebiliriz.

Bugüne ulaşan destan parçaları ve destanî eserlere bakarak Türklerin çok zengin bir destan edebiyatına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak çalışmamızın bu bölümünde Türk destanlarını sınırlı tutarak Türk milletinin hayatında derin izler bırakan ve Türk milletinin tarihi gerçekleriyle ilgili bilgiler veren milli destanlarımız hakkında birtakım bilgiler vereceğiz.

İlk olarak ele aldığımız Türk milletinin, dünyanın yaratılışı hakkında inanışlarını anlatan, Türk destanları için bir başlangıç sayılan **Yaratılış Destanı** Altay-Yakut Türkleri arasında derlenen bir destandır. Ayrıca ilk Türk destanlarının özelliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Asya kıtasının çeşitli bölgelerinde yaşayan Türk boyları ve Altay Türkleri arasında söylenmektedir. Verbitsky ve Radloff tarafından derlenmiş iki versiyonu vardır. Yüce bir tek Tanrı inancı hâkimdir. Bununla birlikte destanda, Türklere yakın coğrafyayı paylaşan Çin, Hint ve İran dinlerinin de tesiri görülür. Bu metne göre varlık bir yoktan var olan biçiminde değil, var olan zemin üzerinde Tanrısal ifade ile başlamıştır¹².

¹¹ Dursun Yıldırım, “**Türk Kahramanlık Destanları**”, *Türk Bitiği*, Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 149.

¹² Atsız Gökdağ – Üçüncü, *Age*, s. 34.

Türk tarihinin bilinen en eski destan kahramanlarından birisi Alp Er Tonga'dır. Alp Er Tonga Orta Tien Şan'da kurulan ve M. Ö. IV. yüzyıla kadar devam eden Saka Devletinin hükümdarıdır¹³. **Alp Er Tonga Destanı** da bu büyük kahramanın hayat hikâyesi, başarıları ve öldürülüşünü anlatır. Ancak Alp Er Tonga Destanı'ndan günümüze Kaşgarlı Mahmut tarafından kaydedilen küçük bir parçası ile Firdevs'inin Şehnamesinden bir parça ulaşmıştır. Kaşgarlı Mahmud'un kitabında bazı manzum parçalar vardır ama bunlar Alp Er Tonga hakkında yazılmış sagu yani mersiyelelerdir. Esasında Alp Er Tonga Destanı'nın İranlılar tarafından tespit edilen parçaları elimizdedir. İranlılar bu Türk kahramanına "Afrasiyab" derler. Acem şairi Firdevsi İran'ın tarihi olan "Şehname" adlı büyük eserini yazarken Afrasiyab'dan çok bahsetmiştir. Afrasiyab'a ait parçaları yazarken Firdevsi yalnız İranlılar arasındaki rivayetleri değil Türkler arasındaki rivayetleri de görmüştür. Şehname'de Türk kahramanlarından bazılarının isimlerinin Türkçe olması da bunu ispat eder¹⁴.

Diğer bir destanımız **Şu (Kalaç) Destanı**'dir. Şu Destanı günümüze kadar tam metni ulaşmayan Türk destanlarından. Araştırmacıların Şu Destanı'nı Türklerin en eski devirlerine, yani Saka çağına mal etmeleri, Kaşgarlı'nın "Türkmen" kelimesini açıklarken verdiği kayıtlara dayanmaktadır¹⁵. Şu Destanı Kaşgarlı Mahmut'un tespit ettiği bilgilere göre, Büyük İskender'in Türkistan'a yönelen ordusuyla veya Zeki Velidi Togan'ın ifadelerine göre milattan önceki zamanlarda Türk yurduna yönelen bir Aryani istilasına karşı yurdu koruyan Şu adlı Türk kahramanının başarılarını anlatan bir destandır¹⁶.

Eski destanlardan bugün elimizde bulunan en önemlisi **Oğuz Kağan Destanı**'dir. Bu destanın en önemli özelliği de dört ayrı varyantının var olduğunun bilinmesidir. Bunlardan birincisi Paris Milli Kütüphanesinde bulunan Uygur yazısıyla yazılmış eksik tek yazma nüshadır. Eserin en iyi ve sağlam neşri W. Bang ve Reşit Rahmeti Arat tarafından önce 1932'de Almanca olarak yapılmış, sonra Türkçe olarak "Oğuz Kağan Destanı" adı ile yayınlanmıştır. İkinci varyant, Reşideddin'in *Cami'u't-Tevarih* kitabının ikinci cildindeki "Tarih-i Oğuzhan ve Türkan" kısmındaki metindir. Üçüncüsü, Uzunköprü'de ele geçen Çağatayca yazılmış metindir ki Hüseyin Namık Orkun'un *Oğuzlara Dair* adlı eserindedir. Dördüncüsü, Ebulgazi Bahadır Han'ın

¹³ Kazım Yetiş, "Destan" *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, TDV. Yay., Ankara, 1986, s. 203.

¹⁴ Atsız Gökdağ – Üçüncü, *Age*, s. 40 – 41.

¹⁵ Yılmaz, *Agt*, s. 10.

¹⁶ Şu Destanı hakkında daha fazla bilgi için bakınız, Ahmet Bican Ercilasun, **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.; Çobanoğlu, *Age*, s. 122.

Şecere-i Terakime'sindeki tahkiyeli parçadır¹⁷. Esasında Oğuz Kağan Destanı Hun Türklerinin destanıdır. Oğuz Kağan Destanı her ne kadar İslam'dan önceki zamanlara ait bilgiler içerse de İslamiyet'ten sonra dini propaganda yapan dervişler ve şairler vasıtasıyla İslami bir şekil almış birtakım hikâyeler de içermektedir¹⁸. Oğuz Kağan Destanın muhtevası olarak ilk önce Oğuz'un soyu, dünyaya gelişi ve büyümesi bölümü, sonra Oğuz'un fütuhâtı ve boylara ad vermesi bölümü, daha sonra Oğuz'un yurdunu ikiye bölüp oğulları arasında taksim etmesi bölümü ve sonra da Oğuz'un vasiyeti ve töresi göze çarpmaktadır¹⁹. Kısacası tarihin bir dönemini, tarih içindeki yüksek şahsiyetleri ele alan Oğuz Kağan Destanı verdiği bilgi itibariyle gelecek nesillerin hem tarihi gerçekleri, hem de o gerçeklerin arkasındaki hakikatleri görmelerini, sezmelerini sağlamaktadır.

Türklerin Türeyişleri ile ilgili destanların başında **Kök Türk Türeyiş(Bozkurt)** ve **Ergenekon Destanı** gelir ki, bunlar da Türk tarihi açısından milletimizin karakterini ve milli yapısını görmemiz mümkündür²⁰. Dursun Yıldırım bu destanları sadece birer efsane metni görüp anlamının ve değerlendirmenin yanıltıcı olduğunu belirterek, onların tarihi ve efsanevi gerçeklikleri yapılarında taşımalarının yanı sıra Türk toplum hayatında ve toplum düzeninde farklı ve önemli işlevleri olduğunu kabul etmiştir²¹. Türk toplum hayatında ve tarihinde önemli bir yere sahip olan bu destanlardan ilk olarak Bozkurt Destanın üç farklı rivayeti Çin yıllıklarında kayıtlıdır. Türklerin türeyişini, menşeyini konu edinen mitolojik öğelerin ağır bastığı bir destan parçasıdır. Göktürklerden eli ayağı kesilmiş bir çocuğa bir kurdun bakması ve onunla evlenerek yüz veya on erkek çocuk doğurması²² bakımından Göktürklerin soy kütüğü ve menşeyi efsanesi niteliğindedir²³. Türkler arasında yaratılmış ve yeniden türeyiş destanlarından birisi de Ergenekon Destanı'dır. Bu destanın tam bir metni ele geçmemiş olmakla birlikte başta Reşideddin'in Tarihi olmak üzere pek çok tarihi kaynakta küçük parçalar halinde zikredilmektedir²⁴. Yeni bir medeniyet dairesine açılmanın izlerini taşıyan bir

¹⁷ Sadık Tural, "**Tarihi Gerçeğin Edebileşmesine Dair Notlar**", *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 54.

¹⁸ Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976, s. 26.

¹⁹ Muharrem Ergin, **Oğuz Kağan Destanı**, MEB Yay., İstanbul, 1970, s. 3.

²⁰ Gömeç, **Agm**, s. 53.

²¹ Dursun Yıldırım, "**Ergenekon Destanı**", *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 528.

²² Yetiş, **Agmad**, s. 204.

²³ Atsız Gökdağ – Üçüncü, **Age**, s. 60.

²⁴ Dursun Yıldırım, "**Ergenekon= Er Kün Mü?**", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 1997, s. 61.

metindir. Kutsal dağ ve mağaralar eski Türk dininde çok önemli bir yere sahiptir. Milli tefekküre göre kutsal mağara ve dağlarla çevrili alanlar ilksel doğumun gerçekleştiği ana rahmi niteliğindedir. Destanda Türklerin bir kaosun ardından tek bir fertten mütakâmil bir boy haline gelerek bozkıra ve diğer coğrafyalara açılma hikâyesi anlatılır. Destanda mistik semboller bolca kullanılmaktadır²⁵. Kısacası Ergenekon Destanı umutların bittiği anda azim ve başarılarla umut filizinin yeniden yeşerdiği, inananların kurtuluş destanıdır.

İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinin sonuncusu olan Uygur Devleti dönemi destanlarına baktığımız vakit iki önemli efsanenin varlığını görmekteyiz. Bunlardan birisi **Türeyiş**, diğeri ise **Göç Efsanesi**'dir. Uygurların menşeyini konu edinen birçok önemli kaynak bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi tarihçi Cüveyni'nin *Tarih-i Cihangüşa* ²⁶adlı eseridir. Ayrıca Temir Buka adına dikilen bir Uygur yazıtında da destanla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Her iki kaynak da Türklerin bir türeyiş nesnesi olarak ağaçtan nasıl meydana geldiğini konu edinir. Bu bakımdan destan Türkler arasındaki türeyiş mitlerinden biridir. Uygurların Göç Destanına baktığımız vakit bu destanla ilgili bilgileri yine Cüveyni'nin *Tarih-i Cihangüşa* adlı eserinden ve Çin kaynaklarından öğreniyoruz. Destan, Uygurların töreyi ihlal ederek Kutsal Dağı Çinlilere verdikleri için muhatap oldukları ilahi gazap neticesinde başka ülkelere göç etmelerini konu edinir. Eski Türk dinine ve töresine göre hükümdar töreye uymadığı zaman, bütün halk Tanrı'nın gazabına uğrar. Kutsalın ihlali Tanrı tarafından doğru yola gelinceye kadar cezalandırılır. Kutsal vatan toprağının düşmanlar tarafından çiğnenmesi onun kutsiyetine halel getirir. Özet olarak Türklerin vatan anlayışının şekillenmesini en arkaik biçimde bu destandan takip edebilmek mümkündür²⁷.

Kırgız Türkleri arasında yaratılıp anlatılmakta olan ve bir milyon mısrayı aşan hacmiyle dünyanın en büyük destanı olan **Manas Destanı**'nın devri hakkında araştırmacılar farklı görüşlere sahiptir. M. Fuat Köprülü, Kaşgarlı Mahmut zamanında henüz teşekkül etmediği, daha sonra Cengiz devrinden önce oluştuğu kanaatindedir. Bazı araştırmacılar ise daha eski bir dönemde, IX. yüzyılda Kırgızların Yenisey ve Minusin bölgelerinde yaşadıkları yıllarda Uygurlar ve Çinlilerle yaptıkları savaşlar sırasında oluşmaya başladığını, XVI ve XVII. yüzyıllarda Kırgızlarla Kalmuklar veya

²⁵ Atsız Gökdağ – Üçüncü, **Age**, s. 63.

²⁶ Uygur Türeyiş Destanı hakkında daha fazla bilgi için bakınız, Alaaddin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i Cihangüşa**, (Çev: Mürsel Öztürk), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C. 1, Ankara, 1988, s. 116–117

²⁷ Atsız Gökdağ – Üçüncü, **Age**, s.79.

Müslüman Orta Asya kavimleriyle Kalmuk ve Çinliler arasında cereyan eden kanlı savaşlar sırasında da bünyesine yeni unsurlar olarak zenginleştiğini, böylece yeniden teşekkül etmiş olduğunu ileri sürmektedirler. Daha sonra özellikle XIX. yüzyılda İslami unsurlarla beslenen destan, Müslüman alplerle kâfir Kalmuklar arasındaki mücadelelerin ve iç çatışmaların yer aldığı yeni bir çatı kazanmıştır²⁸. Manas Destanının değişik zamanlarda derlenmiş olan pek çok metni vardır. Ünlü Türkolog Wilhelm Radloff (1837-1918) Manas Destanı'yla ilgili ilk derlemeyi Kırgızistan'ın Tokmak şehri güneyindeki Sarı Bağış boyuna mensup bir manasçıdan 1869'da yapmıştır. Bu destanı ilk defa ilim âlemine tanıtan şahıs ise Kırgız-Kazak Türklerinden Çokan Velihanoğlu olmuştur.

Bu destanımız için Naciye Yıldız, “Destan sadece edebi bir miras olarak değerli değildir; destanda Kırgızların günlük hayatı ve kültürleriyle ilgili her türlü unsur yer almaktadır. Gelenekler, görenekler, silahlar, günlük hayatta kullanılan eşyalar, atlar, oyunlar, giyimler, mekânlar, isimler açısından bu destan bir ansiklopedidir²⁹. diyerek Manas Destanı'nı milli değerlerle dolu engin bir ansiklopediye benzetmiştir. Birçok milli değerleri içerisinde barındıran Manas destanı Cakıp Han oğlu Er Manas'ın öncelikle hürriyet ve bağımsızlık duygusunun kendinde uyandırdığı harekete geçme duygusuyla başlayan bir ferdi değerler dünyasıdır. Cakıp Han'ın çocuk sahibi olma arzusu, Manas'ın köleliğe razı olmama inancı ferdi görünmekle beraber milli değerlerdir. Bu destanda hemen hemen milli değerlerin tamamı ortak değerler dünyasına işaret eder. Hunlardan başlayıp Kırgızlara kadar devam eden adet ve inanmalarda, en yeni gibi görünen gelenek göreneklerde, silah bilgisinde ve çeşitli nesnelerin bilgisinde hemen hemen her şey ortak değerlerin dünyasından gelen ve insanı yine oraya, ortak değerlerin dünyasına alıp götürün tavır alışlardır³⁰. Kısacası Manas Destanı Kırgız yaşamının etnografik ve sosyolojik bir ansiklopedisi gibidir. Destanın içinde çayın hazırlanışından tüfek yapımına, selamlaşma adabından edalı bir bayanın saç taramasına kadar her türlü ayrıntıyı bulmak mümkündür. Bu çeşit ve ayrıntının yanı sıra Manas Destanı Kırgız tarihine, Kırgız kimliğine açılan bir penceredir³¹.

²⁸ Yetiş, **Agmad**, s. 204.

²⁹ Naciye Yıldız, “**Manas Destanı ve Kırgız Halk Edebiyatı**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 550.

³⁰ Sadık Tural, “**Dünyanın Ortak Değerleri Yahut Ortak Değerler Dünyası**”, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, s. 62.

³¹ Emine Gürsoy Naskali, **Bozkırdan Bağımsızlığa Manas**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 288.

Türk edebiyatının destandan hikâyeye geçiş sürecindeki en önemli eseri hiç şüphesiz ki **Dede Korkut Kitabı**'dır. Birçok Türk destanıyla en eski zamanlarda ortak tarihi zemine dayanan ve yazıya geçirildiği tarih ve coğrafya itibarıyla Türk kültürünün kendinden önceki döneminin bütün ayrıntılarına ışık tutan bir prizma olarak değerlendirebileceğimiz Dede Korkut Kitabı bugüne kadar daha ziyade bir tarih ve edebiyat eseri olarak dikkate alınmıştır. Ancak Dede Korkut Kitabı vermiş olduğu bilgi itibarıyla Türk mitolojisi açısından geçmişi açıklayan, geleceğe örnek insan tipleri sunan bir töre kitabıdır³². Yazarının kimliği bilinmeyen, yazıya geçirildiği dönem 15-16. yüzyıllar olarak tahmin edilen bu kitabın bilinen iki yazmasında mevcut olan 12 destanî hikâyeye ve bir giriş, esere konu edilen olayların ve olayları yaşamış olan Oğuz Türklerinin 9. ve 11. yüzyıllara ait hayatlarını konu eder. Başka bir ifadeyle Oğuzların devlet ve boy teşkilatlarını, dost ve düşmanlarını, sevinç ve kederlerini, gelenek ve göreneklerini, ekonomik ve sosyal hayatlarını anlatır³³. 12 destan parçasından ibaret olan Dede Korkut Kitabındaki bu parçaların hiç biri bir destan uzunluğunda olmadığı gibi, hepsi bir destan bir tek destan durumunda da değildir.

Türk boyları ve komşu akraba toplulukları arasında en fazla yaygınlık gösteren destanlardan biri olan **Köroğlu Destanı** her ne kadar İslamiyet'ten sonra kaleme alınsa da İslam öncesi motifleri az da olsa içerisinde barındırmaktadır. Köroğlu Destanı'nın sözlü kaynaklardan derleme faaliyetlerinin ilk başladığı yer olan Azerbaycan sahasında derleme ve incelemelere dayanan son derece geniş bir neşriyat yapılmıştır. Üzerinde en fazla bilimsel çalışma ve neşriyat yapılan destanlardan biridir³⁴.

Türk Destanları hakkında bilgi verdikten sonra şimdi de Türk Destanlarının tarihi kaynak olarak kullanımdaki önemi üzerine duralım.

Tarihi bilgi bir millete ait çeşitli kaynaklardan oluşan ve başka milletlerin kaynaklarıyla desteklenen tartışmasız veya tartışması en aza inmiş bilgidir. Tarih bilgisi bizimle geçmiş arasında giren ve bizi köksüzlükten ve öksüzlükten kurtaran bilgi olup aynı zamanda şahidi olmayan bir zamanın belge nitelikli kaynaklarla desteklenerek tartışması az bilgi haline dönüştürülmesi anlamını taşır. Tarih bilgisi bir duyarlılık

³² Ali Duymaz, "**Dede Korkut Kitabında Alpların Eğitim ve Geçiş Törenleri**", (Haz: A. Kayha Birgül – A. Şimşek Polat), *Uluslar arası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, AKM Yay., S. 209, Kongre ve Sempozyumlar Dizisi, S. 18, Ankara, 1999, s. 109.

³³ Metin Ekici, "**Dede Korkut Kitabında Kadın Tipler**", (Haz: A. Kayha Birgül – A. Şimşek Polat), *Uluslar arası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, AKM Yay., S. 209, Kongre ve Sempozyumlar Dizisi, S. 18, Ankara, 1999, s. 123.

³⁴ Atsız Gökdağ – Üçüncü, *Age*, s. 256.

uyandırabilir, fakat bu duyarlılığın bilince dönüşmesi gerekir³⁵. İşte bu duyarlılığın bilince dönüşmesi destanla gerçekleşir. Bu bakımdan bir milletin tarihini öğrenmek için o milletin milli destan ve efsanelerini araştırmak gerekmektedir. Öte yandan destanlar yalnız bir milletin değil insanlığın ortaya çıkış tarihinden başlayıp geçirmiş olduğu bütün evreleri öğrenmek için çok kıymetli materyallerdir. Arkeologların yaptıkları kazılarda elde edilen çanak, çömlek, silah ve sairelerin parçaları muhtelif devirlerdeki maddi kültürün gelişme safhalarını öğrenmek için yegâne kaynak teşkil ettikleri gibi destanlarda o geçmiş muhtelif devirlerin karanlık noktalarını bize aydınlatırlar. Bunlar kazılarda elde edilen çanak ve çömlek parçalarından daha mühimdirler. Çünkü bunlar toprak altında ölü kalan kırıklar değil cemiyetin ruhunda binlerce yıl yaşayan vesikalardır³⁶.

Türk milletinin ruhunda binlerce yıl yaşamış olan Türk destanlarında anlatılan aksiyona bağlı mekânla ilgili, zamanla ilişkili ve kişiye bağlı olan her bir oluşturucu, tarih kaynaklı gerçeklerdir. Türk destanlarındaki, ölümden korkmayı; kendisinin kendine, ailesinin ve toplumun kendine biçtiği değer ve benimsediği rol; benlik (özgüven) ve kimlik (farklılığı görüntülenen bütünlük) duygularını oluşturan, geliştiren veya uyaran durum ve olaylar; sevinç, mutluluk, öfke ve üzüntülere ait göstergeler, doğumundaki, ölümündeki olağanüstülükler; görünmeyen güç ve varlıklarla örtülü veya açık bağları; atı, kılıcı, miğferi, zırhı vb. türden eşyalarla özdeşleşen yönleri; kadın, aşk, aile, ahlak, vefa, dostluk, arkadaşlık, güvenilirlik kavramlarıyla ilişkisi; maddi acıya dayanıklılığı, vatan, ata, baba, ana, kardeş kavramlarına bağlı algılayış, kavrayış ve yorumlayış; neslin devamı ve cinsiyete bağlı eğilimleri; insanları yönlendirip yönetme özelliği; bilgisi, belleği, zekâ ve akıl yürütme gücü; toplumdaki bütünlüğü yaralayanlara karşı tavrı; yasa, töre, kural saydıkları ve bunlara katkısı; yaratan, esirgeyen yüce varlık ile bedeni ve ruhi ilişkisi; söz kullanma ustalığı gibi özellikler, kahramanın hem kendi toplumunda, hem de yabancı toplumlarda farklı olmasını hazırlayan kültür göstergeleridir. Bu bakımdan her biri tarih kaynaklı bu kültür göstergeleri Türk destanlarını özel bir tarih kitabına ve milli bir kültür ansiklopedisine dönüştürmektedir³⁷. Tarihin sustuğu doğrulayıcı belge sayılan kaynakların ortadan kalktığı noktada ortaya çıkan destanlar, tarih kaynaklı gerçekler haline dönüşmüşlerdir.

³⁵ Sadık Tural, “**Korkut Ata Etrafında Toplaştık**”, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, s. 83.

³⁶ Abdulkadir İnan, “**Epop ve Hurafe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi**”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987, s. 191.

³⁷ Sadık Tural, “**Tarihten Edebiyat Eserlerine**”, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, s. 16.

Türk destanlarına sinen ortak benlik ve kimlik göstergeleri tarih içinden süzülüp gelmiştir.

Destanlar yazıya geçirilmemiş devirlerin tarihlerinin aydınlanmasında bazı ilimlerin yaptığı gibi tarihe yardımcılık ederler. Dede Korkut Destanları bunun en güzel misali olarak gösterilebilir. Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın evinin yağmalandığı destan Oğuzların 10. yüzyılda kuzey ve kuzeybatı yönünde Kıpçaklar, Peçenekler ve hatta Hazarlar ile harp ettiklerini en eski tarih olaylarının bu destanla alakalı olduğunu ortaya koymaktadır³⁸. Kısacası Türk destanları hem gerçek tarihi yansıttığından hem de tarih biliminin birikiminden faydalandığından, Türk milletinin ortak değerlerini yansıtan önemli kültür kaynaklarımızdandır.

II. İnsanların Dine Olan İhtiyacı

Çalışmamızın temel konularından olan Gök Tanrı Dinin esaslarını belirtmeden önce bu bölümde Din nedir? Dinin insanlık tarihi açısından önemi üzerinde duracağız. Bu bakımdan dinin lûgat manası; adet, yol, itaat ve inkıyad alamet ve ceza manalarına gelmektedir. Dinler tarihini inceleyen birçok araştırmacı bu hususta ayrı ayrı fikirler beyan etmişlerdir:

Meşhur İngiliz bilgini Sir Con Lobuk'a göre: "Din günlük hayatta bir davranış sınırı çizmekte, gelecekte koruyucu, felaket ve sıkıntı anlarında bir teselli kaynağı, tehlikelere karşı emin bir dayanaktır".

Dinler tarihi araştırmacılarından Etnolog Frazed: "Din, insanla onun inandığı tabiatüstü bilgilerdir" der.

Taylor ise: "Din ruhi varlıklara imandır" der.

Dinler tarihi Profesörü Hilmi Ömer Budda: "Dini olan olaylar; inanılması gerekli olan itikadlar ve bu itikadlara bağlı ve itikadlarda bulunan belirli esaslarla ilgili belirli hareketlerden ibarettir. Bu cinsten olanların az çok düzenlenmiş ve sistemleşmiş şeklinin hepsine birden din denir" diye tarif etmiştir.

Max Müller: "Din insana çeşitli adlar ve değişen şekillerde sonsuzluğu arama gücünü veren, aklın bir kabiliyeti ve kudretidir" der.

Durkheim ise: "Din eşyayı ve fiilleri kutsal ve kutsal dışı diye ikiye ayıran bir inançlar sistemidir" der³⁹. Şu noktayı belirtelim ki herkesin üzerine görüş birliğine

³⁸ Tural, "Milli Destanlarımız Üzerine", s. 46.

³⁹ Mehmet Altunkaya, **İslam'da İtikat ve İbadet**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1976, s. 9.

varacağı bir din tarifi yapmak oldukça zordur. Bu bakımdan her şeyden önce din tarifinin oluşmasında Yüce Tanrı kavramı, inanç vb. elemanların bulunması gerekmektedir.

Din hakkında bu genel tariflerden sonra şimdi ise dinin doğuşu, gayesi ve insanların dine olan ihtiyacı üzerinde duralım:

Dinler Tarihinin en fazla üzerinde durduğu konulardan biri de dinin doğuşu meselesidir. Dinin kaynağı başka bir ifadeyle dinin doğuşu, nasıl başladığı, hangi etkenlerin bunda etkili olduğu vb. konular ilk elden ve öncelikle mukaddes kitaplardan öğrenilebilir. Kutsal kitaplar dışında bu konuyu ilmi olarak araştırmak ve bilgi edinmek imkânı oldukça sınırlıdır. Çünkü bu mesele hakkında tatmin edici belgelere sahip değiliz. Dinin insanlık tarihinin en karanlık dönemlerinde bile onların hayatlarını kuşatmış olması bir gerçektir. Bu nedenle insanın hayatı da insanlık tarihi de dinin anlaşılması ölçüsünde açığa kavuşur. İnsanla beraber var olmuş onunla varlığını sürdüren din, tarihi dönemlerde de tarih öncesi devrelerde de kendinden vazgeçilmesi mümkün olmayan bir müessese konumunu günümüzde de korumaktadır.

Açıkçası dinin doğuşu insanın yeryüzünde ortaya çıkması ile Allah'ı tanınması ve Allah'ın hidayetine ermesi bir olmuştur. Çünkü Allah'a tapmak beşer fitratının gereklerindendir ve insan akıl sahibi olarak yaşamaya başladığı günden beri vicdanında ve şuurunda din hissini çalkalandığını hissetmiştir. İnsan bu hissini hidayetiyle Allah'ın vahyi ve ilhamıyla Allah'a tapmıştır⁴⁰.

Din Allah tarafından vazedilmiş ilahi bir kanundur. Gayesi insanlara saadet yollarını göstermek onların saadete erişmelerine delalet etmektir. Din, insanları yaratılışlarındaki gaye ve hedefe yöneltir.

Tarih boyunca insanların dine olan ihtiyacı hususunda ise şunları söyleyebiliriz:

Din insanlar için de, cemiyetler için de zaruri bir ihtiyaçtır. Dinsiz bir insanın veya bir cemiyetin yaşamasına imkân yoktur⁴¹. İnsanlar öteden beri bu âleme bir anlam vermeye çalışmışlardır. Düşünürler, âlemin ilk maddesinin ya da var olma sebebinin ne olduğunu anlamaya çalışmışlardır. Kâinatın var olma sebebinin ateş, hava, su ya da toprak olduğu ileri sürüldüğü gibi, her şeyin kendiliğinden meydana geldiğini söyleyenler de çıkmıştır. Kimi düşünürler bir hareket ettiriciden söz etmiş, kimisi her şeyi düşünceyle başlatmış, kimisi de varlığı Tanrı ile açıklamaya çalışmışlardır.

⁴⁰ Ömer Rıza Doğrul, **Yeryüzündeki Dinler Tarihi**, Ceylan Yayınları, İstanbul, 1963, s. 3.

⁴¹ Altunkaya, **Age**, s. 10.

İnsanoğlu varlığın başlangıcını ve sonunu dűřünűrken akılla kesin biçimde çözemediği evrensel sorunlarda dini değerlere yönelmiştir. Dinin en önemli ilkelerinden olan inançlar, kâinata ve hayata mana vermekte insanları derin bir biçimde etkilemiştir. Kutsal değerler toplumun çeşitli kűltür unsurlarını yönlendirmiştir. Böylece insan, hem âlemin başlangıcını ilahi güce bağlamış, hem ölümden sonraki hayata hazırlamaya çalışmış hem de bu dünyada davranışlarından sorumlu olacağını idrak etmiştir.

Demek ki din, insana hem kâinatın var olma sebebini açıklamakta, hem de dünyada nasıl davranmak gerektiđi hususunda öđütler vermektedir. Böylece de dűřüncenin çözemediđi fizik ötesi sorunlarda inanç yol göstermektedir⁴².

İnsan beden ile ruhtan meydana gelen bir varlıktır. Nasıl ki insan bedenini dış tesirlerden korumak için ev yapar giyecek gibi şeyleri temin etmek için çaba harcarsa ruhun isteklerini yerine getirmek için de çaba harcamak zorundadır. Bu açıdan din kendi sistemi içerisinde ruhun birtakım isteklerini yerine getiren önemli bir unsurdur. Aynı zamanda din, bize dünya ve ahrette nasıl mesut olabileceğimizi öğreten, hayatımızı en güzel şekilde tanzim eden ilahi bir yoldur. Din olmasaydı, Rabbimizin bizden istediği ve bize yasak ettiği şeyleri öğrenemezdik. Öğrenemeyince de iyi, kötü her hareket yaparak birbirimizin huzurunu kaçırır ve böylece güzel dünyamızı çekilmez bir yük haline getirirdik. Allah'ın bizi niçin yarattığını ve O'na nasıl kulluk edeceğimizi ancak din yolu ile öğrenebiliriz.

Cemiyetin nâzımı olması itibariyle de insanların dine ihtiyacı vardır. Din, fertleri mukaddes duygu ve alışkanlıklarla birleştirerek hem milli vicdanı vücuda getiren bir etken, hem de cemiyetlerin yükselmesi ve gelişimi için lüzumlu bir müessesedir⁴³.

Kısacası insanlık tarihinin incelemesi gösteriyor ki; din fikri, insanlarla beraber doğmuştur. Tarihi devirlerin hiç birisinde dinden haberi olmayan bir millete rastlanmamıştır. Nerede insan varsa şüphesiz orada bir çeşit inanç ve ibadet sistemi vardır. Hatta tarihten önceki zamanlarda yaşamış olanlarda bile din fikrinin, dini hislerin mevcudiyeti inkâr edilemez bir hakikattir.

⁴² İbrahim Ağâh Çubukçu, "**Kűltürümüzde Din**", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakűltesi Dergisi*, C. 30, S. 1, Ankara, 1988, s. 131.

⁴³ Altunkaya, **Age**, s. 10.

III. Toplumlardaki Diğer İnançlar ve Gök Tanrı İnancı

Başlangıcı insanlık tarihi kadar eskilere uzanan din, tarihin her döneminde bireyleri ve toplumları etkileyen en önemli kurum olmuştur. Ne kadar eskiye gidilirse dinden etkilenmeyen bir toplum olmamıştır.

İnsanlığın en eski dönemlerinden itibaren ayrılmaz bir parçası olarak, onun hem zihin dünyasında hem de eylemlerinde etkisini hissettiren din kavramının anlaşılması, özellikle onun, toplumsal düzeyde ne tür etkiler yarattığı konusu, günümüzde din sosyolojisinin temel konusunu oluşturmaktadır⁴⁴. Toplumların sosyal yapısındaki din özellikleri hakkında yorum yapabilmek için öncelikle din kavramını sosyolojik açıdan açıklamak gerekmektedir. Bu bakımdan kavram olarak aşkın bir varlığa bağlanma ve bu inancın gerektirdiği düşünce ve uygulamaların bütünü şekilde ifade edilen din, bir inanç, ibadet ve ahlak sistemidir. Ancak bir inancın sosyal geçerliliği ya da sosyal bağlayıcılığı varsa o inancın sosyolojik din olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁵

Ayrıca din, sosyolojik açıdan toplumlarda bir dizi simge içermektedir. Bu simgelerden kasıt ayin ve törenlerdir. Dinle ilgili törenler çok çeşitlidir. Ayin edimleri dua etmeyi, şarkı ya da ilahi söylemeyi, belli yiyecekler yemeyi, ya da belli yiyeceklerden uzak durmayı, belli günlerde perhiz etmeyi... vs. içerir. Ayin edimleri dinsel simgelere yönelik olduğu için sıradan yaşamın alışkanlık ve işlemlerinden oldukça farklı gözükmektedir⁴⁶.

Toplum hayatında birçok değişimler olmaktadır. Bu değişim öğeleri toplum tarafından bazen çabuk kabul görüldüğü gibi bazen de toplum tarafından kabullenilmesi zor olmaktadır. Bu zor öğelerin en önemlisi şüphesiz insanın din değiştirmesidir. İşte bu noktada tarihin en eski medeniyetlerinden birini kurmuş olan Türk milletinin hayatında birçok dini değişimler yaşadığını söyleyebiliriz. Türklerin din değiştirmesinde etkili olan faktörlerin başında Türklerin içinde bulunduğu yaşam tarzıdır. Türklerin Müslüman olmadan önceki dönemlerde toplumların içerisinde bulunduğu ve inancı düşünüş ve yaşayış bakımından etkili olan din ve inançlar hakkında ise şunları söyleyebiliriz:

Animizm (Ruhçuluk): Eski insanlar her bir tabiat hadisesi ve eşyanın arkasında bir ruh görmüş ve onları canlı farz etmişler. Tabiat hadiseleri ve tabii güçler karşısında

⁴⁴ Y. Mustafa Keskin, “**Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme**”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV*, Sayı 2, 2004, s. 8.

⁴⁵ Keskin, **Agm**, s. 9.

⁴⁶ Volkan Sarı, *Türklerin İslamiyet’i Kabulünün Sosyolojik Analizi*, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2005, s. 8.

aciz olan insanlar onları canlandırma yolu ile anlamaya çalışmışlardır. E. Taylor ise animizmi şöyle tarif eder: Animizm, ruhi varlıkların maddi dünyanın hadiselerini ve insan hayatını idare ettiğine ve hem burada hem de mezarlıkta insan hayatına tesir gösterdiğine inanmaktır. Ruhlar, maddelerden ayrıldıktan sonra gök ve yer altı âlemine giderler. Ruhların iyi ve kötü olması iptidai insanların görüş ve inançları ile bağlantılıdır. Altaylıların, Yakutların yıllarca bağlı oldukları Şamanizm, her şeyin maddi ve ruhi olmak üzere iki varlıkla temsil edilmesine inanmaktadır. Şamanlığın bu görüşleri ise animizme dayanmaktadır. Ecdadımızın kozmik âleme, tabiata, güneşe, aya, ağaçlara, çaya, dağa vb. ruhi bir özellik kazandırmasındaki en büyük sebep hem gökteki hem de yerdeki tabiat cisimlerinin insan hayatında tuttuğu yeri açıklamasından kaynaklanmaktadır⁴⁷. Esasında dinler tarihinde ilkel bir din olarak ele alınan animizm, ilkel insanların ruhu beden dışında tasavvur etmesi anlayışıyla ortaya çıkmıştır.

Fetişizm: Basit adı yahut kıymetli taşlar ile birtakım maddelerin kutsal tanınması bunların uğur getireceği inancında bulunması ve bunları kullanmakla kem gözlerden korunulacağı fetişizmin esasını kurmuştur. Sonraları yapılmaya başlanılan basit putlar, bu fetiş denilen taş ve ağaçların üzerine işlenilerek meydana getirilmiş şekillerdir ki bu hareketle artık fetişizm geride bırakılmış oluyordu⁴⁸.

Naturizm (Doğacılık): Bu teori kısaca fiziki çevrede rastlanan güç ve nesnelere kişileştirilme ve tanrılaştırılması demektir. İnsanlar gök gürültüsü, yanardağ, yıldırım, fırtına, kasırga, ay, yıldız, karanlık, güneş tutulması, ateş, deniz ve ırmak gibi büyük tabiat olayları karşısında hayret, hayranlık, korku ve saygı duymuşlar ve onlara tapınmaya başlamışlardır. Tabiatçılığa göre asıl din buradan doğmuştur. İlk olarak dünyayı görmeye başlayan insanoğlunun gözünü kamaştıran, dikkatini çeken ve hayranlığını uyandıran şey tabiat olayları olmuştur. Tabiat ilkel insanın gözünde en büyük bir hayat etkeni ve sonsuz harikalar âlemi olarak görünmüştür. Tabiatın gözlere sunduğu çeşitli manzaralar ruhlarda din fikrini uyandırmış böylece naturizm denilen inançlar sistemi doğmuştur⁴⁹.

Totemizm: Totem klanların atası sayılan ve bu sıfatla kutsal tanınan hayvan, bitki veya cansıza verilen bir addır⁵⁰. Bir çeşit hayvan bitki veya nesnelere totem olarak hatta bazen cansız bilinen bir şeye kaya vb. bazen bir tabiat olayı olan gök gürültüsüne,

⁴⁷ Fuzuli Bayat, **Mitolojiye Giriş**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010, s. 60 – 61.

⁴⁸ Murat Uraz, **Türk Mitolojisi**, Mitologya Yayınları İstanbul, 1992, s. 205.

⁴⁹ Mehmet Taplamacıoğlu, **Din Sosyolojisi**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: 156, Ankara, 1983, s. 74 – 75.

⁵⁰ Taplamacıoğlu, **Age**, s. 78.

yıldırımına veya bazı göksel sicime totem şeklinde yakınlık gösterildiği tespit edilmiştir. Toteme kendisine bağlı olarak gören toplumlar kendileriyle onları akraba tanımaktadırlar. Bu bazen de bir sembol veya âlâmet olarak benimsenmektedir. Totem, klan halkının kutsal saydığı bir varlık olarak belirtmektedir. Totemle klan topluluğu arasında bir kan akrabalığı bulunduğu benimsenmekte, hatta bu totem bir hayvan ise, çok zaman o kutsal hayvanın klan mensubu kişilerin ilk cediti, dedeleri, ataları sayılmaktadır⁵¹. Totemciliğin eski Türklerin inancında mühim bir yer tuttuğunu eski Türklerin kurdu ata tanınmasında, bu hayvana karşı saygı duymasında anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Türklerde Totemizmin izlerini bazı araştırmacılar şu şekilde izah etmektedir: Mehmet Eröz, Anadolu’da bazı hayvanların uğurlu veya uğursuz sayılmalarını totemizm devirlerinde kalma silik izler olarak değerlendirir. Bahaeddin Ögel’de Şamanizm’in bir kalıntısı olarak İslamiyet’in kabulünden sonra Türklerde; dervişlerin istedikleri zaman bir hayvan şekline girebilme inancını da totemizm izleri olarak değerlendiriyor⁵².

Şamanizm: Bozkırlar sahasındaki dini inançların şamanlığa bağlanması adet haline gelmiştir. Orta Asya Türkleri arasında Şamanizm oldukça yaygın bir inanç haline gelmiştir. Bilhassa Yakutlarla Altaylılar daha uzun zamanda beri bu inanca bağlı görünmektedirler. Şamanlık üzerinde en derin araştırmayı yapmış olan M. Eliade, bütün Orta ve Kuzey Asya topluluklarında dini-sihri hayatın daha ziyade şaman etrafında merkezileştiğini fakat şamanın dini faaliyetlerin hepsinde icracı durumunda olmadığını birçok törenlere mesela Tanrı’ya kurbanlar sunuşuna şamanların katılmadığını ayrıca sihri-dini hayat şamanlıktan ibaret olmadığından her sihirbazın da şaman sayılmadığını ve şamanlıkta hastalar şifa vericilik esas unsurlardan olmakla beraber her şifa verici kişinin şamanlıkla vasıflandırılmayacağını belirttikten sonra şamanlığı kısaca yüksek haz heyecanı ile insanın kendinden geçmesi hali diye tarif eder⁵³. Görülüyor ki Şamanizm dinden ziyade bir sihir karakteri ortaya koymaktadır. Buna rağmen tarihin bilindiği zamanlardan beri Ural Dağları ve onun doğu batı taraflarını yurt tutan Başkurt Türklerinin Müslüman olmalarına nispeten şimdiye kadar Şamanizm gelenekleri ve inançları sürüp gelmiştir. Özellikle ağacı kutlu saymak, türbe ve ağaçlara paçavra bağlamak çocukların uzun ömürlü olmaları için onlara Dursun, Yeter, Yaşar, Satılmış

⁵¹ Hikmet Tanyu, “Totem, Totemizm ve Tabu Üzerinde Yeni Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.6, S.1, Ankara, 1984. s. 155.

⁵² Mustafa Talas, “Mehmet Eröz’de Türklerde Totemizm İzleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 16, Konya, 2004, s. 285.

⁵³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları İstanbul, 2003, s. 300.

gibi isimler vermek, hastalık nedeniyle çocuğun adını değiştirmek, ölüyü taşıyan atın kuyruğunu kesmek gibi daha burada ismini saymadığımız birçok inanç Şaman dini kalıntılarıdır⁵⁴.

Gök Tanrı Dini: Gök Tanrı dini, tengriyanizm tengricilik adları ile anılan geleneksel Türk dini, Türklerin Gök Tanrı temelinde yazılı bir kaynağa dayanmaksızın, kendi iç kültürel dinamiklerinden doğan ve kuşaklar boyu aktararak günümüze kadar ulaşan, gelenek ve göreneklerle şekillenmiş inanç ve pratikler bütünüdür⁵⁵. Eski Türklerde büyük göçebe imparatorluklarının kurulmasından sonra, imparatorluğa dâhil bütün uluslar için bir Gök Tanrı kültü müşterek ve genel bir kavram olarak oluşmuştur. Gök Tanrı dini geleneksel Türk dininde çok büyük önemi haizdir. Gök Tanrı dini eski Türklerde neredeyse bir “Türk Tanrısı” kavramı ile özdeşleşmiştir. Eski Türkler Tanrı’nın yalnızca kendilerini koruduğuna ve onları diğer uluslardan üstün tuttuğuna inanmaktaydılar. Ancak bu durum Türklerin Tanrısı’nın evrensel bir Tanrı olduğu gerçeğini değiştirmez; zira Türkler sonradan tek Tanrılı dinlere girdiklerinde kendi Tanrılarını yeni girdikleri dinlerin Tanrılarıyla özdeşleştirebilmişler “Tanrı” adını yeni dinlerinin tanrısı için de kullanmada hiçbir tereddüt göstermemişlerdir⁵⁶. Türklerde karakteristik olarak kendine has özelliklere sahip olan Gök Tanrı dini Türklerin inanış ve düşünce tarzını yansıtmaları bakımından önemlidir. Kısacası kendine özgü esasları ile bütün Türk topluluklarının dinin merkezinde yer alan Gök Tanrı dini somut ve soyutu bütünleyerek günümüze kadar gelmiştir.

⁵⁴ Bekir Şişman, “İslamiyet Öncesi Türk İnanç ve Ritüellerin Samsun Yöresindeki İzleri”, *Türk Kültürü*, S. 401, Yıl, XXXIV, s. 563.

⁵⁵ Harun Güngör, “Geleneksel Türk Dininden Anadolu’ya Taşınanlar”, (Haz: Ülkü Çelik Şavk – Yunus Koç) *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2007, s. 1.

⁵⁶ Aybars Pamir, “Türklerin Geleneksel Dini Şamanizm’in Orta Asya Eski Türk Kamu Hukukuna Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 4, Ankara, 2003, s. 162 – 163.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLAMİYETTEN ÖNCE TÜRKLERDE GÖK TANRI İNANCI

1.1. Kelime Olarak Tanrı ve Gök Tanrı Bağlamında Göğün Yüceliği

Tanrı kelimesi eski tarih çağlarında ortaya çıkmış olsa bile her insan toplumunu çok yakından ilgilendirir. Bu bakımdan toplumlar değişik biçimlerde de olsa Tanrı veya Tanrılar adlarını kurup bunu gök kelimesiyle ilişkilendirerek vücuda getirmişlerdir. İlk dinsel terim olan Gök Tanrı'nın tengri şeklindeki adını Altaylarda bilinen eski kelime olarak Hiung-nular aktarmaktadır¹. Tengri kelimesi Göktürk yazıtlarında “gök, gökyüzü, göğün rengi (maviliği) ve Tanrı” anlamlarında kullanılmıştır. Uygur metinlerinde Tanrı kelimesi; ilah, Tanrı, Buda, Burkan, Efendi anlamlarına gelmektedir. İslamiyet sonrası dönemin başlangıcında ise Allah, ilah anlamında kullanılmıştır². Eski Türk destanlarına bakıldığında Türk halklarının düşünce dünyası içerisinde gök ile Tanrı arasında kesin ayrılık göstermek çok güçtür. Öyle ki çok sık kullanılan Tengri kelimesi gök ve sema gibi anlamlara gelmektedir. Çünkü burada gök kelimesinin aynı anlamda gök/yüce karşılıkları ile çakışma söz konusudur. Bu hususta Göktürk ve Uygur dönemine ait metinleri dikkate aldığımız vakit göğün Tanrı ile olan bağlantısını net bir şekilde görebilmekteyiz.

Gök ve Tanrı kelimelerinin Orhun Yazıtlarında kullanımına bakacak olursak başlıca şu örnekleri görürüz: *Üze kök ten gri asra yağız yer kılıntukda ekin ara kişi oğlu kılınmış*. “Üstte mavi gök altta da yağız yer yaratıldığında ikisinin arasında insanoğulları yaratılmıştır”³. Bu cümlede yerle gök yaratıldıktan sonra insanoğlunun da bu iki varlık arasından yaratıldığından söz edilmektedir. Göktürk Yazıtlarında Tanrının yüceliği içinde göğün yüceliği ise şu şekilde izah edilmiştir: *Tengri teg tengride bolmuş türük bilge kagan bu ödke olurtum*. “Ben Tanrı gibi ve Tanrıdan olmuş Türk Bilge Kağan bu devirde tahta oturdum”. İfadesinden Göktürk kağanlarının yüce kudret sahibi bir varlık ya da ilahi ve göksel olduğu; *Tengri küç birtük için kanım kagan süsi böri teg ermiş*. “Tanrı güç vermiş olduğu için babam hakanın askerleri kurt gibi imiş”

¹ Jean Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (Çev: Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 21.

² Azmi Bilgin, “**Gök Tanrısı Terimi Üzerine**”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 4, Ankara, 2005, s. 190.

³ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 51.

cümlesinden Tanrı'dan güç aldığı; *Tengri yarlıkaduk için illigig elsiretmiş kaganlığıg kagansıratmış...* “Tanrı öyle buyurduğu için devletliyi devletsiz bırakmış, hakanlıyı hakansız bırakmış...” sözünden ise Tanrı'nın buyuran yüce bir varlık olduğu ve bu buyruklara Türk kağanlarının boyun eğdiği anlaşılmaktadır⁴.

Üze Tengri basmasar “üstteki gök çökmedikçe”. *Üze Tengri iduk yer sub...* “yukarıdaki Tanrı kutsal yer ve su...” ve *üze türük tengrisi* “yukarıdaki Türk tanrısı” biçiminde geçen sözcüklerden de Tanrı'nın ve göğün üstte ve yukarıda olduğu ve diğer varlıklardan daha üstte, yükseklerde olduğu anlatılmak istenir⁵.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Orta Türkçe devresinde Uygurlar döneminden kalma şiirlerde Tengri kelimesi “tanrı” ve “gök” anlamlarının yanında “saygıdeğer, efendi” karşılığında da kullanılmaktadır⁶.

Eski Türk düşüncesine göre gök ve Tanrı arasındaki bu sıkı bağlılık sadece Göktürk ve Uygur metinlerinden ibaret değildir. İslam öncesi ve İslam sonrası metinlerde de bu iki kelimenin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Şöyle ki Oğuz Kağan'ın efsanevi kişiliği hakkında çok eski bir tarihte oluşmuş olan Oğuz Kağan Destanı'nın manzum parçalarından birinde kök tengri” tamlaması geçmektedir:

Düşmanlarını iğlagurdum
Dostlarımı men küldürdüm
Kök tengriye men ödedim
Senlerge bire men yurdum
 “Düşmanları ben ağlattım
 Dostlarımı ben güldürdüm
 Gök Tanrı'ya ben ödedim
 Size veriyorum yurdum”⁷.

Öte yandan Tanrı'nın gökle olan bağlantısını Oğuz Kağan Destanında şu ifadelerden de çıkarabilmekteyiz:

“Ay Kağan'ın o günde bir erkek oğlu oldu

⁴ Ergin, **Orhun Abideleri**, s. 49 – 53.

⁵ Hz. Peygamber, bedevi bir kadının mümin olup olmadığını anlamak üzere ona Allah'ın nerede olduğunu sormuş, kadın parmağıyla göğe işaret edince “Bu kadın Allah'a inanıyor” demiştir. Burada gök yalnızca cisim olarak değil, mutlak yükseklik ve üstünlük işareti olarak yorumlanmıştır. Gök maddi, manevi, cismani ve ruhani bütün yaratıkların, mekânın ve zamanın üstü demek olan mutlak yüksekliğe işarettir. (Bilgin, **Agm**, s. 191).

⁶ Bilgin, **Agm**, s. 192.

⁷ Talat Tekin, **Türk Dili: Türk Şiiri Özel Sayısı 1 (Eski Türk Şiiri)**, TDK Yay., S. 409, Ankara, 1986, s. 103.; Bilgin, **Agm**, s. 193 – 194.

Gömgök gök mavisiydi bu oğlanın yüzü”

“Ava gitmişti bir gün ormanda Oğuz Kağan

Gölün ortasında tek bir ağaç uzuyordu

Ağacın kavuğunda tek bir kız oturuyordu

Gözü gökten daha gök bu bir Tanrı kızıydı”

“Bir kurt ki gök yelesi! Bir kurt ki gömgök tüylü

Gök tüyü gök yelesi yol veren izci gibi”⁸. Şöyle ki Oğuz Kağan’ın dünya gelişi Tanrı kızı ile karşılaşması ve yol gösterici olan kurtun birer suret olduğu görülmektedir. Esasında bunların altında başka hakikatler gizlenmektedir. Bu hakikat aslında gök ile bağlantılı olan Tanrı inancıdır.

Gök Tanrı terimi Oğuz Kağan Destanında “Yüce Tanrı”, Abidelerde ise “mavi gök”, “yüce gök”, “gök sema” anlamlarında kullanılırken muhtemelen anlam değiştirerek veya tamamen sadeleşerek Tanrı anlamını ifade edecek şekilde kalıplaşmış olmalıdır. Çünkü bunu Gök Türk, Gök Oğuz gibi terkiplerde tamamen sıfat olarak kullanılan gök kelimesinden daha iyi anlıyoruz. Demek ki gök geçmişte de esas olarak sıfat şeklinde kullanılmış ve Tanrı kavramı hâkim karakter olarak tek olma özelliğini sürdürmüştür⁹.

İlk İslami eserler içerisinde yer alan Kaşgarlı Mahmud’un Türklerin hakkındaki düşüncelerini izah ettiği Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserde de Tengri (Tanrı) kelimesi yer almaktadır. Kaşgarlı Mahmud’a göre;

“Tengri yüce Tanrı manasına gelir. Kâfirler göğe Tengri derler, azametli gördükleri her şeyi örneğin bir dağı ya da bir ağacı da Tengri olarak adlandırır ve önünde secde ederler; yine bunlar hâkim kişiye Tengriken derler”¹⁰.

Oğuzların destanî hayatını anlatan Dede Korkut Destanlarında ise Tanrı kelimesi şu şekilde geçmektedir:

“Yücelerden yücesin kimse bilmez nicesin

Çok cahiller seni gökte arar yerde ister”. İfadesinde Tanrı’nın gökle bağlantısı kurulurken, Tanrı’nın tüm mekânlardan beri olduğu söylenmiş ve diğer üstün sıfatları sıralanmıştır¹¹.

⁸ Serkan Yılmaz, *Türk Destanlarında İnanç ve İnanışlar*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2006, s. 87 – 88.

⁹ Ahmet Doğan, **“İslamiyetten Önce Türk İnançına Dair”**, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 314.

¹⁰ Hikmet Tanyu, **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnanç**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 18.

¹¹ Bilgin, **Agm**, s. 194.

Görüldüğü gibi Tanrı ve gök ilişkisi birçok kaynakta farklı şekillerde yorumlanmıştır. “*Tengri teg Tengride bolmuş Türk Bilge Kagan bu ödke olurtum*” ifadelerinden yola çıkarak Tanrı ve gök ilişkisini ele alan Ahmet Bican Ercilasun ise bu cümleyi “*Tengri teg*” ve “*Tengride bolmuş*” şeklinde iki parçaya ayırarak daha geniş bir şekilde tahlil etmiştir. Sadece fikir vermek açısından Ahmet Bican Ercilasun’un bu ifadeler hakkındaki yorumları ise şöyledir:

Ona göre birinci ihtimal olarak “*Tengri teg*” ifadesinin 1) Tanrı gibi, 2) Gök gibi göğe benzer, 3) “*Teg*” edatına nispeten “*ilahi*” fonksiyonu yükleyerek “*tengri*”nin gök manasından hareketle “*semavi*” anlamları düşünülebilir. Aynı şekilde “*Tengride bolmuş*” ifadesi de 1) Gökte olmuş, 2) Gökten gelmiş (olmuş), 3) Tanrıdan olmuş şekillerinde düşünülebilir.

İkinci ihtimal olarak buradaki “*Tengri teg*” ifadesinin Bilge Kağan’ın değil “*tengri*”nin sıfatı olduğunu söyleyerek; 1) İlahi gökte olmuş, 2) Semavi Tanrıdan olmuş anlamlarını düşünebileceğimizi ifade ettikten sonra üçüncü bir ihtimal olarak da “*Tengri teg*”in sıfat değil “*bolmuş*”ın zarf olabileceğini söyler ve bu ifadeden de “*Tanrı’nın gökte olması gibi gökte olmuş Bilge Kağan*” manasının çıkarılabileceğini ifade eder¹². Yani Bilge Kağan’ın Tanrı tarafında kut verilerek yükseltildiğini izah eder.

Netice itibariyle bugüne kadar, İslam öncesi metinlerde geçen Gök Tanrı ifadesi bir hayli tartışılmıştır. Birçok eserde “*gök*” ve “*tanrı*” kelimeleri arasında anlam ilişkisi kurulmuş, gök; yüksekliği, yüceliği ve erişilmezliği bakımından Gök Tanrı ile tasavvur edilmiştir.

1.2. Gök Tanrı’nın Taşındığı Özellikleri

Eski Türklerin inancına göre Tanrı her şeyin sahibi ve idarecisidir ve bu nedenle Türkler Tanrı’ya saygı ifadesi olarak yüce Tanrı anlamında Gök Tanrı demiştir. Gök Tanrı evrenseldir. Gök Tanrı evrenin, devletin ve insanların mukadderatına hâkim bir yapıcıdır. Gök Tanrı yeryüzündeki insanları gözetleyerek onları korur ve insanlara soyut bir kader verir, insanlara ve yeryüzündeki bütün canlılara hayat verir ve dilediği zaman geri alır. Dilediğini cezalandırır, dilediğini affeder. Yalvaranın ömrünü uzatır. Gecenin karanlığında yuvasına giden karıncanın bile sesini duyar. O her şeyi bilir, görür ve

¹² Ahmet Bican Ercilasun, “**Bilge Kağan Bengü Tayının Kuzey Cephesinin İlk Üç Satırı Üzerinde Bazı Düşünceler**”, *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 23 – 28 Eylül 1985, *Türk Dili*, C. 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985, s. 69 – 74. ; Doğan, “**İslamiyet’ten Önce Türk İnancına Dair**”, s. 307.

iradesine karşı gelinmez. Gök Tanrı her şeyin yaratıcısı, yapıcısı, hâkimi, dünyanın düzenini kuran görünmez ve emsalsiz bir kudrettir. Aynı zamanda bu fikre göre Gök Tanrı, Türk milletinin başına gelen kağanı tayin eder, ona güç verir ve Gök Tanrı tarafından tayin edilen kağan ise dünyayı idare eder ve halkın faydası için çalışır. Kağan bunu yapmadığı takdirde Gök Tanrı tarafından verilen bu lütuf ve irade tekrar geri alınır.

Gök Tanrı Türk halkının bağımsızlığıyla ilgilenen bir ulu varlıktır. Tonyukuk'a başarı için gerekli bilgiyi O bağışlamıştır. Göktürk Devletinin kurucuları Bumin Kağan ile İstemi Kağan'ı Türk töresini yürütmeleri için O tahta çıkarmıştır. Türk ulusu yok olmasın, özgür ve bağımsız olsun diye İlderis Han ile hanımı İl-Bilge Hatun'u O yüceltmıştır. Savaşlarda O'nun istemi ile utku kazanılır. Kısmet ve kutu O verir¹³.

Göktürk Kitabelerinde Gök Tanrı'nın özellikleri İslam dininde belirtilen Allah'ın sıfatlarına çok yakınlık göstermektedir. Bu bakımdan kitabelere göre Gök Tanrı sonsuz bir hayata sahiptir ezeli ve ebedidir. Gök Tanrı her şeyi yaratır. Gök Tanrı yaşatır ve öldürür. Gök Tanrı üstün bir kudret sahibidir. Gök Tanrı insan kaderine hâkimdir, insana güç, başarı ve zafer verir. Acunu yönetir. Gök Tanrı irade sahibidir. Gök Tanrı kelam sahibidir. Gök Tanrı her şeyi bilendir, insana bilgi verendir. Gök Tanrı esirgeyici ve koruyucudur. Gök Tanrı kulun duasını kabul edendir. İnsan Gök Tanrı'nın buyruğunda onun kuludur¹⁴.

Gök Tanrı varlığı hiç değişmeden durandır. Rasonsî'ye göre Gök Tanrı hiç değişmemektedir, bozulmamaktadır. Zaten M. Ö. III. asırdan M. S. XI. asra kadarlık bir zaman içindeki seyrini takip ettiğimiz Tanrı inanisinde varlık ve sıfatlar bakımından hiçbir ciddi değişme olmamıştır. Çünkü Tanrı'ya hep aynı prensip ve inançlar çerçevesinde inanılmıştır. Gök Tanrı celâlet ve ululuk sahibidir. Jean Paul Roux Türklerin eski inançları hakkında: "Tanrı dedikleri semavi ve büyük Allah'ın bulunduğunu, O'na karşı daimi bir incizabları olduğunu ve tabiatın da çeşitli şekilleriyle O'nun altında yer aldığını kabul etmemeye imkân yoktur" derken bu hususa da açıklık getirmektedir. Gerçi bu mevzuda birçok delil daha vermek mümkündür. Ululuk Tanrı'nındır. O kimi dilerse onu yüceltir. "Tanrı bilgi verdiği için kendim bizzat kağan kıldım. Tanrı kerem kıldı, onun için kutu ve devleti yükseldi". "Tengri meni ulugladı

¹³ Fuat Bozkurt, **Türklerin Dini**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 15.

¹⁴ Tanyu, **Age**, s. 28 – 33.

Ulugnu uluglasa kut bolur. Günahkâr atlıları Tanrı tutuverdi¹⁵. Aynı zamanda Gök Tanrı aşikâr ve gizlidir. Eski Türk'e göre Tanrı her yerde tecelli etmiştir. O her şeyden önce Gök Tanrıdır. Bütün dağlar mukaddestir, hatta adları Tanrı Dağlarıdır. Akarsular ve toprak Tanrı'ya adanmış olduğu için ıduk yer su dur. Kut'lu hakan ilahi sıfatlarla muttasıftır. Ama Tanrı'nın zatı gözle görülemez. Mekândan münezzehtir. Yani hem zahir hem batındır¹⁶.

Gök Tanrı suçluları adaletiyle müstahak oldukları cezaya çarptırandır. Özellikle Radloff derlemesinde düalizm iddiasını çürütmek amacıyla bu hususta şunu dile getirmiştir. “Erlik göklere Tanrı'nın yanına çıktı; Tanrı'ya secde ederek beni takdis et, müsaade et de ben kendim için gökler yapayım” dedi¹⁷. Görüldüğü gibi bu efsane ve daha pek çok efsane metinlerinde Tanrı'nın her şeyin üstünde olan gücü, bu gücün erlik tarafından bile tanınması Gök Tanrı'nın cezalandırma vasfına sahip olması fikrini net bir şekilde karşımıza çıkarmaktadır. Tanrı çeşitli şekillerde suçluları cezalandırmaktaydı. Bu işi doğrudan doğruya yaptığı gibi vasita kullandığına da inanılırdı. Tonyukuk Kitabesinde: “Han verdim. Hanımı koyup gittin. Hanımı terk ettiğin için Tanrı öldürmüştür tabii. Türk milleti öldü. Mahvoldu. Yok oldu. Türk milletinin yerinde millet kalmadı” tarzındaki cümleler Tanrı'nın vasitasız ceza vereceğinin delilleridir. Malum olan diğer bir misal de Attila'nın “Tanrı'nın Kırbacı (yahut Kılıcı) olarak tavsif edilmesidir. Bu suretle Tanrı adaleti yerine getirmek için, Atilla ve Hunları vasita kılmıştır¹⁸. Gök Tanrı cezalandırma vasfının yanı sıra verdiği nimetlerle ödüllendirme vasfına da sahiptir. Verdiği nimete karşı şükür yalnızca O'nadır. Bu husus Ergenekon Destanında şöyle izah edilmiştir:

“O yeri görünce Tanrı'ya şükürler kıldılar. Tanrı'nın gücü ile ateş kızdıktan sonra demir dağı akıverdi”.

“Hem Ergenekon'dan çıkmış oldukları günü hatırlamış olurlar ve hem de kendini oradan kurtardığı için Tanrı'ya şükretmiş olurlardı”.

¹⁵ Sait Başer, **Gök Tanrı'nın Sıfatlarına Esmâü'l Hüsna Açısından Bakış**, Seyran Araştırma Serisi, İstanbul, 1991, s. 55 – 60.

¹⁶ Başer, **Age**, s. 67.

¹⁷ Fatma Ahsen Turan, “Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 323.

¹⁸ Başer, **Age**, s. 70.

“Tanrı’nın yardımı ve izniyle ateş kızdı”¹⁹. Manas Destanından alıntı olarak ele aldığımız aşağıdaki sözler ise Gök Tanrı’nın her şeyin hâkimi ve yaratıcısı olduğunu göstermektedir:

“Allahu Taala Hazretleri
Gökyüzünde ayı parlatır
Gökyüzünde güneşi parlatır
Işıkla yeri ısıtır.
Göğsü hastalar öksürür
Seni Huda yükseltir bil
Yiyecek aş da gönderir
Huda yüz yaşına kadar yaşatır
Ateş etrafında baş verir
Ömrü uzun yaş verir”²⁰.

Gök Tanrı için belirtilmesi gereken önemli hususlardan biri de onun antropomorfik özellikler taşımasıdır. Bazı Türk destan ve hikâyelerinde büyük olasılıkla dış etkilerle ve şüphesiz sonraki dönemlerde Tanrı’nın çocuklarından söz edilmekle birlikte bu durum en azından menşei formu itibarıyla Türklerde Gök Tanrı inancı için geçerli olmayıp Türk Tanrı anlayışında temelde kutsal evliliğe rastlanmamaktadır.

Özetle Gök Tanrı’nın özelliklerinden söz etmek gerekirse şunlar söylenebilir:

Gök Tanrı her şeyden önce kâinatın ilk sebebidir, yani yaratıcıdır. Türk’ün, umumiyetle insanların hayatına Gök Tanrı vasıtasız müdahale eder. Gök Tanrı şafak söktürür ve bitkiyi canlandırır. Gök Tanrı kara-yol yani kanundur, haktır; kırılanları birleştirir, yırtılanları birbirine ular, doğru insanı ve yalancıyı O bilir. O’na diz çökerek dua edilir; isteyene kut verir, isteyene at ve ömür verir. Kuzgunun niyazı bile Gök Tanrıya ulaşır. İnsanlar fani Gök Tanrı ebedidir²¹.

1.3. Gök Tanrı’nın Tek Tanrı Olarak Adlandırılması ve Yaratıcılık Vasfı

Tek tanrılı dinler ancak yüksek içtimai bir seviyeye erişmiş milletlerde görülür. Bu bakımdan Türklerde Tanrı anlayışı gelişmiş seviyededir. Aynı zamanda Türkler

¹⁹ Nihat Sami Banarlı, *Ergenekon Destanı*, s. 26, Bahaeddin Ögel, *Ergenekon Destanı*, s. 64, Necati Sepetçioğlu, *Ergenekon Destanı*, s. 128; Yılbır, *Agt*, s. 83.

²⁰ Wilhelm Radloff, *Manas Destanı*, (Haz: Emine Gürsoy Naskali), Türksoy Yayınları, Ankara, 1995, s. 111 – 114; Yılbır, *Agt*, s. 160.

²¹ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 309.

disiplinli bir hayat ve toplum düzenleri sebebiyle tek Tanrı düşüncesine çok erken çağlarda erişmişlerdir. Türklerin çok erken çağlarda tek Tanrı'ya inanmış olmalarının sebeplerini Bahaeddin Ögel şu şekilde izah etmektedir. Ona göre atlı Türkler yere yalnızca atlarının ayakları ile bağlıydı. Onlar kendilerini, yağız yer ile masmavi gök arasında asılmış ve boşlukta yürür gibi düşünürlerdi. Türk'ün başı gökteydi. Onun zihnini yoran ve kalbini dolduran tek şey, üzerini kaplayan sonsuz mavilikti. Sonsuz göğün tek rengi ve tek kubbesi onun düşüncelerini birleştiren ve tek amaca yönelten önemli bir sebepti. Tıpkı ailesini, kendi başkanlığında toplayan kubbeli otağı evi gibi. Otağın altında bir aile reisi, gök kubbenin altında Türk kağanı vardı. Elbette ki bu sonsuz ve mavi kubbenin, onun üstünde dolaşan güneş, ay ile yıldızların da bir sahibi ve hakanı olacaktı. Her şeyi O yaratmış ve yaratıklara da yaşasınlar diye yerleri ve suları O vermiştir²².

Türklerde hiçbir şekilde “tanrılar” şeklinde çoğul bir kullanım görülmemektedir. Gök Tanrı her şeyden önce “tek Tanrı” demektir. X. yüzyılın ilk yarısında Oğuzları ziyaret eden, Abbasi halifesinin elçisi İbn Fazlan Oğuz Türklerinin bir haksızlığa uğradıkları zaman başlarını göğe kaldırarak “Bir Tanrı” demelerini tek Tanrıçılıkla ilişkilendirmektedir. Öte yandan Moğol Kağanı Mönğke Fransa kralına “Tanrı ancak bir ve ebedidir”²³, şeklinde cevap vermesi de tek Tanrıçılığın göstergesidir. Aynı şekilde din adamlarını huzurunda münakaşaya çağıran Mengü Han'ın “Biz sadece tek bir Tanrı'nın varlığına, onun sayesinde yaşadığımızı ve onun emriyle öldüğümüze inanıyoruz” şeklindeki ifadesi Moğollar döneminde, Türklerin arasında da bu inancın varlığını güçlü bir biçimde sürdürdüğünü anlamamıza imkân tanımaktadır²⁴.

Tek Tanrı “Bayat” ve “Mengü” yani kıdem ve beka sıfatlarına sahip olup Sait Başer, Gök Tanrı'nın tek Tanrı olarak adlandırılması hususunda “Tengri teg Tengri” ifadesini kullanarak Tanrı'nın “Vacibü'l Vücut” olduğunu anlatmaktadır²⁵. 6. yüzyıl yazarı Menander “Türklerden bahsederken her ne kadar toprağa suya ve ateşe saygı göstermekle beraber yine de kâinatın yaratıcısı tek Tanrıya inandılar” der²⁶. Türk tarihi yazarı Joseph Deguignes ise Türk milletinin tek Tanrı inancını şöyle izah eder:

“Türkler gerçek Allah'a ibadete ve gerek din ahkâmına riayette devam etmişlerdir. Ancak Alınca Han'ın idaresi zamanında barış ve güven, servet ve bolluk

²² Turan, **Agm**, s. 321.

²³ Ramazan Şeşen, **İbn Fazlan Seyahatnamesi**, Bedir Yayın evi, İstanbul, 1975, s. 31.

²⁴ Ünver Günay – Harun Güngör, **Türk Din Tarihi**, Laçın Yayınları, Kayseri 1998, s. 43.

²⁵ Başer, **Age**, s. 15.

²⁶ Laszlo Rasony, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 30.

onlara atalarının koydukları düzeni unutturdu. Kara Han zamanında; eski gerçek dinden artık hiçbir iz kalmadı. Oğlu, halefi olan Oğuz Han, hakkında birçok efsaneler vardır. Doğumu üstün ve hayret verici bir olayla meydana gelmiştir. Daha beşikten itibaren, insanları eski hak dinine geri çevirmekten başka bir gayesi yoktu, birçok kadınla evlendi. Fakat içlerinde bir Tanrı'ya ibadet eden bir kadınla münasebette bulundu. Bundan ötürü, babası Kara Han kendisini öldürmeye teşebbüs etti. Karısı yoluyla babasının niyetinden haberdar olan Oğuz, az sayıda dostları ile babasının askerine galebe çaldı. Ok yarası alan Kara Han öldü. Put ibadetinin baş düşmanı olan Oğuz şiddetli buyruklara rağmen, puta tapmakta ısrar edenlere karşı hiç merhamet göstermedi. Bu baskı, birçok firara sebebiyet verdi. Birçokları çevredeki kavimlere iltica ettiler. Oğuz, bu kaçan kimselerin peşini bırakmadı. Onları ve iltica ettikleri kavimleri idaresi altına aldı²⁷.

Gerek Oğuz Kağan döneminde gerekse Kitabelerin yazıldığı dönemlerde Türklerin tek Tanrılı bir inanca sahip oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Bu bakımdan destan ve yazıtlarda Tanrı kelimesinin çoğul şekilde değil hep tekil biçimde kullanıldığı görülür. Çünkü eski Türk düşüncesinde Tanrı tektir ve birden çok Tanrı düşünülemez; nitekim Tanrılar şeklinde bir ifade Türk kültür ve inancında yer almamıştır. Bu hususta şunu belirtmek gerekir ki eski Türklerde hakan veya beyler başarılarını anlatırken “Tanrı'nın izniyle” derler. Tanrı adı çok zaman yalnız kullanılmış olup bundan eski Türklerin tek Tanrı'ya taptıklarını söyleyebiliriz²⁸.

Gök Tanrı'nın tek Tanrı olarak adlandırılması hususu Göktürk Kitabelerinde daha net bir şekilde görülür. Göktürk Kitabelerinde Tanrı ismi Gök sıfatını almaksızın yalnızca teklik ifade edecek şekilde geçer. Bu Kitabelerde Tanrı'nın teklik vasfı “*Tengri teg Tengri*” yani “*Tanrı'ya benzer Tanrı*” veya *Kendine benzer Tanrı*” şeklinde izah edilir²⁹.

Tanrı'nın sadece kendisine benzeyen, kendisinden başka hiçbir şeye benzemeyen özelliği Dede Korkut Destanlarında şu şekilde izah edilmiştir: “*Kamusuna benzemedi cümle âlemleri yaratan Allah Tanrı Görklü*”³⁰. Burada “hiçbir şey benzemedi” anlamında “kamusuna benzemedi” ifadesiyle sözünü ettiğimiz “Tanrı'ya

²⁷ Cemal Anadol - Fazile Abbasova – Nazile Abbaslı, **Türk Kültür ve Medeniyeti**, Kaprol İletişim, İstanbul, 2002, s. 255 – 256.

²⁸ Tanyu, **Age**, s. 132.

²⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Kömen Yayınları, C. 2, 2. Baskı, Ankara, 1979, s. 313.

³⁰ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1998, s. 75 – 76.

benzer Tanrı” ifadesi aynı anlama gelmektedir. Söz konusu anlam Dede Korkut Destanlarında Deli Dumrul’un şu sözüyle daha da açık bir şekilde anlaşılmaktadır:

“*Yücelerden yücesin!*

Kimse bilmez, nicesin! Yüce Tanrı”³¹. Tek kelimeyle Gök Tanrı tektir eşi ve benzeri yoktur.

Aslında Türklerin sadece bir Tanrı’ya inanmakla kalmayıp yer, su, ateş ve gök gibi kutsallarının olmasının; hakanın, kadının ve başka varlıklarının kutsiyet kazanmasının vahdet-i vücud felsefesine sahip olmalarıyla da ilgisi vardır. Zira bazı araştırmacıların belirttiğine göre şarkın bu en eski felsefesi de İslamiyet’le birlikte ortaya çıkmış olmayıp önce Turan’da, sonra ufak değişikliklerle Hindistan’da, sonra da Çin, eski Akad, Sümer, Asur, Keldan, Fenike, İran, Mısır, Yunanistan ve Arabistan’da görülen mistik bir felsefi anlayıştır. Belki de bir Tanrı’ya olan inanışlarının kökeni çok eskilere gitmiş olmasından olacak ki, Türkler vahdet-i vücud felsefesine Araplardan ve İranlılardan daha fazla sahip çıkmışlar ve Anadolu; Mevlana, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Hacı Bayram-ı Veli ve yüzlerce bilim, din, sanat adamıyla asırlarca bu inancın özgürce ifade edildiği bir mekân olmuştur³².

Gök Tanrı yaratıcılık vasfına da sahiptir. Yaratmak ifadesi özellikle kitabelerde ve destanlarda kılmak, törütme ve yaratma tabirleriyle geçmektedir. Bahaeddin Ögel’e göre Eski Türkler Tanrı tarafında yaratılmak için kılınmak fiilini kullanırlardı. Eski Türkçede yaratmak fiili ise milleti düzene sokmak, bir eser yapmak veya bitirmek anlamında kullanılırdı³³. Türk mitolojisinde gök ve yerin kendileri yaratıcı değillerdi. Nihayet onlarda yaratılmış birer kutsal varlık idiler. Elbette ki bunları yaratan ve bütün varlıkların üstünde olan ayrı ve kutsal bir güç vardı. Bu da bizim bildiğimiz Tanrı’dan başka bir şey değildi.

Gök Tanrı’nın yaratıcılık vasfı çok açık bir biçimde Altay Türklerinde ve Yakutlarda da görünmektedir. Türklerin Altay-Yakut zamanında ortaya çıkan Yaratılış Destanında Gök Tanrı’nın yaratıcılık vasfı şu satırlarla izah edilmiştir:

“Dünya bir deniz idi ne gök var idi ne bir yer
Uçsuz bucaksız sonsuz sular içindeydi her yer
Göklerden bir ses Ülgen’e buyruk verdi

³¹ Ögel, Age, s. 313.

³² Ali Çavuşoğlu, “Türk-İslam Kültüründe Gök Tanrı ve Ulu Tanrı İnanışı ve Edebi Metinlere Yansıması”, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/>, s. 8.

³³ Ögel, Age, s. 313.

Tut önündeki şeyi hemen yakala dedi
 Ülgen bu emre uydu uzattı ellerini
 İçinden tekrarladı Semanın sözlerini
 Denizden bir taş fırladı çıktı yüze
 Hemence taşı tuttu, bindi taşın üstüne
 Artık Ülgen memnundu, rahatı bulmuş idi
 Göklerin emri ile bulunca Ülgen durak
 Artık vakit gelmişti gökleri yaratacak
 Ülgen yere bakarak: “Yaratılsın yer” demiş
 Bu istek üzerine denizden yer türemiş
 Ülgen göğe bakarak: “Yaratılsın gök” demiş
 Bu buyruk üzerine, üstünü gök bezemiş”³⁴.

Açıkçası Türk topluluklarının Tanrı anlayışında, zaman içerisinde bir yükselmenin olduğu dikkat çekmektedir. İlk olarak kitabelerde Tanrı'nın semavi, yüce, güçlü terimleriyle ilişkilendirilmesi, edebi anlamındaki bengi teriminin daha sonraki zamanlarda Moğollarda görülmesi, aynı şekilde yaratıcı sıfatıyla Tanrı'nın Altay Türklerinde ve Yakutlarda görülmesi bunu net bir şekilde göstermektedir. Bu gelişmeleri dikkate aldığımız vakit Türklerde Gök Tanrı'nın en azından mefhum olarak yaratıcı ve kadir-i mutlak Tanrı şeklinde varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır³⁵.

1.4. Türklerde Gök ve Göğün Tanrı İle Olan Bağlantısı

Tarih öncesi çağlardan beri, Türk kültürü ve dini özellikle güneyden ve batıdan gelen etkilere maruz kalmıştır. Böylece Orta Asya'nın dini kültürü hem Şamanizm'den hem Gök Tanrı inancından hem de diğer ilahi dinlerden etkilenmiştir. Ancak şunu söylemek gerekir ki bu dış etkilere rağmen Türklerin orijinal dini yapıları pek değişmemiştir. Her ne kadar, tarihin derinliklerine yöneldikçe, bu dini tarihle ilgili gözlemlerimiz ve tespitlerimiz seyrekleşip bulanıklaşmakta ise de yine de orada en eski devirlerden beri “Tanrı” inancının kalıcı bir şekilde yer tuttuğunu belirtmemiz gerekmektedir. Gök ve Tanrı kavramını kendi inançları doğrultusunda ilişkilendiren Türkler için gök, sadece yerdeki davranışların yönlendirildiği bir yer değil aynı zamanda yönelinmesi gereken bir yer, adeta bir kibledir. Geniş coğrafyalarda yollar,

³⁴ Bahaeddin Ögel, *Yaratılış Destanı*, 432/1 – 2, 433/7 – 16, 433/33 – 36; Yılbır, *Agt*, s. 73 – 74.

³⁵ Harun Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 262.

dağlar, tepeler, ovalar aşan Türkler; sürülerini otlatmak için yollarını, yönlerini belirlemek, mevsim hakkında bilgi sahibi olmak, senenin verimli ya da kurak geçeceğini anlamak için göğe baktıkları gibi; dua, beddua ve niyazlarında da yüzlerini göğe çevirirler. “Tanrı gibi gökte olmak” ise onlar için aynı zamanda idealdir³⁶.

Batı Türkleri göğün 7 kat, Doğu Türkleri 9 kat olduğuna inanıyorlardı. Türklerin destanlarda yansıyan inancına göre ise evren yeryüzü ve çeşitli katlardan oluşmaktaydı. Her katta bir Tanrı (koruyucu ruh) ve en üst katta da Tanrı Kayra Han/Kara Han (Altaylılara göre Tanrı Ülgen) oturuyordu. Altay Türklerinde yukarıda 12, 16, 17 kat gibi katlar; ışık âlemi yani cennet; aşağıda yedi yahut dokuz kat karanlık âlemi yani cehennem olduğu düşünülürdü. Ortada da insanların yurdu olan yeryüzü bulunuyordu. Altaylılar da Tanrı'nın göğün en üst katında bulunduğunu düşünüyorlardı³⁷.

Görülüyor ki Türkler yüce mücerret bir Tanrı telakkisine erişmiş olmakla birlikte başlangıçta onu yine de gökte düşünüyorlardı. Nitekim Orhun Kitabelerinde “üze kök tengri” terkininde Tanrı aynı zamanda gök manasını da muhafaza etmekteydi. Bu nedenle de tekâmülcü bir yaklaşımla Türklerde, Tanrı düşüncesinin, maddi gökyüzünden ulu varlığa doğru bir gelişme gösterdiği öne sürülmüştür. Bunun yanı sıra Göktürk çağında dünyayı kaplayan, yeryüzünde her şeyi hükmü altına tutan göğün Türklerin gözünde Tanrı kabul edilmiş olabileceği imkân dâhilinde görülmüştür³⁸. Ayrıca belirtmek gerekir ki eski dinlerde görülen gök ile ilgili inançlarda Tanrılar (Babil’de Şamas, Pamir’de Arso, Azizo, Baolsamin, Mısır’da Amon-re, İran’da Ahura, Hind’de Varuno, Roma’da Mithra vb.) hep güneşi, ayı, yıldızları temsil etmişler iken Türklerin dininde bunlara ikinci planda yer verilerek bizzat gök, Tanrı sayılmıştır³⁹. İbrahim Kafesoğlu’nun da belirttiği gibi “Gökyüzündeki tabii varlıkların büyük rol oynadığı eski halk dinlerinde, özellikle dikkati çeken nokta, bütün eski kavimlerin güneşi, ayı ve yıldızları Tanrılar olarak tanımaları fakat bizzat gök ile ilgilenmemeleridir. Hâlbuki bozkır Türk dininde, gökyüzü belirtileri (güneş, ay, yıldızlar) değil, yekpare göğün sembolleştirdiği tek Tanrı inancı temel teşkil etmektedir. Gök Tanrı bütün Türklerin ana kültü durumundadır... Gök Tanrı mavidir; ilksiz ve sonsuzdur, yücedir. Bu kültü aslına uygun olarak en iyi muhafaza eden ulus Türklerdir. Onların inancına göre Tanrı kanunların yaratıcısıydı ve Tanrı anlamına gelen Gök her

³⁶ Çavuşoğlu, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler>., s.3.

³⁷ Çavuşoğlu, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler>., s. 8.

³⁸ Günay – Güngör, *Age*, s. 38.

³⁹ Yıldız Kocasavaş, “Gök Tanrı İnancı”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 327.

şeyi görüyordu⁴⁰. Bu surettedir ki Gök Tanrı dini Türklere mahsus bir inanç sistemi olarak ortaya çıkmaktadır⁴¹.

Türklerin dininde göğün gerçekten ve tam manasıyla yüksek bir varlık olduğunu genel bir çerçeveye ele aldıktan sonra göğün Tanrı ile olan bağlantısını Türk devletleri açısından ne denli önemli olduğunu şu şekilde izah edebiliriz:

1.4.1. İskitlerde Gök ve Göğün Tanrı İle Olan Bağlantısı

İskitler dinleri, dilleri, gelenek ve görenekleriyle, sanatlarıyla kültürel miras bakımından özel bir yere sahiptir. Bozkır kavimleri arasında gerek siyasi tarihleri gerekse kültürleri bakımından tarihte önemli yer tutan İskitlerin bu çalışmamızda bizim için önemli olan yanı dini ve mitolojik sistemde göğü ne derece Tanrı ile ilişkilendirdiğidir.

İskitler Gök Tanrı'ya inanan kavimdir ve adını da bazı Türk kabile adları gibi dini inançlarından almışlardır. İskit adını etimolojik ve mitolojik açıdan incelediğimiz vakit gök merkezli inanç bağlamından geldiğini görmekteyiz. İskit adı bu açıdan Gök Tanrı inancının bir yansımasıdır. Eski Türklerin astral kültüründe göğe büyük önem verilirdi. Kozmogonik mit olarak gök, Tanrı olarak kabul edilirdi. Göğe tapınma İskitlerde Kimmerlerde ve esasen de Hunlarda önemli bir yere tutardı. Gök İskit dini-mitolojik sisteminde yaratıcı kudret ve mutlak iyilik sembolü olarak kabul edilirdi. İskitler göğün sembolü olarak Ay'a büyük bir önem verir hatta Ay'ı göğün ve yerin ebedi bekçisi olarak kabul ederlerdi⁴². Göğü sembolize eden diğer bir unsur ise Güneş olup İskitlerin dini mitolojik anlayışında gerek Ay gerekse Güneş, Tanrı'yı simgelemekteydi.

İskit adının yanı sıra kurganlardan da yola çıkarak İskitlerde gök merkezli bir inancın var olduğunu söyleyebiliriz. Kurganlar İskitlerin kültürünü, sanat anlayışını yansıttığı kadar inancını da yansıtmaktadır. Gerek İskit kültürü ve gerekse inancı, büyük ölçüde kurganlardan çıkarılan buluntularla aydınlanmaktadır. İskitlerin sanat anlayışı ve inancı bakımından bizlere fikir veren yayıldığı coğrafya itibariyle çeşitlilik arz eden İskit kurganları arasından Esik, Kul-Oba ve Pazırık kurgan buluntuları önemli bir yer tutmaktadır. Esik kurganına baktığımız vakit bu kurgan Kazakistan'ın en büyük şehri

⁴⁰ Çavuşoğlu, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler..>, s. 9.

⁴¹ Kocasavaş, **Agm**, s. 329.

⁴² Fuzuli Bayat, "Saka Etnoniminin Etimolojisi Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları, Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, (Haz: Osman Karatay), Karam Yayıncılık, S. 1, Ankara, 2004, s. 4 – 5.

Alma-Ata'nın 50 kilometre doğusunda yer alan Esik bölgesinde tesadüfen ortaya çıkmıştır. Aslında bu kurganda İskitlerin dili hakkında bilgi veren runik yazı ile 18 yaşında olması gereken genç bir prene ait cesedin üzerindeki altın zırh önem arz etmektedir. Küçük bir kap üzerindeki bu runik yazı Altay Amanolov tarafından "Aya sana ocuk; Bez çok, bugün icra azuk" şeklinde okunmuştur. Bilim âleminde en çok kabul edilen transkripsiyonu ise Olcay Süleymanov yapmıştır. Bu yazıyı "Khan uya üç otuzi yok boltı utıg-sa tozıldı" şeklinde okumuş ve "Han'ın oğlu yirmi üç yaşında yok oldu (Halkın?) adı sanı da yok oldu" diye günümüz Türkçesine aktarmıştır⁴³. Kurgan üzerinde yapılan araştırmalar sonrasında daha öncede belirttiğimiz gibi 18 yaşında olması gereken genç bir prene ait ceset Altın Elbiseli Adam adı altında İskit savaşçısı olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda Altın Elbiseli Adam şeklinde hitap edilen İskit savaşçısının cesedinin yanında şahsi eşyalarının bulunması İskitlerin ölümden sonra ki hayata olan inançlarını göstermektedir.

İskitlerin kültür ve inancını yansıtan diğer bir önemli arkeolojik buluntu ise Pazırık kurganlarıdır. Pazırık kurganları birçok dini, mitolojik, arkeolojik ve sanat tarihiyle ilgili kalıntılardan ötürü hem İskit hem de Hun Türkleri dönemine aittir. Pazırık kurganları deniz seviyesinden 1600m yükseklikteki Büyük Ulagan vadisinde yer alan Çulışman ırmağı ile Başkaus ırmağı arasında arkeolog Rudenko ve yardımcısı tarafından bulunmuştur. Bazıları yuvarlak ve bir kısmı da oval olan bu mezarlar hacim ve şekil bakımından değişiklikler gösteriyorlardı. Fakat hepsinin üzerinde, gömü odasının üst kısmında koruyucu bir buz tabakasının teşekkülünde çok önemli rol oynayan münferit kaya parçaları vardı. Mezarlardan 5 tanesi istisnai bir şekilde oldukça büyüktü. Daha küçük olan 9 tanesi de hem şekil hem de yapı bakımından onlarla yakından benzerlik arz ediyordu⁴⁴. Pazırık kurganlarında ortaya çıkarılan ağaç oyma tabuttaki cesetler, ölünün kişisel eşyaları, çeşitli araçlar, yiyecek ve içecekler, keçe dokumalar (Pazırık halısı), kurban edilmiş olan atlar, giysiler, keçe çoraplar, çizmeler, gözgüler (aynalar), taraklar, çalgılar vs. buluntular ilgi çekici olup hem İskit hem de Hun Türklerinin hikâyesine ışık tutmuşlardır.

⁴³ İlhami Durmuş, **İskitler (Sakalar)**, ATASE Yayınları, Ankara, 2008, s. 49.

⁴⁴ Ekrem Memiş, **İskitlerin Tarihi**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1987, s.11.

1.4.2. Hunlarda Gök ve Göğün Tanrı İle Olan Bağlantısı

Gök, Türkler için kâinatın en üstün cismani varlığıdır. Gök ile Tanrı'yı bağdaştıran eski Türklere göre Tanrı yıldızların, güneşin ötesinde yükseklerin yükseğinde ondan daha yüksek olmayan sonsuzluktadır. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Hunlarda da gök ve göğü tamamlayan yer ve bu iki unsur arasında yer alan insandan oluşan üçlü evren anlayışı söz konusudur. Hunlara göre göğün simgesi olan Tanrı her şeyi yaratan kutsal ve yüce bir güç olup O'nun yeryüzündeki temsilcileri ise Türk kağanlarıdır. Bu bakımdan Çin kaynaklarında da Türk kağanları göğün ve Tanrı'nın oğlu olarak kabul edilmiştir. Türk kağanlarının göğün ve Tanrı'nın oğlu olarak kabul edilmesindeki mahiyet onların gök tarafından yaratılması ve göğün tek nedeni olmasındandır. Hun yabgusu Laoşang'ın Çin İmparatoruna yazdığı mektubunda "Gök ve yerin yarattığı, Ay Ata ile Gün Ata'nın koruduğu Hunların büyük Tanju'su"⁴⁵ ifadesinde bu gerçek açıkça görülmektedir.

İlk göksel inançlar İskitlerden ziyade Hunlarda da görülmektedir. Bazı uzmanlar Hun gök kültürüne yönelik Çin'in etkisinin olduğunu söylese de böyle bir şey söz konusu değildir. Tam aksine gök dini bilhassa içindeki güneş ve yıldız kültü aslen bir Türk kabilesi olan Chou'lar tarafından M. Ö. 1050'li yıllarda Çin'e taşınmıştır⁴⁶. Nitekim Chou'ların etkisiyle Çin'e taşınan gök dinine yönelik olan bu inanç zamanla farklı bir mahiyete bürünerek Çin Gök kültürünün temelini oluşturmuştur. Bu inanca göre Ti'en (Tanrı) sadece şahsi olmayan bir, gök değil her şeyin yaratıcısı, yapıcısı, hâkimi ve dünya düzenini kuran görünmez bir kudretidir⁴⁷. Chou'ların dini olan bu saf gök dini, daha sonraki zamanlarda gök kültüne bağlı olarak kâinatın çeşitli tezahürlerini zaman ve mekân içinde tüm evreni kapsayan evrensel merkezli devlet dini olarak ortaya çıkmış ve iki kültür arasındaki bu etkileşim evrenselcilikle beraber Çin'in diğer komşularına geçmiştir⁴⁸.

Hunlar ve daha sonraki Türkler arasında başta gök olmak üzere ay, güneş ve yer kutsal sayılırdı. Bu kozmogonik unsurlar arasında bilhassa gök, Tanrı olarak kabul edilmiş olup Türkler her yıl göğün tanrısına adaklar adar ve kurbanlar sunarlardı. Göğe kurbanlar sunulmasındaki mahiyet ise göğün lütuf ve irade gibi özelliklere sahip olmasındandı.

⁴⁵ Marcel Brion, *Asya ve Avrupa'da Hunlar*, (Çev: Reşat Uzman), Çatı Kitapları, İstanbul, 2005, s. 36.

⁴⁶ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 33.

⁴⁷ Muhaddere. N. Özerdim, "Chou'lar ve Bu Devirde Türklerden Gelen Gök Dini", *Türk Tarih Kurumu Bellekten*, C. XXVI, S. 105, Ocak 1963, s. 17.

⁴⁸ Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kocabalı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 19 – 20.

1.4.3. Göktürklerde Gök ve Göğün Tanrı İle Olan Bağlantısı

Eski Türk dinine ait ilk temel kaynakları Göktürkler bırakmıştır. Özellikle bu kaynaklar içerisindeki Orhun Kitabeleri Göktürklerin din anlayışını yansıtan eşsiz kaynaklardır. Orhun Kitabelerine ait Bilge Kağan ve Kültigin yazıtlarında gökle ilgili olarak *Üze kök tengri asra yağız yer kılntukda ekin ara kişi oğlu kılınmış* yani “Üstte mavi gök altta da yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış”⁴⁹. İfadesinin yer alması Göktürklerde Gök Tanrı inancının var olduğunun kanıtı olup göğün Tanrı demek olduğu aşikârdır. O halde eski çağlarda içinde güneş ve ay’ın doğuşu ve batışı gibi harikalardan, yıldızların durumuna, dört mevsime, yağmur, kar, rüzgâra, ısınmaya, soğumaya, bitkilerin canlanmasına, kurummasına, hayvanların doğup büyümesine, suların çağlaması ve kesilmesine kadar her şeyin tam bir düzen ve değişmezlik ve insan aklının kavrayamayacağı kesin bir ahenkle cereyan ettiğini gördüğü yeryüzünde, her şeyi hükmü altında tutan göğün Göktürkler tarafından Tanrı kabul edilmiş olması mümkündür⁵⁰.

Göktürkler çağında Gök ve Tanrı ilişkisi büsbütün manevi bir kudret haline yükselmiştir. W. Koppers de bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmektedir. “Hayvan yetiştirici kültürün karakteristik Gök-Tanrısı olan ve Çince Tien şeklinde görünen bu Tanrı başlangıçta gök kubbeden kâinatı idare eden ve gök ile aynı sayılan en yüksek varlık iken, daha sonraları gittikçe artan bir derecede mutlak birlik gelişme göstermiş ve kendi şahsi seciye parçalanma göstererek gayrişahsî bir dünya kanununa, dünyaya nizam veren bir kudret olmuştur”⁵¹.

Türklerin İslam dini kabul etmesinden önce yazılan Göktürk kitabelerinde gök kültü kaynağını ne İran ne de Çin kaynaklarında almıştır. Nitekim söz konusu kaynaklarda gök kültü monoteist ilkeye dayanırken Göktürklerde gök kültü daha çok evrenselci gök kültü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaynağını Chou’lardan almış olan bu evrenselci gök kültü Çin sınırlarını aşmakla kalmamış batıya Başkurlara kadar yayılmıştır. Hatta Başkurlar Göktürkler gibi yaruk ve kararık (yin yang) ilkelerine inanmışlardır⁵².

⁴⁹ Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 51.

⁵⁰ Kafesoğlu, *Age*, s. 310.

⁵¹ İbrahim Kafesoğlu, “Eski Türk Dini”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 301.

⁵² Esin, *Age*, s. 54 – 55.

Asya'da tarih sahnesinde görülen halklardan biri olan Göktürklerin dini anlayışlarına baktığımız vakit Tanrı zamanla maddi semadan ayrı manevi bir kudret haline gelmiştir. Göktürk Kitabelerine göre gerek Göktürkleri ve gerekse diğer Türk toplulukları tahta çıkaran, zafer veren ve koruyan Türk Tanrısı vardır ki o da Gök Tanrıdır. Açıkçası Tanrı, Göktürkler devrinde manevi büyük tek kudret haline yükselmiştir.

1.4.4. Uygurlarda Gök ve Göğün Tanrı İle Olan Bağlantısı

Uygurlar döneminde Çince'den tercüme edilmiş Budist içerikli metinlerde Gök Tengri ifadesi sıklıkla kullanılmıştır. Ancak burada Tengriyle birlikte kullanılan kelimelerin önemine ve diğer varlıklardan farklılığına vurgu yapılmak istendiği anlaşılmaktadır. Uygurlar döneminden kalma şiirlerde Tengri kelimesi “tanrı” ve “gök” anlamlarında kullanılmıştır⁵³.

İslami devrede Uygur harfleriyle yazılmış eserlerden Siracü'l-kulub'da Tanrı gök ilişkisi Firavun'la ilgili kıssada şöyle geçmektedir:

Firavun Haman adlıg vesiriga buyurtı kim mening üçün bir andag öndür imaret kopartkı kim tünyata andın öndür imaret bolmazun kim men anıng öze çıkıp Musa ayıtkan Tengrini kökte köreyim tip... Metinden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Musa'nın sözünü ettiği Tanrı'yı gökte görmek için Firavun, Haman adlı vezirine emrederek dünyanın en yüksek kulesini yaptırmak istemiştir⁵⁴. Görüldüğü gibi Uygur harfleriyle yazılmış eserlerde de maddi unsur olan gök ve onun sahibi olan Tanrı birbirinden ayırt edilmemiştir.

Bumairimu Abdükelim Uygur âlim Abdüşükür Muhammed Eminden edindiği bilgilerden yola çıkarak Uygurların eski dinini incelemiş, Gök Tanrının Uygur kağanlıkları döneminde baş Tanrı olarak görüldüğünü hatta Şamanî unsurlar arasında bile göğün Tanrıları mekânı olduğunu, gökteki Tanrıların başbuğunun Gök Tanrı olduğunu ifade etmiştir. O, önemli bir işe karar vermeden önce Gök Tanrı'dan izin almanın Türkler arasında bulunan eski adetlerden biri olduğunu vurgulamıştır⁵⁵.

Tarihi kaynaklara bakıldığında Uygurların en eski dininin Gök Tanrı merkezli bir din olduğu ve dini uygulamalarının da geleneksel Türk inanışları ile benzerlik ifade

⁵³ Bilgin, **Agm**, s. 192.

⁵⁴ Bilgin, **Agm**, s. 194.

⁵⁵ Bumairimu Abdükelim, *Uygur Türklerinin Dini İnanışları*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s. 23 – 24.

ettiği görülmektedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Uygurlar zamanla Gök Tanrı inancından uzaklaşmışlardır. Bunda Uygurların başka dinleri kabul etmesinin payı büyüktür. Bilhassa Maniheizmi kabul eden Uygurlar Gök Tanrı inancından uzaklaşarak İran tesirinde kalmışlardır. Gök, yer ve zaman Türk Mani metinlerinde “yücelerde Tanrı, altta insanoğlu,” “üstte Tanrı yeri, altta cehennem yeri” şeklinde düalist bir yapıyla anlatılmıştır. Öd-Tengri adlı zaman Tanrısı Ödleg adı altında astrolojik yalan yanlış bilgiler olarak Zurvan, Zaman-Yezdan ve Yezdan şeklinde anılır olmuştur⁵⁶. Maniheizm ve Budistlere ait metinlerde Tanrı adı Göktürklerdeki anlamıyla birlikte kullanılmıştır. Kısacası Gök-Tanrı kültü büyük imparatorlukların kurulduğu devirlerden başlayıp imparatorluğa dâhil olmuş bütün uluslar için ortak ve genel bir kült olarak kabul edilmiştir.

1.4.5. Kırgızlarda Gök Gögün Tanrı İle Olan Bağlantısı

Kırgızlar bölgede yaşayan diğer Türk boyları gibi Geleneksel Türk dini inanışının temsilcisi ve uygulayıcısı durumunda olmuştur. Tanrı konusunda Kırgızları diğer Türk topluluklarından ayırmak mümkün değildir. Gerek coğrafi konumu, gerekse sosyo-kültürel yapısı itibarıyla, diğer dini inanışlarda olduğu gibi Tanrı konusunda da etkileşme, benzeşme ve birliktelikler dikkati çekmektedir⁵⁷.

Türklerin bilinen haliyle peygamberleri ve kutsal kitapları bulunmamaktadır. Ancak Türkler sahip oldukları Gök Tanrı inancı ile Monoteist dinler arasında yer almakta, ona İslam’ın telkin ettiği esaslara benzer özellikler atfetmektedir. Tanrı’nın zat ve sıfatları gibi en mühim meselelerde, sadece putperestlerden değil, Tevrat ve İncil’in uğradığı tahripler dolayısıyla Yahudi ve Hıristiyanlardan daha ileri bir konuma ulaşmaktadır. Ancak Kırgız ve bazı Türk boylarının kendilerini Tanrı konusunda diğer Türk boylarındaki, bu ileri düzeye çıkaramamışlardır. Kırgızların sonradan vazgeçtikleri ölü yakma geleneklerini bunun bir sebebi olarak gösterilmektedir⁵⁸.

Kırgızlar Tanrı’ya “Kojo Kuday” (Koca Kuday) derler. Bazen sadece “Koca” sözünün kullanıldığı da görülmektedir. Esasen Altay efsanelerinde Tanrı, hep kayın ağacının üzerinde “gök sakallı bir ihtiyar” olarak bilinmektedir. Muhtemelen Tanrı’ya Koca denilmesinin sebebi de budur. Kırgızlarda “Gök” ve “Göklük” Tanrı’nın rengi ve

⁵⁶ Emel Esin, **İslamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam’a Giriş**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978, s. 125.

⁵⁷ Mustafa Erdem, **“Kırgızlarda Dini ve Sosyal Hayat”**, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 167.

⁵⁸ Erdem, **Agm**, s. 167.

sembolüdür. Ayrıca “Gök Kurt” Tanrı’nın sembolü olarak bilindiği gibi “Gök sakallı vezir” de, Tanrı tarafından gönderilmiş, hükümdarın yardımcısı olan kutsal bir kişidir ve Kırgız destanlarında önemli bir motiftir⁵⁹.

1.4.6. Diğer Türk Topluluklarında Gök ve Göğün Tanrı İle Olan Bağlantısı

Hem “gök” hem de “Tanrı” anlamına gelen Tengri kelimesi bütün Türk topluluklarında Tanrısal olanı ifade etmek için kullanılmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi Tengri “Tanrı” anlamının yanında “gök” anlamını da ifade etmektedir⁶⁰.

Esasında sıfat olarak kullanılan gök kelimesi Tanrı kavramına hâkim karakter olarak tek olma özelliği göstermiştir. Kalmuklar ve Moğollar O’na “Tengri”, Buryatlar “Tengeri”, Volga Tatarları “Tengere”, Beltirler “Tingir”, Yakutlar “Tangara” ve Çuvaşlar da “Tura” adını verirler. Çeremisler semavi Tanrı’ya gök anlamında “Yume”, Ostyaklar ve Vogullar “Numture” (çok yüce, yüksekte yaşayan) daha güneydeki İrtiş Ostyakları ise anlamı parlak, ışıklı aydın olan “Senke”den “Num Senke” (yüksekten gelen Senke) ve “Yem Senke” (İyi Senke) derler. Aynı zamanda Tanrı ismi bugün değişik lehçelerde “Tengri, Tengere, Tingri, Tangrı, Tangara ve Ture” şeklinde kullanılır. Mesela Çağatayçada Tengri, Teleütçede Tenere, Altay şivesinde Teneri, Kazan şivesinde Tengri ve Teri şeklinde geçmektedir⁶¹. Altay Türkleri ve Yakutlar ise Tanrılarını yaratıcı olarak nitelerler. Altay Türklerinde yaratıcılık vasfını göğün simgesi Bay Ülgen yüklemiştir. Bütün varlığı O yaratmıştır⁶².

Kısacası gök, dinlerde önemli bir yere sahip olup simgesel özellikler taşımaktadır. Eski Türklerde ise kutsi bir özellik arz eden gök, yüce anlamında Tanrı’nın sıfatı olarak kullanılmıştır.

1.5. Gök Tanrı İnancının Dini Mahiyeti ve Gök Tanrı’nın Özüne Yönelik Nitelendirmeler

1.5.1. Hâkim Unsur Olarak Gök Tanrı Dini

İslam Öncesi Türk Dini Tarihi üzerinde yapılan çalışmaların durdukları önemli konulardan biri de, Türklerin genelinde köklü bir inanç olan Gök Tanrı dinidir. Hemen hemen bütün kaynaklar Gök Tanrı nedir? Hangi karakterde Türklerde görülmüştür

⁵⁹ Erdem, **Agm**, s. 168.

⁶⁰ Ercan Dalkılıç, *Hikmet Tanyu’da Gök Tanrı İnancı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2007, s. 19.

⁶¹ Tanyu, **Age**, s. 18 – 19.

⁶² Abdulkadir İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976, s. 19.

hususunda değişik görüşler bildirmiştir. Gök Tanrı dini orijinal dini unsurlarını kaybetmeden Türk boyları arasında asırlarca yaşamıştır. Asrımızın büyük din tarihçisi olan Mircea Eliade bu hususta şunları yazmıştır: “Türk kavimlerinin dinlerinden her biri uzun tarihi geçmişlerine rağmen, köklerindeki orijinal şekli yani ilk arketipi bulmaya yönelmiştir. Türklerin inandıkları Gök Tanrı, hâkim bir Tanrıdır. Onların güçleri, sadece kozmik yaratılışa kendini göstermiyor. Onlar evrensel Rab’lar ve evrensel hâkimdirler”⁶³. Abdulkadir İnan’a göre ise eski Türk panteonunda birçok Tengriler bulunmuştur. İlk büyük Türk imparatorluğu devrinden sonra bu panteondaki Tanrıların en büyüğü Gök Tanrı olduğuna inanılmıştır. Bu büyük Tanrı Türk hakanlığına giren bütün muhtelif uluslar için müşterek kült olmuştur⁶⁴.

Bu bakımdan Türklerin en eski inancı Gök Tanrı dini olup Gök Tanrı bozkır kavimleri inancında tek yaratıcı olarak görünmekte ve din sisteminin merkezinde yer almış bulunmaktadır. Bütün Türk boylarında kurban sunulan en yüksek varlık Gök Tanrı olmuştur. Tanrı tam iktidar sahibidir. Aynı zamanda semavi mahiyeti olduğu için Gök Tanrı adı ile zikredilmiştir. Türk ilim adamları Gök Tanrı inancını doğrudan doğruya bütün Türklerin ana kültü olarak vasıflandırmıştır⁶⁵. Türklerdeki Gök Tanrı inancının varlığına dair bilgiler Türk araştırmacılarının vermiş olduğu bilgilerle sınırlı kalmamış; Çin, Bizans, Ermeni ve Süryani kaynaklarında da Türk boylarının hepsinde Gök Tanrı inancına dair bilgiler yer almıştır. Kaynakların çoğu Gök Tanrı dinini daha ziyade göçebe topluluklarda yaygın olan bir inanç olarak kabul etmişlerdir. Hunlar ve Göktürklerde yaygın olan bu inancın ilk zamanlarda Uygurlar, Hazarlar, Macarların da benimsemiş olması Gök Tanrı inancının yaygın olduğunun işaretidir.

Gök Tanrı dini M. Ö. V. yüzyıla kadar inen bir geçmişi ile Türklere mahsus bir inanç sistemi olarak ortaya çıkmıştır⁶⁶. Hunlar zamanında bu inancın yeterince gelişmiş ve sağlam bir inanç olduğu anlaşılmıştır. Büyük Hun İmparatorlarından Mo-tun’un Tanrı tarafından tahta çıkarıldığı ve onun inayetiyle zaferlerini kazandığını; Kün-çin kendisine kurulan tuzaktan Tanrı’nın takdiri ve koruması ile kurtulduğunu, başarısının “Tanrı’nın işi” olduğunu; bir başka hükümdar da başarısı üzerine “Ey Gök Tanrı sana şükürler olsun” diye duygularını ifade etmiştir. Daha sonra 6. asırda bir devlet kuran Li

⁶³ Mehmet Aydın, “Türklerin Dini Tarihi Üzerinde Bir Değerlendirme”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Konya, 1997, s. 7.

⁶⁴ Kocasavaş, *Agm*, s. 326.

⁶⁵ Saadettin Gömeç, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırma Dergisi*, C. 22, S. 34, Ankara, 2003, s. 101 – 102.

⁶⁶ Zerrin Günel, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Nobel Dağıtım, İstanbul, 2006, s. 124.

Yuan'ın yiğitliği karşısında genç yeğeni “Gök Tanrı bu kişiyi Hunları düşünerek dünyaya getirdi” demiştir. Avar hakanı da aynı asırda Bizans ile yaptığı antlaşma da Tanrı adına yemin etmiştir⁶⁷. Milattan önce 2. asırda devlet kuran Toba sülalesi devrinde de Hunlarda var olan inanç anlayışı devam etmiştir. Çin kaynağına göre Tobaların ilkbaharın ilk ayında Gök Tanrı'ya doğu tarafında bulunan tapınaklarında atalarına kurban kesmeleri, sonbaharın ilk ayında yine Gök Tanrı'ya ayin yapmaları ve kurban sunmaları ataların tapınağı olarak bir taş oymaları, kuzeydeki yurtlarından güneye göç ederken bu taş üzerinde Gök Tanrı'ya, yere, hakanın atalarına kurban sunmaları ve ayinden sonra kayın ağacı dikmeleri Hunlar devrindeki Gök Tanrı inancının Tobalarda da devam ettiğinin göstergesidir⁶⁸.

Hunlarda Tanrı'ya yönelik olan bu inançları Göktürklerde de görebilmekteyiz. Göktürklerin hakanlık kurması Tanrı'nın isteği ile olmuştur. Zafere O'nun iradesi ile ulaşılmıştır. Göktürklerin seferden önce zafer için dua ettiklerini belirten Çin kaynakları bu hususu şöyle izah etmektedir: Hakan Tardu 590'da savaşta atından inerek Tanrı'ya niyazda bulunmuştur. Bu husus üzerine Göktürkler devrinde de Gök Tanrı inancı yüksek bir maneviyatın kaynağı haline gelmiştir diyebiliriz

Yapılan araştırmalar sonrasında Gök Tanrı inancının avcı, çoban ve hayvan besleyici topluluklara mahsus bulunduğu bu itibarla menşenin Asya bozkırlarına bağlanması gerektiği ortaya konulmuştur⁶⁹. Bu beyanda Kafesoğlu Gök Tanrının bozkır kavimleri inancında tek yaratıcı olarak din sisteminin merkezinde yer aldığına işaret ederek Gök Tanrı dinin eski Türklerin hâkim dini olduğunu dile getirmektedir. W.Schmidt de aynı doğrultuda Türklerde Tanrı inancının, Asya Hunları döneminde monoteizme doğru gelişmiş, Göktürkler çağında da tamamen manevi, yüksek bir kudret halini almış olduğuna dikkat çekmektedir. Öyle ki Kitabelerde “Türk Tanrısı” denmesi, Tanrı'nın Türkleri koruması ve başka milletlerden üstün tutması Gök Tanrı'nın bu hüviyetine gölge düşürmemiş, aksine Gök Tanrı milli bir Tanrı olmaktan daha çok “evrensel bir Tanrı” olarak zuhur etmiştir⁷⁰.

Gök Tanrı dinin Türklere mahsus bir inanç olduğu Tanrı kelimesinden de anlaşılmaktadır. Bu kelime bütün Türk dillerinde olduğu gibi Türkçeden birçok Asyalı kavmin diline de geçmiştir. Eski Türkçedeki Tanrı kelimesi bugünkü çeşitli Türk

⁶⁷ Kafesoğlu, **Age**, s. 308.

⁶⁸ İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, s. 181.

⁶⁹ Kafesoğlu, **Age**, s. 308.

⁷⁰ Güngör, **Agm**, s. 261 – 262.

lehçelerinde her lehçenin fonetik özelliklerine göre tengri, tengere, tangrı, tangara, ture şeklinde söylenir. Altaylı kamların Tanrı'ya dua ederken “yüksekte bulunan büyük atamız tengere, yaratıkları yaratan tengere, yıldızlarla dünyayı süsleyen tengere diye hitap etmeleri Türklerin Tanrı'yı en yüksek ve tek varlık olarak kabul etmelerinin kanıtıdır.

Açıkçası Gök Tanrı inancı tek Tanrıçılık anlayışıyla tarih boyunca Türklerin hâkim dini olmuştur. Buna karşın Türklerin tek Tanrıya mı yoksa birçok Tanrıya mı inandığı hususunda tartışmalar yapılmamış değildir. Şunu belirtmek gerekir ki araştırmacıların çoğu tek Tanrı inancının var olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bilhassa Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu, Bahaeddin Ögel ve Hikmet Tanyu bu konuda önemli bilgiler vermişlerdir. Sırasıyla tarihçilerin bu konudaki muhtelif görüşleri şunlardır:

Tarihçilerimiz içerisinde Türklerin eski dinin tek Tanrı inancı olduğunu ileri süren ilk müellif bildiğimiz kadarıyla merhum Osman Turan olmuştur. Eski tarihçilerin ve gezginlerin verdiği bilgilere dayanarak müellif, Türklerin İslamiyet'in kabulünden önce tek Tanrı inancına ulaştıklarını iddia etmiştir. Ayrıca bu devrin hükümdarlarına verilen Tanrı Kut'u unvanı da Türklerin ilahi hâkimiyet telakkisinin başlangıcını gökle ilgili olduğunu ve tek Tanrı inancına doğru bir gelişmenin mevcudiyetini gösterir. “Gerçekten Orhun Kitabeleri yer, gök ve bütün mahlûkların yaratıcısı, insanların iyi kötü kaderlerini tayin edici bir Tanrı fikrini artık teşekkül ettiğini göstermektedir” diyen Osman Turan bu konudaki iddialarını pekiştirmektedir⁷¹.

Türkler arasında İslamiyet'ten önce tek Tanrı inancının mevcut olduğunu ileri süren diğer bir tarihçimiz Bahaeddin Ögeldir. Ona göre Türkler disiplinli bir hayat ve toplum düzenleri sayesinde tek Tanrı düşüncesine çok erken çağlarda erişmişlerdir. Tek Tanrılı dinler ancak yüksek içtimai bir seviyeye erişmiş milletlerde görülürdü. Türklerde Tanrı anlayışı gelişmiş bir seviyedeydi. Türkler göğün kendisine Gök Tanrı derlerdi⁷².

Eski Türklerde tek Tanrıçılık tezinin başka bir müdafî İbrahim Kafesoğludur. Ona göre bozkır Türk topluluğunun asıl dini Gök Tanrı diniydi. Türklerde Tanrı düşüncesinden, maddi gökyüzünden ulu varlığa doğru bir gelişme dikkati çeker. Ona

⁷¹ Turgut Akpınar, **Türklerin Din ve Hukuk Tarihi Üzerine**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 13.

⁷² Akpınar, **Age**, s. 14.

göre eski Türklerin kafasında mekânı göklerde olan cisim haline sokulamayan tek Tanrı inancı mevcut bulunuyordu⁷³.

Eski Türklerin tek Tanrı'ya inandıkları tezini en ileriye vardırarak araştırmacı Hikmet Tanyu olmuştur. Hikmet Tanyu "İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı" adlı eserinde bu konuda dağınık olan bilgileri ilmi ve tenkit fikrinden uzak tutarak ele almıştır⁷⁴.

Yukarıda fikirlerini naklettiğimiz tarihçilerimizin ortak noktaları ise Tanrı'yı kâinatın ve bütün diğer varlıkların yaratıcısı olan her şeyi gören ve bilen bir Tanrı olarak kabul etmeleridir.

Bütün bu tartışmalara rağmen birçok dönemde Gök Tanrı, Tek Tanrı olarak hâkimiyetini devam ettirmiştir. Özellikle seyyahlar ve tarihçiler bu duruma tanıklık etmişlerdir. Mesela İbn Fazlan Oğuz Türklerinin bir haksızlığa uğradıkları zaman başlarını göğe kaldırarak "Bir Tanrı" diye dua ettiklerini, Tanrı'nın insan gibi düşünülmemeyeceğini bildiklerini ifade etmektedir⁷⁵. Aynı şekilde 8. yüzyılda Hazar Türklerinin "bir yaratıcı Tanrı tanıdıkları" Hıristiyanların üçlü inancına karşılık onların tek Tanrı'ya iman ettikleri kaynaklarda yazılıdır. Hazar hükümdarı Bizanslı misyonerleri kabulünde bu hususta onlara çok ilgi çekici bir cevap vermektedir. "Bizler sizinle aynı düşüncelere ve inançlara sahibiz, ancak aynı yerde durmuyoruz. Siz Baba-Oğul-Kutsal Ruh'a inanır ve onun için çalışırken bizler sadece tek Tanrı için çalışırız" demektedir⁷⁶. Bütün bunlar Tanrı'nın eşi ve benzeri olmayan, insanlara yol gösteren, onların varlıklarına hükmeden bir ulu ve tek bir yaratıcı olduğunu göstermektedir

Özetle Gök Tanrı dini Asya'nın doğu ucundan Orta Avrupa'nın içlerine kadar bütün Türk topluluklarının hayatlarında yer almış, inanç sisteminde merkezi bir yere sahip olmuş, dahası Türklerin kabul ettikleri bütün dinlerde de mevcudiyetini devam ettirmiştir.

1.5.2. Hayata Yansıyan Yönüyle Gök Tanrı Dini

Türklerde törenin temellerini, hedeflerini ve buna göre siyasi ve sosyal hayat iradesini Tanrı inancından kaynaklanan değerler şekillendirmektedir. Aynı zamanda Türklerin tabiatın zor şartları içinde yaşamak için vermiş oldukları mücadele onların

⁷³ Akpınar, *Age*, s. 16.

⁷⁴ Akpınar, *Age*, s. 17.

⁷⁵ Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini Gök Tanrı İnancı ve Alevilik Bektaşılık*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992, s. 109.

⁷⁶Gömeç "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", s. 102.

karakterlerinin şekillenmesinde önemli unsur olmuştur. Öyle ki tabiatın vermiş bu zorlu hayat tarzı Türklere maddi ve manevi dayanıklılık, kendine güvenme, disiplinli olma, ileri görüşlülük, kararlılık ve kanaatkârlık gibi önemli meziyetler kazandırmıştır. Bu meziyetleri karakterine sindiren Türkler bir taraftan töre ile düzenli işleyen devletler kurarken, diğer taraftan da tabiatın gerektirdiği hayat tarzında kut'u duymuş ve yaşamışlardır. Diğer bir ifadeyle Allah'ın gölgesi Türklerde somut olarak törede manevi olarak da kutta açıkça kendini göstermiştir⁷⁷.

Türkler tarih sahnesinde görüleli beri kendilerini hükümlerine uymakla mesul kabul ettikleri bir töreye sahiptirler. Törenin tatbiki ise hakanın vazifesidir. Bilindiği üzere Türklerde hakan olabilmek için Tanrı'dan kut almak gerekir. Kut almak ancak bilge, alp, erdemli, dürüst ve en mühimi adil kişilerin harcıdır. Aksi takdirde kut kazanmak muhaldir. Kazanılan kutun devamlığı bu faziletleri yaşamakla mümkündür. Yani Tanrı'nın istediği yolda yüründüğü takdirde Tanrı kutunu geri almaz. Denilebilir ki hakan Tanrı'nın istediklerini yerine getirmeye memurdur. Hal böyle olunca töreyi tatbik etmekle mükellef hakanın Tanrı'nın iradesine uyduğu söylenebilir⁷⁸.

Türk töresi; adalet, iyilik (faydalılık), eşitlik ve insanlık esaslarına dayanmaktadır. Bunlardan son ikisi, oğlu ile yabancıyı ayırmamak, bey ve kulu tefrik etmemek esasına dayanmaktadır. Törede cihanşumûllük ve insanlığa hizmet fikri vardır. Törenin güneşi bütün insanlara ulaşmalı, bütün cihanı aydınlatmalıdır. İçtimai hukukunu bu esaslara göre düzenleyen ve bunlara uyan Türkler, inandıkları Tanrı'nın da kendileri için kut vermeye hazır olduğu kanaatindedirler. Onların bu kanaati kitabelerde çok güzel aksetmektedir. "Türk milleti yok olmasın ve millet olsun diye Tanrı hakanını ve eşi hatunu yükseltmiştir". Kaldı ki törenin eski Türk dininin adı oluşu, törenin cihanşumûl hükümlerini Tanrı'ya bağlamakta mahzur bulunmadığını göstermektedir⁷⁹.

Eski Türk dinindeki "kut" ve "töre" kavramları Türklerin hayatında Gök Tanrı'nın ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Kut, Gök Tanrı'nın hayattaki uzantısıdır. Tanrı'nın bir lütfüdür⁸⁰. Kutadgu Bilig'e göre kut'u Tanrı verir, Tanrı yükseltir ve Tanrı kime kut vermişse onun işi yükselir, dünya onun olur⁸¹. Töreyi de

⁷⁷ Dalkılıç, **Agt**, s. 46.

⁷⁸ Başer, **Age**, s. 33.

⁷⁹ Başer, **Age**, s. 43.

⁸⁰ Yusuf Has Hacı, **Kutadgu Bilig**, (Çev: Reşit Rahmeti Arat), TDK, Ankara, 1991, s. 19.

⁸¹ Has Hacı, **Age**, s. 100.

Tanrı verir. Çünkü töreyi gerçekte vaaz eden “Törütken” Tanrıdır⁸². Aynı zamanda kut Kutadgu Bilig’e göre insan ile Tanrı arasındaki ilişkiyi gösterir. Menşe itibarıyla Tanrı’dan gelir. Kut insandaki asli cevher, insanı insan yapan özüdür. Kut ilahi kaynaklı olduğundan bu cevherde ilahi kaynaklıdır. Bundan dolayı kut’a vurmak isteyen kendisi vurulur, onu ezmek isteyen kendisi ezilir⁸³. Kut’un Tanrı’dan gelen siyasi bir iktidar kaynağı olduğunu Kutadgu Bilig bir başka ifadeyle şöyle izah etmektedir:

*“Kut’un tabiatı hizmet, şiarı adalettir... Fazilet ve kısmet kut’tan doğar... Beyliğe (Hükümdarlığa) yol ondan geçer... Her şey kut’un eli altındadır, bütün istekler onun vasıtası ile gerçekleşir... Tanrısaldır... Dünyada tam bir iktidar kuşağı bağladı, kurt ile kuzu bir arada yaşadı... Bey bu makama sen kendi gücün ve isteğin ile gelmedin, onu sana Tanrı verdi... Hükümdarlar iktidarı Tanrı’dan alırlar...”*⁸⁴. Bu bakımdan kut’tan feragat etmek devletten, siyasi istiklalden vazgeçmek demektir.

Şunu belirtmek gerekir ki tabiatta, evrende ve kut’un değdiği her şeyde var olan kut’a değil töreye de bakmak gerekir. Bu bağlamda kut görünür hale gelmesini töreye borçludur, fakat kaynağı Tanrıdır. Töre ne kadar uygulanırsa kut o kadar güçlenir. Çünkü töre kut’un dayandığı hükümler ve prensiplerdir⁸⁵.

Kısacası Türklerdeki Gök Tanrı dinin, hayattaki yansıması kut ve töreye ilişkilendirilmiş olup kut ve töre Türk kültürünün, siyasetinin ve inancının kaynağını oluşturmaktadır.

1.5.3. Gök Tanrı’nın Göğün Rengi ve Işıyla İlişkilendirilmesi

Gök rengi, göğün olduğu kadar Tanrı’nın da bir sembolüdür. Türkler bir nesneyi gök rengiyle ilişkilendirdiği vakit o şeyi kutsal saymakta ve söz konusu nesne ile Tanrı arasında bağlantı kurmaktadır. Bu bakımdan Gök Tanrı mavidir, ilksiz, sonsuz ve yücedir. Gök yaratılması bakımdan fitri Tanrı’nın sıfatı olması bakımdan da Tanrısallık özellikler göstermektedir. Gerek Oğuz Destanında gerekse Orhun Kitabelerinde göğün rengi olan mavi renk Tanrıyı sembolize etmiştir. Göğün bu rengi sonsuz maviliklere bürünmüş olan Tanrısallık büyüklüğü de ifade etmektedir. Bir başka deyişle göğün rengi olan mavi renk Türklerde Tanrısallığın rengi ve sembolüdür. Ayrıca Gök, Tanrı’nın

⁸² Has Hacıp, *Age*, s. 234.

⁸³ Has Hacıp, *Age*, s. 60.

⁸⁴ Kafesoğlu, *Age*, s. 250.

⁸⁵ Sait Başer, *Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 7 – 8; Dalkılıç, *Agt*, s. 45.

kendisi değil sadece O'nun bir sıfatıdır. Gök rengi olan mavi renk ise Tanrı'nın simgesel anlamda yüceliğinin işaretidir.

Tanrısallığın rengi ve sembolü olan mavi renk aynı zamanda ruh bilimi açısından da farklı amaçları belirtmektedir. Özellikle Hikmet Tanyu İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı adlı eserinde gök rengini ruh bilimi açısından şöyle izah etmiştir: Ruhbilimine göre gök rengi insanda serinlik hisleri uyandırarak rahat düşünme ve çalışma imkânı sağlar. Yüksek düşünce ve amaçların işaretidir. İnsan üzerinde dinlendirici ve yatıştırıcı bir etki göstermekte, hayal gücünü geliştirmektedir⁸⁶. Aynı zamanda bazı psikiyatrisiler ruhsal huzurla renkler arasındaki ilişkiye ayrıca dikkat çekerek dünyamızda bilhassa gökyüzünü ve denizi mavi ve çok zaman yeryüzünü kaplayan yeşil rengin insan düşünce ve yaşayışında ruh haletinde etkisi olabileceğini düşünmektedir⁸⁷.

Işık da renk gibi dini gerçeklerin anlatılmasında en çok kullanılan sembollerin başında gelmektedir. Tanrı özünü adeta ışık dediğimiz nurla belli etmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v)'e gönderilen vahyinin iletilmesi de nurla gerçekleşmiştir. Bu bakımdan Peygamber insanları karanlıktan aydınlığa götüren bir nurdur. Öyle ki semanın kendisi birçok kavim tarafından ışık ilahı olarak kabul edilmiştir.

Işık dini açıdan gerçeklerin anlatılmasında bir sembol iken mitolojik açıdan da evrendeki birtakım unsurların simgesi haline gelmiştir. Bu bakımdan Türk mitolojisine göre evrendeki ayın, güneşin ve ateşin simgesi ışıktır. Bütün varlığı yarattığı gibi Tanrı ayı, güneşi de yaratmıştır, ateşi de yaratıp insanlara da veren O dur⁸⁸. Anlaşıyor ki Türklerin göğün kendisine, ışığına ve onun kaynağı görünen güneşe ve ateşe tapmaları imkânsızdır. Türkler hem yer (ateş) hem de gök (güneş) cismi olan bu varlıklara Tanrı'nın sıfatı olduğu için tapmışlardır.

1.6. Gök Tanrı İnancı ve Şamanizm (Kamlık – Şamanlık)

Birçok kaynakta Türklerin en eski inancı olan Gök Tanrı inancı iptidai Şamanist kalıntılarla beraber algılanmakta bu da haliyle zihin karışıklığına neden olmaktadır. Nitekim Şamanizm de eski Türk inancına damgasını vurmuştur. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Gök Tanrı inancı Şamanizm ile birebir aynı değildir. Destanların önemli unsurları olan motiflerde Gök Tanrı inancı ve Şamanizm ile bazı paralellikler olsa da

⁸⁶ Tanyu, **Age**, s. 173.

⁸⁷ Tanyu, **Age**, s. 174.

⁸⁸ İnan, **Age**, s. 19 – 21.

esasinda birbiriyle bağdaşmaz ve genel çerçevede örtüşmez. Çünkü Gök Tanrı dini önceden var olan kendine has bir mahiyete sahiptir. Şamanizm ise insani tecrübeler ve göksel tezahürlere dayanan eski inanç ile yeni inancın birleşiminden meydana gelen daha çok dünyevi olgularla bağlantılı büyüye dayalı bir sistemidir. Gök Tanrı dini insani tecrübelerle açıklanmayacak kadar ne özel ne de genel, hissi ve nesnel olmayan bir inanç sistemidir. Gök Tanrı dini dünyadan da tamamen uzak değildir. Adeta O, kurulu düzenin kurucusudur⁸⁹. Açıkçası İslamiyet'ten önceki bütün Türk topluluklarında yaygın ve uzun süreli dinlerin başında Gök Tanrı inancı gelmektedir. Fakat günümüzde hatalı olarak birçok kaynakta Şamanizm olarak gösterilmektedir. Falcılık, büyücülük, halk hekimliği, âşıklık vb. hususiyetleri üzerinde bulunduran Kamlık kurumu Türkiye Türklerinde bu görevlerini Alevi dedelerine, Bektaşî babalarına, berberlere, halk hekimlerine, âşıklara, falcılara devretmiştir. Fakat halen Orta Asya'da Türklerin dini arasında kamlar İslamiyet'le birlikte varlıklarını sürdürmektedirler.

Yüzyılımızın başlarında ve ortalarında birçok Türk araştırmacı dikkatli inceleme yapmadan kendi dinlerine Şamanizm adını vermişlerdir. Fakat daha sonraları yapılan yoğun çalışmalar sonucu Türk dinin Gök Tanrı inancı olup; Kamlık (Şamanizm) ın İslamiyet içindeki falcılık, büyücülük otacılık, âşıklık vb. unsurları yansıtan bir kurum olduğunu kabul etmişlerdir. Gök Tanrı inancında kültler olmasına rağmen inanılan, korkulan, dua edilen bir tek Tanrı vardır. Kam inanışlarında ruh kavramı daha yoğundur. Animist bir unsur olarak canlı cansız her şeyin ruhunu olduğuna inanılır. Ancak bunlar yer yer kutsal ruhlar mertebesindedir. Gök Tanrı'dan başka unsurlara da (güneş, ay vb.) Tanrı sıfatı verilmektedir⁹⁰.

İslamiyet'in ulaşamadığı Türk toplumlarının dini pek çok kaynakta Şamanizm olarak gösterilse de buradaki Türkler eski dinleri olan Gök Tanrı inancının sistemlerini kabul etmekte ve yaşamaktadırlar. Halk hekimliği, ruhlarla temas, falcılık ve büyücülük gibi özellikleri bulunan şahısların Hakas Türklerinde "Kam", Yakut Türkleri arasında erkek kamlar için "Oyun" kadın kamlar için ise "Ödegen (Udagan)", Kırgız Türklerinde "Baksı" Kazak Türklerinde ise "Baksi" olarak nitelendirilmektedir. Türk toplumlarında bu isimleri almakla birlikte Şamanlık dünyanın birçok bölgesinde kendine özgü olarak yaşamış ve yaşatılmaya da devam edilmektedir. Ancak şunu söylemek gerekir ki Eski Türklerde Kamlık (Şamanlık) kültü çoğu zaman bir din olarak anlaşılacakla birlikte,

⁸⁹ Dalkılıç, *Agt*, s. 26.

⁹⁰ Hatice Çiğdem Kılıç *Türk Kültüründe İnanç ve İnanışlar*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2003, s. 762.

yapılan araştırmalar bu kültün bir din olmayıp tamamen sihir karakteri taşıdığı hatta Tanrı, yer-su inançlarıyla bir ilgisinin bulunmadığını ortaya koymuřtur⁹¹.

1.7. İslamiyet'e ve Gök Tanrı İncasına Göre Yaratıcının Sıfatları Hakkında Bazı Ortak Değerler

Eskiçağ cemiyetlerinde içtimai müesseselerin başında dinler gelir. Bu itibarla medeniyet ve milli unsurların kaynağı umumiyetle dinlerdir. Öyle görünüyor ki Türk milli kültürünün mayası da eski Türk dinidir. Büyük bir ihtimalle Türklerin birçok orijinal davranış ve yüksek içtimai müesseselerinin kaynağı odur. Fakat eski Türk dini teferruatıyla bilinmemektedir. Çünkü bu mevzudaki kaynaklar çok azdır. Bilebildiğimiz kadarı bu dinin hiçbir iptidai inanişa benzemediğini gösteriyor. Birçok orijinal unsur ve semavi karakter taşıyan gerçek bir din ile karşı karşıya bulunduğumuz muhakkaktır.

Türklerin ahlak, seciye ve dünya görüşleri ile İslami telakkiler arasında büyük yakınlıklar olduğu kabul edilir. İslamiyet'e kolayca intisap edişleri de buna bağlanır. Ancak şunu söylemek gerekir ki bugüne kadar maalesef eski Türklere ait kültür ve inanç unsurlarıyla İslami unsurlar arasındaki yakınlık ve paralelliklerin bir icmalî yapılmamıştır. Hâlbuki böyle bir çalışma eski Türklerin dini inançlarını geniş çapta açıklığa kavuşturacağı gibi Türklerin İslamiyet'i kolayca kabul ediş sebeplerini de teferruatıyla ortaya ıkarabilecekti. Böylece Türk medeniyet tarihinin birçok meselesi sır olmaktan kurtulabilirdi⁹².

Eski Türk dini ile İslamiyet arasındaki benzerlikler meselesi ilk görünüşte kısa bir etüt içine sığar gibi gelmekteyse de, çok geniş bir bahistir. Böyle bir çalışmada ilk adım eski Türk dinindeki Gök Tanrı inancıyla İslamiyet'teki Allah inancı arasındaki benzerliklerin tespit edilmesidir. Dolayısıyla tezimizin bu bölümünde Esmâ'l-Hsnya göre eski Türk dinindeki Tanrı'nın sıfatları mevzuunu öncelikle alıp bu sıfatların destanlarda ne gibi değer kazandığını belirttik. Kanaatimizce bu bakış açısı eski Türk dininin mahiyetini anlama gayretlerine yeni bir metot kazandırdığı gibi destanlarında edebi bir kaynak olmaktan ziyade dini vecizeleri de içerisinde barındıran bir kaynak olduğunu göstermektedir. İslamiyet ile Gök Tanrı inancı arasındaki benzer noktaları genel olarak verdikten sonra, şimdi Esmâ'l-Hsn'daki Zt ve Subt sıfatlar ile eski

⁹¹ Kılıç, **Agt**, s. 762 – 763.

⁹² Başer, **Age**, s. 8.

Türk inancındaki Tanrı'nın vasıfları arasındaki benzerlikleri maddeler halinde ele alabiliriz:

Kıdem: *“Allahu Teâlâ'nın varlığının önü olmamaktır”*

Bekâ: *“Allahu Teâlâ'nın varlığının sonu olmamaktır”*.

İslami manasıyla Allah Kadîm ve Bâkî'dir. Bu inancın karşılığı olarak, eski Türk inancında da Tanrı “Bayat” (Kadîm) ve “Mengü” (Bâkî) dir. Nitekim “Bayat” tabiri bizzat Tanrı karşılığı olarak Kutadgu Bilig'de tam yüz doksan üç yerde kullanılmıştır. Ayrıca “Mengü Tengri” terkihi de yine Kutadgu Bilig'de “Ebedi Tanrı” manasıyla kullanılmıştır. Destanlarda ise “Mengü” kelimesi “Ebedi, daimi sonsuz; ebedilik sonsuzluk manalarıyla verilmiştir.

Orhun Abidelerinde “... öd tengri yaşar...” denilmek suretiyle Tanrı'nın “Zaman”ı yaşayan yegane varlık olduğu ifade edilmiştir. Bu cümlenin tamamı “Kişioğlu hep ölümlü yaratılmıştır, zamanı ancak Tanrı yaşar şeklindedir. Bulgar Kitabesinde bu husus “İnsanlar fani Tanrı ebedidir” tarzında ve çok kuvvetli bir şekilde dile getirilmektedir. Türk inançlarını benimsemiş Moğolların kağanı Möngeke ise Fransa Kralı IX. Luis'e şöyle hitap etmekteydi: “Ebedi Tanrı'nın buyruğudur bu”, “Tanrı ancak bir ve ebedidir...” Yukarıdaki delillere istinaden şu neticeye varmaktayız: Eski Türkler Tanrı'yı ezeli ve ebedi bir varlık olarak görmüşlerdir. Zaten Türkoloji ilmiyle uğraşanlarda da bu kanaat hâkimdir⁹³.

Vahdâniyyet : *“Allahu Teâlâ'nın ulûhiyetinde ve sıfatlarında herhangi bir ortak veya bir benzeri olmamaktır”*.

Eskiden beri Türklerin tek bir Tanrı'ya inandıklarını daha önce belirtmiştik. Ancak burada bazı delilleri zikretmekte fayda vardır.

Önce, orijinal Türk kaynaklarının hiçbirinde Tanrılar şeklinde, kelimeyi çokluk yapan bir kullanılışa rastlanmamaktadır. O, daima bir tanedir. Eşi ve benzeri yoktur. İtil (Volga) Bulgarlarının hakani tarafından kendilerine İslamiyet'i öğretmesi için X. asır başında, devrin İslam Halifesinden istenen ve Türkler arasında kaldığı zamanı seyahatnamesinden anlatan İbn Fazlan bu hususu bir hatırasıyla nakletmektedir. Bir Oğuz Türkü, tercümanı vasıtasıyla İbn Fazlan'a sorar: “Rabbinizin karısı var mı?” İbn Fazlan tövbe istiğfar getirince Oğuz Türkü de ellerini göğe açarak “Bir Tengri” der. İbn

⁹³ Başer, *Age*, s. 16.

Fadlan'a göre bu "Bir Allah" demektir⁹⁴. Aynı mevzuda bir Uygur Türkü ile konuşan Rubruquis de bunu teyid etmektedir.

Vahdâniyyet, tek ilah inancının temel ilkesidir. Türk inancındaki Tanrı'nın bir ve benzersiz oluşu ise izahtan uzaktadır. Çünkü çok sağlam Türk kaynağı olan Orhun Abidelerinde yaratan, öldüren, devlet ve ülke veren kadîm, dünyayı tanzim edip duran bir Tanrı düşüncesi son derece açıktır⁹⁵. Gerek günlük hayatımızda gerekse destanlarda defalarca ve her vesileyle zikredilen Tanrı'nın yanında, o mahiyette bir ikinci tasavvura katiyen rastlanmamaktadır. Daha sonra ele alacağımız destan motiflerinden olan yer ve su motifinde "Iduk yir sub" tabiri ise "Tanrı gibi" veya "Tanrı'ya muâdil" bir kuvvet olmayıp "Tanrı'ya adanmış ülke" manasına gelen bir tasavvurdur.

Muhâlefetü'n-Li'l-Havadis: *"Allahu Teâlâ havâdis ve mümkinattan ibaret olan kâinattan hiç bir şeye benzemez"*.

Ezeli ve ebedi oluşu ile vahdâniyyet vasfına malik oluşu, Tanrı'nın kendiliğinden bu sıfatı da taşıdığını gösterir. Zira ona benzemesi ihtimali olan her şey fanidir. Orhun Abidelerinde yer ve göğün hâlıkı olan Tanrı, mümkinat denen kâinatın yegâne yaratıcısı olması hasebiyle onlara üstünlüğünü de göstermektedir: "Kişioğlu hep ölümlüdür. Zamanı Tanrı yaşar". Yani Tanrı ölümsüzdür. Mamafih bu hususta kendisine "Tanrı bir cisim midir? suâlini sorduğu zaman Uygur Türkü'nün "Hayır. O bir ruhtur. Hiçbir cisme benzemediği gibi heykeli filan da yapılamaz". Mealindeki cevabı ile Rubruquis'u şaşırtması bu fikri kuvvetlendiren delillerdendir. Çünkü bir Budist tapınağında bekçi olan bu Türk, Tanrı inancından bahsetmekle Budizm'deki Allahsız sistemi kabul etmediğini göstermekteydi⁹⁶.

Kıyam Bi-Nefsihi: *"Varlığı kendisinden başka hiçbir şeye istinat etmeyen ihtiyaçsız bir varlıktır"*.

Tanrı gök ve yerin yaratıcısıdır. Yani Tanrı, yarattıklarından evvel de mevcuttu. Varlıklar âleminin henüz yaratılmadığı anı düşünürsek Tanrı'nın kendiliğinden var olduğuna inanıldığı anlaşılır. İhtiyaçlar ancak aczin ifadesidir. Tanrı ise acizden uzaktır; Tanrı'da aciz düşünülemez. Tanrı Kadir-i Mutlak'dır. Bilinen her şeyin zaman ile mukayyet oluşu dikkate alındığı takdirde, zamanın sahibi kimliğiyle Tanrı'nın bu sıfatı haiz olduğu aşikârdır⁹⁷.

⁹⁴ Şeşen, **Age**, s. 31 – 32.

⁹⁵ Başer, **Age**, s. 17.

⁹⁶ Başer, **Age**, s. 18.

⁹⁷ Başer, **Age**, S. 19.

Destanlarda Tanrı'nın her ihtiyaçtan uzak ve hiçbir sıkıntısı olmayan bir kudret olduğu izah edilmektedir. Yani eski Türk inancında mefhum olarak yaşadığı belli olan bu sıfatın tabirine destanlarda da rastlamaktayız.

Hayat: “*Allahu Teâlâ diridir*”.

Ezeli, ebedi ve aynı zamanda her şeyden müstağni Tanrı diridir de. “Öd Tengri yaşar” şeklinde yani zamanı Tanrı yaşar hükmüyle net bir şekilde ifade edilen “yaşama” vasfı hakkında daha fazla söze lüzum yoktur⁹⁸.

İlim: “*Allahu Teâlâ olmuştur olacağı her şeyi bilir*”.

Tonyukuk Kitabesinde; bilginin kaynağı Tanrı'dır: “Anda kisre Tengri bilig birtük için...” Bulgar Kitabesinde de: “Doğru insanı; yalancıyı Tanrı bilir... Bulgarlar Hıristiyanların (Bizans'ın) iyiliği için çok çalıştılar. Onlar bunu unuttu, fakat Tanrı biliyor”. denmektedir.

Türklerin Tanrı'da “İlim” sıfatının varlığına inandıklarını bu deliller açıkça göstermektedir⁹⁹.

Semi: “*Allahu Teâlâ'nun işitmesidir*”. Tabiidir ki burada, basit manasıyla beşeri planda bir işitiş bahis mevzuu değildir. Hakkıyla ve kemaliyle haberdar oluş anlaşılmalıdır.

Eski Türkler Tanrı'nın işiticilik vasfına da inanıyorlardı. Oğuz Kağan Destanı'nda Kağan'ın bir yerde Tanrı'ya yalvardığına dair bahis vardır. Tanrı'ya işitmeyeceği bir duanın yapılması düşünülemez. Aynı mevzuda Gök-Türk alfabesiyle yazılmış fal kitabı “İrk Bitig”de de bazı cümlelere rastlanmaktadır. Mesela 54. paragrafta “Kul sözü beye duadır. Kuzgun sözü ise Tanrı'ya karşı yalvarır. Üstte Tanrı işitir. Bunun böyle olduğunu altta insan bilir” denmiştir.

Ayrıca bir izaha ihtiyaç bırakmayan bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, Türk insanının Tanrı'da işiticilik vasfına inandığı açıktır. Daha sonraki asırlarda ortaya çıktığı ileri sürülse bile, orijinal bir Türk atasözünde: “Yerin kulağı vardır” denir ki; bu inanıştaki kemali göstermesi bakımından dikkate değer¹⁰⁰.

Basar: “*Allahu Teâlâ'nın görmesidir*”.

Tanrı, yeryüzündeki olan biten bütün hadiseleri görür. Tabii buradaki görüş, rüyet manasında değildir. Peki, Tanrı nasıl görür?

⁹⁸ Başer, **Age**, s. 19.

⁹⁹ Başer, **Age**, s. 19 – 20.

¹⁰⁰ Başer, **Age**, s. 21.

Hun Tanhusu (M. Ö. 160 – 126) Kün-Çin, Çin imparatoru tarafından hazırlanan tuzaktan kurtulunca: “Tanrı takdir buyurduğu için kendini koruduğunu” söylemişti. Tuzağın Tanrı tarafından bilindiğini ve görüldüğünü hissettiren bir tasavvurla karşı karşıyayız. Nitekim düzeni bozulan ve zor durumda kalan Hunlara rehber olup Hun Devletini yeniden kuran Liu-Yüan için adeta bu hali gören “Tanrı bu kişiyi Hunları düşünerek dünyaya getirdi” denmiştir.

Yeminlerde ise daima şahit olarak Gök Tanrı gösterilmiştir. Orhun Abidelerinde bu hal Tanrı'nın görücülüğü zikredilmeden îmâ yollu ifadelerde yerini bulmaktadır. Kuvvetli bir düşman karşısında kalan Göktürk ordusu (Sanki Tanrı onların halini görüyormuşçasına) Tanrı mağfired ettiği için korkmaz, saldırır ve galip gelirdi.

Keza zor vaziyette kalan Göktürlere İl (Devlet) veren, hakanını yükseltmek suretiyle onları yeniden diriltiren bir Tanrı inancı çok yaygındır. Bunlar Göktürklerin kendi hallerini Tanrı'nın görmekte olduğuna inandıklarının işaretleridir. Mesela Tonyukuk Kitabesinde “Hakan verdim, hakanını koyup gittin. Gayet tabiidir ki gittiğin için Tanrı öldürmüştür”. denmektedir. Burada hakanını bırakıp giden Türklerin Tanrı tarafından görüldüğü inancı pek sarihtir¹⁰¹.

İrade: “*Allahu Teâlâ her istediğini istediği gibi yapar. İstemezse yapmaz. İrade Allah'ın istemesidir*”.

Evvela bu sıfatın tabir olarak da mevcudiyetini göstermeye çalışalım:

Gerek eski Türk kitabelerinin bugünkü dille ifadesinde, gerek destanlarda karşılığı daima “Kudret” olarak verilen ve o manada kullanılan “Erk” kelimesi üzerinde biraz duralım:

Divânü Lügati't Türk'de kelime “Erk: Saltanat, sözü ve buyruğu geçerlilik, kudret, iktidar, gücü yeterlilik” manasıyla verilmiştir. Ancak devamında “Erk: İrade, seçme, ihtiyar” olarak da kaydedilmiştir.

İslam öncesi Türk hayatında buna dair başka misaller de vardır. Mesela İrk Bitig'de: “On ançıp alku kentü ülüğü erklig ol” şeklinde bir cümle vardır. Hüseyin Namık Orkun bu cümleyi “Böylece herkes kendi mukadderatına sahiptir” şeklinde vermiştir. Aynı cümleye verilen diğer bir mana ise: “Böylece herkes kendi kısmetini O'nun isteğine (İradesine) göre alır”. Yine Hüseyin Namık Orkun'un Eski Türk Yazıtlarında: “Tört inilgü ertimiz bizni erklig adırtı yıta” şeklindeki mezar kitabesine verdiği mana: “Dört küçük kardeşli idik bizi kudret ayırdı ne çare”dir. Aynı cümle bir

¹⁰¹Başer, *Age*, s. 22.

başka şekilde şöyle manalandırılmaktadır: “Dört küçük kardeşli idik O irade sahibi bizi ayırdı ne çare”

Eski Türk Yazıtlarında:

1-Üze erklig...m...k...mıŝ

2-Adırılmış ölüme ....t.....yıglayu bertim. kitabesine de;

“1-Üstteki kudretli sema 2-Ayrılmıŝ ölü olana cenaze töreni yapıverdim (veya ağlayıverdim)” manası verilmiştir. Aynı kitabe bizce:

“1-Üstteki Tanrı'nın iradesiyle... 2-Ayrılmıŝ olan ölen cenazeme merasim yapıverdim (veya ağlayıverdim)” diye manalandırılmalıydı. Görüldüğü üzere kitabeler bu sığata böylece daha farklı ve kuvvetli bir muhteva kazanmaktadırlar.

Bu hususta başka misaller vermenin lüzumsuzluğuna binaen İslamiyet'teki Allah'ta görülen İrade sıfatının eşanlamlısı olarak, eski Türk inancında Tanrı'nın da “Erkli” olduğunu söyleyebiliriz. Kaldı ki “erkli” kelimesiyle karşılaŝmasak bile “İrade” sıfatının mevcudiyetine delil teşkil edecek birçok tarihi hadise vardır.

M.Ö. 176'da Hun Tanhusu Mo-tun, Çin imparatoruna yazdığı mektupta: “Zaferlerini önce Tanrı'nın inayeti ile kazandığını” belirtmektedir. Orhun Abidelerindeyse; güç veren, yer ve suları tanzim eden, kut ve ülüğ veren (kısmet veren), yeri göğü yaratan... hep Tanrı'dır. Bütün bunların iradesiz olamayacağı aşıkârdır. Zaten Türk tarihi üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Rasony'ye göre de: “Ancak bir Tanrı vardır. Onun iradesine göre yaşanmakta ve ölmektedir. Hâkimiyet telakkileri ve hayat Tanrı'nın buyruğuna göre şekillenmektedir”. Türkler, her vesilesiyle Tanrı'nın iradesini hatırlamaktadırlar. Mesela, savaşlarda kazandıkları zaferlerini Tanrı'nın iradesinden bilmektedirler¹⁰².

Kudret: “*Allahu Teâlâ'nın her şeye gücü yeter. Onun yapamayacağı bir şey yoktur*”.

Destanlarda Allah'ın bu sıfatı her şeye gücü yeten Tanrı şeklinde olup aynı mevzuda İbrahim Kafesoğlu'nun görüşü özetle şöyledir: “Tanrı tam iktidar sahibidir. Kullarını bahtiyar yahut periŝan etmek O'nun istek ve kudretindedir. İnsanları şerefli veya zelil eden O'dur. Tanrı, “Ulu Tanrı”dır. Ölüm, hayat, yaratıcılık tamamen Tanrı'nın irade ve kudreti dâhilindedir. O'nun eşi ve benzeri yoktur. Ceza ve mükafat O ulu varlıktandır.

¹⁰²Başer, Age, s. 23 – 26.

Anlaşılmaktadır ki eski Türkler Tanrı'yı; her şeye gücü yeten, yapamayacağı hiçbir şey olmayan tek ilah olarak görmekteydiler. Hem tabiri hem de mefhumuyla mevcut bir sıfattır. İslamiyet'teki "Kadir Allah" inancına mukabil "Ugan Tengri" mefhumu tespit edilmiştir¹⁰³.

Tekvin: *"Allahu Teâlâ'nın yaratılmışlar üzerindeki icraat ve tasarrufâtını bildiren fülü sıfatlar hep buna râcîdir"*.

Gök Tanrı inancına göre kut, ülüg (kısmet), rızık veren Tanrı'dır. Yaratan ve yarattığı yeryüzünün tanzim edicisi de O'dur. İrade ve kudret sahibidir. Gök Tanrı "Tan üntürür" (Şafak söktürmek-güneşe hükmetmek). Hadiseler ferdi ve beşeri mizaçlar daima Tanrı'nın irade ve kudreti ile mahiyet kazanmaktadır. Bu mevzuda Orhun Abidelerinde "Oğlu babası gibi yaratılmadığı; küçük kardeş, büyük kardeş gibi yaratılmadığı için kötü olmuştur..."Tanrı yeri karıştırdığı için dokuz Oğuz budunu kendi kavmim olmasına rağmen bana düşman oldu"... gibi cümlelere de rastlanmaktadır.

Tanrı'nın "Tekvin" sıfatına haiz olduğunu bu ve benzeri birçok vesikada görmek mümkündür. Bununla beraber bu sıfatın tabirinin de mevcut olması ihtimali kuvvetlidir. Zira KB'de bu mefhum "Törütgen İdi" tabiriyle ifade edilmiştir. "Yaratıcı sâhib, türeten Mevla" demektir¹⁰⁴.

Kelam: *"Allahu Teâlâ'nın söylemesidir"*. Kur'ân Allah'ın Kelam sıfatının bir tecellisidir.

Tanrı'nın "söyleyicilik" vasfı hakkında şimdiye kadar ortaya bir şey konulmamıştır. Görüleceği üzere, vesikalar büyük bir dikkatle tarandığı takdirde gayet açık ifadelere rastlanmaktadır.

Mesela Tonyukuk Kitabesi'nde "Tengri ança timiş erinç: Kan birtim, kanıngın kodup içigding" (Tabii ki o zaman Tanrı şöyle demiştir: Hakan verdim hakanını terk ettin, gittin) denmektedir. Irk Bitig'de de, birkaç yerde Tanrı'nın kullarına hitap ettiği görülüyor: Tanrı "Kut bergeymen" diyor. Er emeliyerek Tanrı'ya varır. Kut ister bunun üzerine kut veren Tanrı: "Ağılında atların olsun, özün (ömrün) uzun olsun" der. Ayrıca: "Ben kırılanları birleştiririm, yırtılanları bir araya koyarım. Ülke tanzim ederim. Hayırlı olsun" denmektedir.

¹⁰³ Başer, *Age*, s. 27.

¹⁰⁴ Başer, *Age*, s. 27 – 28.

Yukarıda alınan misallerden de anlaşılacağı üzere Tanrı, “Kelam” sıfatına sahiptir. Tabir olarak da Tanrı “Deyici” dir¹⁰⁵.

Vâcibü'l-Vücûd Oluşu: *“Ulûhiyyete mahsus sıfatlarla bilinir. Bunun karşılığı olarak Mümkinü'l-Vücûd telâkkîsi vardır. Ki varlığını Allah’a muhtaç olanlar, fani ve yaratıcının eseri için olanlar için kulanılır”*.

Bahaeddin Ögel’e göre: “Tengri tek tengri...” ibaresi (Tanrı’ya benzer Tanrı) yani Tanrı’ya benzeyen tek şey yine ve ancak Tanrı’dır, manasıyla anlaşılmalıdır. B. Ögel bu manasıyla: “Tengri tek Tengri ibaresinin Tanrı’nın Vâcibü'l-Vücûd oluşuna delil teşkil edeceği kanaatindedir.

Esmâü'l Hüsnâ’da Vâcibü'l- Vücûd vasfının, Kıyam-Bi Nefsîhi vasfı ile beraber bilindiği ilave edilmiştir. Bu hususlar bu sıfatın da Tanrı’da açıkça mevcudiyetinin olduğunu göstermektedir. Çünkü bütün varlık âlemini yaratan Tanrı’nın; bütün yaratılmışlardan önce ve sonra, mevcut ve şart olduğu bellidir. Bundan dolayı Tanrı Vâcibü'l-Vücûd ise yarattıkları da Mümkinü'l-Vücûd’dur¹⁰⁶.

Şu halde rahatlıkla söyleyebiliriz ki eski Türklerin inandıkları Gök Tanrı ile İslamiyet’teki Allah aynı kudrette sahiptir. Bu hem mana hem de isimleri ve sıfatları itibarıyla böyledir.

1.8. Müslüman Türklerde Gök Tanrı İnancının İzleri

Bugün Anadolu’nun birçok yerinde İslamiyet’le birlikte Gök Tanrı inancının çeşitli formlarda hala devam ettiğini söyleyebiliriz. Şöyle ki İslam’da Tanrı’ya ibadet kastıyla yönelmek için sembolik anlamda nasıl Kâbe’ye dönülürse, dua kastıyla da aynı şekilde yüz ve ellerin göğe yöneldiğini biliyoruz. Bunun semavi dinlerdeki Tanrı ve Türklerdeki Gök Tanrı inancıyla bir ilgisi olması gerek. Anadolu’da bugünde bir kişi öfkelendiği vakit ya da bir yemin edeceği zaman “Yukarıda Allah var” der. Ayrıca Kars’ta, “Tavuk bile su içerken Allah’a bakar sözünde olduğu gibi Kayseri/Hacılar yöresinde sıcak günlerde kaya kertenkelesi (halk arasında kaya kertici) nin bir kayanın üzerinde güneşlenirken başını göğe kaldırıp düzenli aralıklarla sallaması Tanrı’ya küfrediyor diye yorumlanıp çocuklara tarafından taşlanması uygulamasının da Gök Tanrı inancıyla bir ilgisinin olduğu düşünülebilir. İnsanlar İslam konusunda

¹⁰⁵ Başer, **Age**, s. 28 – 29.

¹⁰⁶ Başer, **Age**, s. 29.

bilinçlendikçe bu uygulama terk edilmiş ve kertenkelenin o davranışı “Tanrı’yı zikrediyor” şeklinde yorumlanır olmuştur¹⁰⁷.

Bunun dışında Anadolu’dan Türkistan’a kadar uzanan geniş alanda gökkuşağının altından geçenlerin ömrünün uzun olacağı; yıldırım çarpması sonucu ölen insana Tanrı’nın gazap ettiği, yıldırımın kötü ve günahkâr insanların üzerine düştüğü, yıldırım düşen bazı yerlerin kutsal sayıldığı inancının, Gök Tanrı inancıyla ilgisi vardır. Ayrıca bebeklerin, gerdekten önce damatların, düğün bitmeden kaynananın, defnedilmeden önce meftanın ve günümüzde asker uğurlamalarında çok yaygın olan asker olacak gencin arkadaşlarınca göğe doğru hoplatılması uygulamalarının da aynı çerçevede düşünülmesi gereken uygulamalar olduğu söylenebilir. Yüksekçe çıkma ve göğe doğru zıplama uygulamalarının destanlar devrinde sıkça görülen bir uygulama olduğu ve Gök Tanrı inancıyla ilgisi olduğu bilinmektedir¹⁰⁸. Bütün bu uygulamalar, kökleri çok eskilere dayanan inancın halk katındaki kültürel yansımalarıdır. Aynı zamanda bu uygulamalar Tanrı’nın varlığının somut bir şekilde algılanmasının açıkça yansımasıdır.

Tek Tanrı fikrine ulaşan Türklere öte dünya, cennet (uçmak), cehennem (tamu), hesap verme, kıyamet günü (uluğ gün) kavramları vardır. Bu tabirleri İslamiyet’i kabul ettikten sonra da kabul etmişlerdir. Türklere İslamiyet’i kabul ettikten sonra da Allah kavramı ile Gök Tanrı kavramı arasında kalmışlardır. İslamiyet’e göre Allah her yerdedir. Bu kavramın bilinmesine rağmen örneğin; Tunceli’de yıkanmak üzere getirilen cenazeyi Salat-ü Selamlarla üç kere havaya kaldırmak yere indirmek dördüncüde teneşir tahtasına koyma işlemi yapılır. Bu uygulama Urfa-Hilvanda da vardır¹⁰⁹.

Nan, Karay Türklerinde “Gök Ekmeği” olarak tanınıyor ve kutsal sayılıyor. Doğu Anadolu’da ise nan, ekmeğin anlamındadır. Gök’ün kutsallığı ve ekmeğin kutsiyeti “Gök Ekmeği” şeklinde birleşmiştir. Erzurum ve Erzincan’da, Doğu Anadolu’nun daha birçok yerinde yemin edilirken, “Ekmek çarpsın”, “Ekmek Kur’an Çarpsın”, “Kur’an Çarpsın” denir. Kur’an-ı Kerim’in Allah kelâmı; ekmeğin, Allah’ın nimeti olduğu

¹⁰⁷ Çavuşoğlu, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/>, s. 11.

¹⁰⁸ Çavuşoğlu, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/>, s. 12.

¹⁰⁹ Yaşar Kalafat, **İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1857; Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 233, Gelenek-Görenek-İnançlar: 22, Ankara, 1996, s. 54; Kılıç, **Agt**, s. 765.

bilinir. Ekmek ve Kur'an arasında zımnî bir ortaklık, yakınlık kurulur. Tasavvufta ay ve güneş bölüşülen bir nimete somuna benzetilmiştir¹¹⁰.

Malatya, Sivas ve Tunceli Bektaşileri ikrar edilirken;

“Gök Babamız

Yer anamız

Sağımız Cennet

Solumuz Cehennem

Önümüz Kabe-i Beytullah

Arkamızı Göremiyoruz

Gayba hükmeden bir Allah” demektedirler.

Miraç olayında Hz. Muhammed'in göklere çıktığı ve Allah'la konuştuğu bilinmektedir. Gök, İslami inançlarda da kutsal kabul edilirken Kars'ta ve Van'da haksızlık yaparak küçük menfaatler elde edenler için “Başı göğe ulaştı” veya “Başın göğe ulaştı” denir. Bu “yüceldin mi en yüksek olana mı ulaştın?” anlamındadır. Tarık Buğra “Osmancık” isimli eserinde, “Yarın güneş daha bir görklü doğacaktır.”İfadesini kullanmaktadır. Görklü doğmak, daha bir ulu doğmaktır. Gök kelimesi burada sıfat olarak güneşin önüne geçmiştir¹¹¹.

Kerkük Türkmenleri arasında “Adamın kendi burada yoksa Allah'ı buradadır” tarzında ifade edilen bir inanç vardır. Bu inanç Anadolu'da bir kimsenin haklılığını ortaya çıkarmak için, “Kendisi yok Allah'ı var” denilir. İslamiyet'te Allah bir tanedir ve O her yerde hazır nazırdır. Bütün kâinatın Tanrısı'dır. Azerbaycan Türkleri arasında da Allah'ı gökte düşünme anlayışı vardır. Tanrı'ya şükredilirken, şükreden kimse güneşe döner ve şükredilen nimet güneşe çevrilir. Güneş de ilahi bir hikmet varmış gibi kabul edilir¹¹².

Kars'ta ve Aşkale'de “Mağrurlanma padişahı senden büyük Allah var” tabiri, insafsız ve büyük konuşan kimseler için kullanılır ve çok kere de kişi bunu söylerken kişi kafasını yukarı kaldırır ve gökyüzünü parmağıyla işaret eder. Keza Kars'ta “Merhamet et insafa gel” anlamında “Allah'a bak bu kadar da olmaz” denilirken, yüzünü gayri ihtiyarı ve belirli belirsiz yukarıya döndürür. Böylece Allah'ın yukarıda

¹¹⁰ Kılıç, **Agt**, s. 765 – 766.

¹¹¹ Kılıç, **Agt**, s. 766.

¹¹² Kılıç, **Agt**, s. 766.

olduğuna inandığı intibamı bırakır. Adeta insanın eli kendi semasında Rabbini gösteremeyeceği için onun zahiri sema olarak gösterilir¹¹³.

Görölüyor ki İslamiyet'in kabulüne rağmen Gök Tanrı inancından getirilen unsurlar yaşamaya devam etmiştir. İslamiyet anlayışı Gök Tanrı inancından getirilen inançların günümüzde inanış olarak devam etmesine müsaade etmiştir.

Netice itibariyle Türklerin eski dininin Gök Tanrı inancı olduğunu söylemek mümkündür. Bu inanç içerisinde iyi ve kötü iyeler rol oynamakta, inancın genel esasları günümüzdeki semavi dinlere benzemektedir¹¹⁴.

---

¹¹³ Kılıç, **Agt**, s. 766 – 767.

¹¹⁴ Kılıç, **Agt**, s. 768.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK DESTANLARINDA GÖK TANRI İNANCIYLA İLGİLİ MOTİFLER

2.1. Mistik Motifler

2.1.1. Işık Motifi (İlahi Kaynaktan Gelen Nur)

Türk destanlarını ören motiflerin bir çoğunda Şamanist inanca dayalı hayat görüşünün etkili olduğunu görüyoruz. Kaynağını bu inançtan alan ışık ve nur motifi destanların kuruluşunda genellikle kutsiyete dayalı ve hayat verici bir özelliğe sahiptir. Şamanist inanca dayalı olarak ortaya çıkan ışık motifine hemen hemen birçok destanda rastlayabilmekteyiz. Özellikle Oğuz Kağan Destanında görülen ışık motifi Şamanist inancın hayat anlayışına göre destanda yer almıştır. Oğuz Kağan Destanındaki gökten inen ışık ile ata olarak kabul edilen güneş ve ay yine Tanrı olarak kabul edilen yukarı Gök Tanrı ile iyi ruhlar arasında bir bağlantının varlığı söylenebilir¹. Ayrıca birçok destanda yer alan ışık motifi destan kahramanına Tanrı'nın bir lütfü olarak görülmektedir. Özellikle Oğuz Kağan Destanında büyük kahramanları himaye eden güneş veya ayın Tanrı'nın bir lütfü olarak Gök Börü'yü ışık halinde Oğuz Kağana gönderdiğini veya bu inançla destana işlendiğini görürüz. Aynı şekilde Uygurların Türeyiş Destanında da ışık Tanrı'nın bir lütfü olarak görülmekte kutsiyet arz etmektedir. Işık motifi Türeyiş Destanında şu şekilde izah edilmektedir:

Bir gece Tola ve Selenga ırmakları arasındaki bir ağacın üzerine gökten mavi bir ışık indi. İki ırmak arasında yaşayan halk bunu dikkatle takip ettiler. Mukaddes ışık ağacın gövdesinde aylarca durdu. Ağacın gövdesi gittikçe kabarıyor ondan musiki sesleri geliyordu. Geceleri, otuz adım çevresinde bir ışık görünüyordu. Bir gün ağacın gövdesi yarılarak içinden beş çocuk çıktı. Bu çocuklar beş ayrı odacıkta idiler. Ağızları üstünde asılı birer emzikten süt emiyorlardı². Görüldüğü gibi bu beş çocuk Tanrı'nın bir lütfü olup ışıktan doğmuş mukaddes çocuklardır.

Ulu Ay Atacı ile Uygur Destanlarında görülen ışık motifi ise Altay veya eski Şamanlığın esaslarından. Ulu Ay Atacı ile Ulu Ay Anacının ışıkla bağlantılı olan türeyişleri destanda şöyle anlatılır:

---

¹ Öztürk, *Age*, s. 65.

² Yılbr, *Agt*, s. 85.

Karadağ nam dağların içinde bir mağaraya sel kuvvetiyle toplanan bir yığın toprak üzerine güneş ışıklarını Aktun ayından itibaren Hitan ayına kadar dokuz ay süre ile gönderir. Bu süre içinde balçık olgunlaşınca dokuz ay sonra Ulu Ay Ata hayat kazanır. Yine kırk yıl sonra mağaradan biriken balçık güneş ışıklarının tesiri ile olgunlaşarak Ulu Ay Anacının dünyaya gelmesine ve hayat bulmasına sebep olur. Ulu Ay Atacı ile Ulu Ay Anacı evlenerek 120 yıl ömür sürerler. Bunların çocukları ise Türklerin ilk ataları olarak kabul edilir³.

Her iki destanda da görüldüğü gibi kahramanların ışık tesiri ile ruh kazanmış olmaları ve aynı zamanda ay ve güneşin ata oluşu Şamanizm inancından kaynaklanmaktadır. Işık Uygur Türklerinde sadece destan motifi olarak görülmemiş doğa olaylarıyla da tezahür edilmiştir. Bu bağlamda Uygur Türkleri yıldırım düşmesinden memnun kalır hatta yıldırım düşen yere kurban keser ve ayinler düzenlerlerdi. Yıldırımın Uygur Türkleri tarafından kutsal sayılmasındaki mahiyet yıldırımın gökten düşüşü ışık halinde olmasındandır. Yani ışık dünyası Gök Tanrı ile bağlantının varlığını ifade eder.

Işık destanlara semavi aydınlık veren dini, bedii bir unsurdur. Destanların büyük kahramanları, bu kahramanlara kadınlık ve annelik yapan kadınlarda çoğu kere ilahi bir ışıktan var olmuş hatta kahramanların anası gökten gelen ışıkla gebe kalmışlardır⁴. Sözelimi Çin Destanında birçok imparatorun anası gökten inen ışıkla gebe kalmıştır. XI. yüzyılda Liao sülalesini kuran A. Paochi’de anasının üzerine düşen bir ışıkla vücut bularak doğmuştur. Cengiz Kağan Destanında da Alan Kova gökten inen bir ışık içinde oluşan Gök Börü’den gebe kalmıştır⁵.

İslamiyet’ten sonraki destanlarda da ışık motifi önemsenmiş destan kahramanlarının daima yüzleri nurla dolu aydan da parlak olarak tasvir edilmiştir. Örneğin Satuk Buğra Han Destanında Satuk Buğra Han’ın dört kızından ikincisi Alanur’un Cebrail vasıtasıyla ağzına akan bir damla ışıktan dünyaya gelen oğluna Ali gibi Allah’ın aslanı olduğundan Seyyid Ali Aslan Han adını veriş bu motifin Türk destanlarında yaygınlığının örneklerindendir⁶.

Aynı zamanda Türklerin kendi coğrafyalarında doğan Şaman dininin uçmak dediği ebedi saadet ülkesi cennet de böyle bir ışık âlemidir. Bütün bu ışıklı çizgiler bize

³ Öztürk, Age, s. 66.

⁴ Aynur Akın, *Tarihi Kaynaklar İçerisinde Destanların Yeri ve Önemi*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2008, s. 333.

⁵ Öztürk, Age, s. 67.

⁶ Mehmet Yardımcı, “Türk Destanlarında Tipler ve Motifler”, <http://www.turkoloji.cu.edu.tr>, s. 53.

eski Türk inanış ve estetiğinde ışığın ne mühim bir unsur olduğunu göstermekle kalmaz, Türklerin bilhassa İslamiyet'ten sonra İslam Nur'unu neden öyle candan benimsediklerini ve bu nur'u ondan karanlıkta kalmış ülkelere yaymak için asırlarca çalıştıklarını anlayabiliriz⁷.

2.1.2. İlâhi Kaynaktan Gelen Sesler

Yaratılış Destanında ilk örneklerini gördüğümüz ses motifi, Tanrı Kara Han'ın uçsuz bucaksız göklerden uçarken çıkardığı kanat hışırtıları ile ortaya çıkmaktadır. Ak Ana sudan çıkarken “Yarat” diye fısıldar. Türeyiş Destanındaki çocukların bozkurt seslerine benzeyen çığırışları doğadan kaynaklanmış gibidir. Göç Destanında halkın istekleri düzenli bir koro gibi yükselir. Şu Destanında ise, sesin musikileşmesiyle karşılaşırız. Göç Destanında ağaca inen ışık, ağacı gebe bırakırken şarklılar, ezgiler yükselir⁸.

2.1.3. Sihir Motifi

Türk destanlarında sihir motifi de mistik kaynaklı motifler içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Uygur Destanında yurt bütünlüğünün halk saadetini simgesi olarak bilinen bir yada taşı rivayeti bulunmaktadır. İslamiyet'ten sonraki destanlarında bu sihir unsuruna fazlaca yer verilmiştir. Örneğin Battal Gazi Destanında Battal Gazi ile kâfirler savaşırken meydan bir cadı girer ve karşısına çıkan Müslüman'a karşı efsun okuyunca Müslümanların elleri bağlanır, etrafı sularla kaplanır⁹.

2.1.4. Gök Börü (Kurt) Motifi

Şamanizm inancının geliştiği devreden kaynağını destanlardan alan Gök Börü (Kurt) destanların kuruluşunu geliştiren en etkili motiftir. Bozkurt, Türk milletinin totemidir. Totem içtimai mana taşıyan bir semboldür. Bozkurtun totemliği de ayrı Türk zümrelerinde başka başka anlaşılmıştır. Bu manada Göktürklerde dişi kurt bir cedd; Uygurlar için erkek kurt bir cedd. Oğuzlarda ise erkek bozkurt büyük seferlerde önderlik eden bir milli kılavuzdur¹⁰. Gelişen tarihi kültür akımı içinde genellikle totem

⁷ Akın, *Agt*, s. 333.

⁸ Metin Karadağ, “Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri”, <http://www.kulturelbellek.com>, s. 1.

⁹ Yardımcı, <http://www.turkoloji.cu.edu.tr>, s. 57.

¹⁰ Zeki Velidi Togan, *Bozkurt Efsanesi*, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 544.

olarak kabul edilen Gök Börü Çince'de A- shi-na şeklinde telaffuz edilmiştir¹¹. Bu bakımdan Türkler kendilerinin A- shi-na (Aşina) yani kurt soyundan geldiğini savunarak özellikle kurt başını bayraklarda kullanıp bu ecdatlığı resmileştirmiştir. Bunun yanı sıra atlı göçebe Türkler çadırlarının ön kısmına kurt başı yahut kurt dişi asarak bozkurdun kötü ruhlardan gelebilecek belaların önüne geçebileceğine inanmışlardır¹². Türk'ün hayat ve savaş gücünün simgesi olan kurdun totem olarak kabul edilmesini ise tarihçiler şöyle izah etmektedir:

Bahaeddin Ögel Çin kaynaklarının Göktürk Devleti içinde ve Altay dağlarında oturan Tarduş Türklerinin atasından “kurt başlı bir insan” olarak bahsettiğini bunu da Türk totemizminin bir izi sayılmasının bir gereği olduğunu ifade eder¹³.

Abdülkadir İnan'a göre en eski Türk destanının merkezi unsuru Başkurt olmuştur. Bugünkü Şamanist Türklerde kurdun kutsi mahiyeti olduğu görülür. Şaman davullarında mutlaka kurt resmi bulunur¹⁴.

İbrahim Kafesoğlu ise eski Türklerde totemciliğin varlığı ile ilgili görüşlere katılmaz. O kurdun ata olarak tanınmasının bu hayvana saygı duyulmasının yeterli delili olmadığını iddia eder. Sosyal ve hukuki yönleri bulunmayan bir teşkilatın inanç sistemi olamayacağını, bu şartların eksikliğinin totemciliğin var olmadığını ortaya koyduğunu dile getirir¹⁵. Kurdun totem oluşuna dair farklı görüşler var olsa da netice itibarıyla kurdun Türklerin günlük hayatında önemli yeri olan hayvan olmasından dolayı totemik bir işareti ifade ettiği rahatlıkla söylenebilir.

Türk mitolojik sisteminin esas kahramanlarından biri olan bozkurt bir dizi işlevleri de yerine getirmektedir. Bilhassa Oğuz Kağan Destanında bozkurt, yol gösteren Oğuzların savaş kılavuzu ise de Göktürklerde o ecdat kurtarıcı rolündedir¹⁶. Bozkurdun gerek ecdat gerekse koruyucu ve yol gösteren fonksiyonları üzerine alması onun Tanrı oğlu olduğu fikrini ortaya çıkarmış olup bozkurdun gökte yaşaması gökten ışık içinde inmesi de bu mitolojik varlığı genel manada Tanrı oğlu seviyesine yükseltmiştir. Bozkurdun Tanrı oğlu gibi tasavvur edilmesi Türk-Moğol mitolojisinde yaratılış mitlerinde, Çin kaynaklarında da görülmektedir. Bu mitolojik esaslı

¹¹ Öztürk, *Age*, s. 56.

¹² Bayat, *Oğuz Destan Dünyası Oğuz namelerin Tarihi Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, s. 65.

¹³ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1993, s. 36.

¹⁴ Abdülkadir İnan, “*Türk Rivayetlerinde Bozkurt*” *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987, s. 73.

¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 9. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993, s. 284.

¹⁶ Bayat, *Age*, s. 64.

kaynaklardaki mitolojik rivayetlere göre Tanrı oğlu olan kurt insanları Erlikten onun yardımcıları olan kötü ruhlardan korur, insanlara ateş yakmayı, silah kullanmayı çadır kurmayı vs. öğretir¹⁷. Kurdun Tanrı oğlu fonksiyonunu üstlendiğini Buryatlarda savunmuştur. Buryatlar beyaz kurdu semanın köpekleri olarak adlandırırlar. Buryatlara göre beyaz kurtlar ancak Tanrının yol göstermesi ile hareket eder. Onlar başlarını göğe kaldırıp uluduklarında Tanrıdan kendilerine yemek isterler. Tanrıda onlara yemeğin yerini, rengini, miktarını bildirir. Buna göre de Buryatlar koyuna, mala, sürüye kurt girmesini iyi alamet olarak yorumlarlar¹⁸.

Destanlarda yardım edici ve yol gösterici davranışlarıyla ön plana çıkan Gök Börü Tanrı oğlu olma yönüyle ilahi kaynaktan gelme niteliğini gösterir. Genellikle gökten inmiş ışık içinde çıktığı görülen Gök Börü özellikle Oğuz Kağan Destanında bir ışık içinden Oğuz'un karşısına çıkar ve ordusuna yol göstereceğini söyler ve orduyu varacağı yere ulaştırdıktan sonra birdenbire kaybolur. Gök Börü'nün yardımcı olma durumu Oğuz Destanı dışında Başkurların çevresel destanlarında da görülür. Buna göre Hz. Muhammed sahabelerinden üç zatı Ural Dağlarına o bölgede yaşayan halka İslamiyet'i öğretmek için göndermiştir. Bu sahabeler Ural Dağlarında yaşayan halka İslamiyet'i kabul ettikten sonra Başkurt adını almıştır. Kıpçak Başkurt rivayetlerinde ise ava giden beyin önüne beklenmedik bir anda çıkan Gök Börü onu cennet kadar güzel yere götürdükten sonra birden bire kaybolur. Bey'de geri dönerek adamlarını ve buyruğundaki halkı buraya getirerek yerleştirir¹⁹. Aslında kaynağını Şaman folklorundan alan Gök Börü İslamiyet'in geliştiği çağlarda İslami düşünceler içeren destanlarda hatta Budizm'in Türkler arasında geliştiği çağlarda da önemli bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kurdun ecdat kurtarıcı işlevi bakımdan ata olarak kabul edilmesi de Türkler arasında oldukça yaygındır. Özellikle Kaoçilerin yaşantılarında Gök Börü (kurt) kurtarıcı ecdat olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kurt motifinin özenle işlendiği ve Türklerin yeniden çoğalışlarının bu motife bağlandığı Göktürk Destanlarında savaş sonunda eli ayağı kesilerek düşmanları tarafından bataklığa atılan çocuğu dişi bir Börü kurtarır. Onunla bir mağarada yaşayarak evlenmesinden meydana gelen çocukların nesilleri Göktürklerin atalarını meydana getirir²⁰. Gök Börü destanlarda üstün niteliklere

¹⁷ Bayat, *Age*, s. 64.

¹⁸ Bayat, *Age*, s. 66.

¹⁹ Öztürk, *Age*, s. 58 – 59.

²⁰ Öztürk, *Age*, s. 58.

sahip olup kurtarıcı işlevi ile şekle bürünmüş atalar ruhu olarak kabul edilmektedir. Aynı özellikte Gök Börü'yu Orta Asya Türk masallarında da görmek mümkündür. Walter Ruben tarafından mukayeseli incelemesi yapılan “İki Kardeş” masalının kahramanı kendisine yol gösteren, icabında şekil değiştirerek kurtarıcı işlevi ile yardımcı olan bir Börü'ye sahipti. Cengiz'in adının da bir Gök Börü tarafından verildiği, yine Cengiz'le ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır²¹.

Bu kayıtlar anlam yönünden Gök Börü'nün özelliğini bize vermektedir. Jean Paul Roux'un değerlendirdiği gibi Gök Börü aslında şekle bürünmüş bir ruhtur. Göktürk Destanlarındaki şekliyle Ulu Ata'nın şekil alması kendinden sonra gelen soyuna yardım amacı ile arzu edilen bir geleceğe yöneltmek için Gök Börü şeklinde görünüşüdür. Türk destanlarının içyapısından anlaşıldığı gibi, Tanrı destanların tümünde de, Türkleri başarıya ulaştıracak bir anlamda koruyucudur. Gök Börü de bu koruyuculuğun gereği olarak zaman zaman destanlarda görünmektedir²².

Gök Börü'nün kurtarıcılık işlevini yerine getirmesi Kıpçak boyları arasında da görülmüş ve bu bilgiler Rus salnamelerinde de yer almıştır. Bu salnamelerin birinde denilir ki Rus hükümdarı David Volinski'nin Ugorlara karşı kazandığı zafer Kıpçak hükümdarı Bonyak'ın yardımıyla mümkün olmuştur. Bonyak sehre yakın karargâhtan kurt gibi ulur. Kurdunda ona uluyarak cevap vermesini Kıpçakların hükümdarı zafer müjdesi olarak yorumlar. Kurtla birlikte ulumak kurt-insan paralelliğinin açık bir göstergesidir²³. İnsan-kurt paralelliği sadece Oğuz Kağan'da değil Köroğlu ve Manas Destanında da kendini göstermektedir. Köroğlu Destanında Köroğlu'nun “gurd oğluyam” demesi kurt-insan paralelliğini ortaya koymaktadır. Manas Destanında da Manas ve oğlu Semetey'in her defasında gök tüylü kurt diye tarif edilmesi kurt-insan paralelliğini simgelemektedir²⁴.

Kurt ecdat kurtarıcı ve koruma işlevini bazı dönemlerde tek başına yerine getirmez. Özellikle eskiçağlarda Umay ve Ayıstla beraber çocukları koruma işlevini yerine getirmiştir. Kurdun bu ilk koruyucu fonksiyonu Orta Asya Şaman tipi olan bahşılının merasimlerinde kalmıştır. Ayrıca Gagavuzlar günümüzde de Canavar bayramını kutlarlar. Bu bayramda onlar kurda yalvararak dualar okuyup kötü ruhlardan kendini koruması için kurttan yardım isterler. Kurdun bu ilk fonksiyonu mitte ve

²¹ Öztürk, **Age**, s. 59.

²² Öztürk, **Age**, s. 59.

²³ Bayat, **Age**, s. 68.

²⁴ Bayat, **Age**, s. 68 – 69.

destanlarda kurtarıcı fonksiyonuna dönüşmüştür²⁵. Nitekim destanlarda ve Türk mitolojisinde kurt hem Türkleri kurtarmakta hem de Tanrı yurdunu korumaktadır. Bu manada kurt tek tek fertlerin kurtarıcısı değil bütün bir milletin kurtarıcısıdır. Kurt ayrı ayrı toprakların değil Tanrı yurdunun koruyucusudur. Görüldüğü gibi Gök Börü (kurt) Türk medeniyetinde medeni kahraman (Tanrı oğlu), ecdat kurtarıcı, iki dünyayı birleştiren arabulucu, mitolojik karakterli koruyucu ruh, savaş ve kahramanlık sembolüdür.²⁶

Kısacası Türk destanlarının ana motifini oluşturan Gök Börü (kurt) motifinin çeşitli özelliklerde destanlarda yer alması Türklerin hayat felsefesindeki görülen kültürel değişimlerden kaynaklanmaktadır. Bu değişikliklere izafeten Gök Börü (kurt) bazen kurtarıcı ve ata olarak bazen kutsal nitelikte yol gösterici bazen de kahramanlığın ideal alplığın sembolü olarak toplum düzeninde değer kazanmıştır. Bu bakımdan Gök Börü motifi Türk kozmik yaşantısına yön veren düşünceyi simgelemiş olup Türk toplumunun hayat anlayışının sonucu ve gereği olarak geliştirilmiştir.

2.1.5. Geyik Motifi

İnsanlar özellikle ilkel dönemlerde, hayvanlarla çok sık karşı karşıya gelmişlerdir. Bunun sonucu olarak da insanlar hayvanlar arasında, bugün zorlanarak anlamaya çalıştığımız inanmalar sistemi ortaya çıkmıştır. Türklerin hayvanlarla olan ilişkilerin temelinde, konargöçer kültürün doğurduğu ekonomik mecburiyetler ile eski inançlarının animist kalıntıları yatmaktadır. Türk mitolojisinde kurttan başka geyik de hayvandan türeyiş unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır²⁷.

Ergenekon ve Oğuz Kağan Destanlarında yol gösterici hayvan kurt iken bu destanlara benzeyen diğer halk anlatmalarında geyik de yol gösterici olma özelliği ile karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta Hunlara ait olan bir efsanede Hun avcılarının peşine düştüğü dişi bir geyiğin avcılarını geçilemez sandıklarına bataklığına içine çekişi, bataklığın içine giren avcılarının bataklığın geçilebileceğini fark etmeleri ve bunun sonucunda da İskitlerin memleketlerine ulaşmaları anlatılır. Dede Korkut Destanlarında da Bamsı

²⁵ Bayat, *Age*, s. 70.

²⁶ Bayat, *Age*, s. 69.

²⁷ Zekeriya Karadavut – Ünsal Yılmaz Yeşildal, “Anadolu-Türk Folklorunda Geyik”, *Milli Folklor*, 2007, Yıl, 19, S. 76, s. 103.

Beyrek, önüne çıkan geyiklerden birinin peşine düşer ve bunun sonucunda Banu Çiçek'in otağına gelir²⁸.

Buraya kadarki örneklerini verdiğimiz yol göstericilik fonksiyonunda maddi anlamdaki bir yola değinilmektedir. Ancak özellikle İslam'a yönelme temalı pek çok anlatmada yol gösterme, İslamiyet'e götüren yolu göstermeyi yani manevi bir yola yöneltmeyi içermektedir²⁹. Görüldüğü gibi Türk kültüründe geyik kutsal bir hayvan olarak kabul edilmiş olup kimi Türk destanlarında kutsallığını koruyan bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde geyik avlamanın uğursuzluk hatta felaket getireceğine inanılmıştır. Geyiğin kutsallığı nedeniyle geyik boynuzunun kimi evlerde uğur için duvara asıldığı görülmüştür.

Burada destanlardaki işlenen motifleri ile değinmeye çalıştığımız, Türklerin çok eski çağlardan beri hakkında inanmalar ve efsaneler teşekkül ettirdiği hayvanların başında geyiğinde gelmekte olduğudur. Öyle ki Türkler medeniyet ve kültür olarak yaşadıkları her farklı dönemde ve değişik mekânlarda bile geyikle olan ilişkisini kesmemiş, onu yeni dairelerinin şartlarına uydurmuşlardır.

2.1.6. Boğa Motifi

Boğa astral kültlerde gökle bağlantılı olarak gösterilmektedir. Bu kültlere göre boğa yeri temsil ettiği gibi aynı zamanda gök cisimlerinden Ülker ve Ay'ı temsil etmektedir. Bu bağlamda boğa-ay ilişkisi Orta Asya mitlerine göre eski çağlarda Ay, gök sakallı boğa şeklinde tasavvur edilirdi. Demek ki eski çağlarda boğa Ay'ı sembolize etmektedir³⁰. Aynı zamanda boğa güç ve kudretin göstergesi olduğundan hükümdar ve hükümdarlık simgesi olarak kullanılmıştır. Bu açıdan boğa yalnız Oğuz boylarından Oğuz Kağanla bağdaştırılmamış aynı zamanda Uygurlarda Buka Han'ın simasında yeniden doğmuştur.

Menşei mitlerinin merkezi anlayışlarından olan boğa kültü Tanrı oğlu gibi anılmış ve varlığını boy, aile ve nesil sisteminde sağlamıştır. Ay kültünün yerdeki sembolü olan boğa Türkmen adları ile de bağdaştırılmıştır. Bunu Hun adının boğa ile bağlantılı olduğu ortaya çıkarmaktadır Öte yandan boğa kültünün Hun devrinde tapınma objesi olarak kabul edilmesi G. Ksenofontov tarafından boğanın Tanrı gibi kabul edilmesine neden olmuştur. Şunu söylemek gerekir ki tek Tanrı'ya inanan Türklerde ne

²⁸ Karadavut – Yeşildal, **Agm**, s. 106.

²⁹ Karadavut – Yeşildal, **Agm**, s. 102 – 106.

³⁰ Bayat, **Age**, s. 60.

boğa ne de bir diğer menşei mitli hayvanlar Tanrı idi. Aslında bu mitolojik varlıklar Tanrı oğlu statüsündedir. Yani Oğuz Kağan ve Buka Han Tanrı oğlu kahraman olarak bir mitolojik fonksiyonun taşıyıcısıdır³¹.

Sonuç olarak boğa mitolojik yer-ananın sembolü, Tanrı oğlu ecdat, koruyucu ruh, hâkimiyet simgesi gibi semantik değişimlerden geçmiştir. Bütün bunların kökünde hiç şüphesiz boğanın yaratılış mitleri ile olan sıkı bağlantısı vardır.

2.1.7. Rüya Motifi

Türk destanında yer alan çeşitli motifler arasında rüya motifi, destanların kuruluşundan olayların gelişip tamamlanmasına yardım eder. Düşler genellikle destanların gelişip ortaya çıkmasını sağlarlar. Destanlarda düşler birinci ve ikinci derecede kişiler tarafından görülmekle özel bir nitelik taşırlar. Türk destanında ilk düş Oğuz Kağan'ın veziri Uluğ Türk tarafından görülür. Uluğ Türk günlerden bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay gündoğusundan ta günbatısına kadar ulaşmıştı ve üç gümüş okta kuzeye doğru gidiyordu³². Bu düş ile Oğuz Kağan soyunun geleceği vaktinden önce ve Türk geleneğinde değer kazanmış eşyalarla aydınlatılmaktadır. İleride göreceğimiz gibi Türk düşüncesinde yay ve okun özel anlamları vardır. Düş'ü sembolize eden altın yayın doğudan batıya uzanışı, üç gümüş okun kuzeye yayılması Türk tarihinin özelliğini ve Türk milletinin tarih içindeki karakterini vermektedir. Uluğ Türk'ün rüyasını Uygur ve Dede Korkut Destanlarında görülen düşlerle anlam yönünden karşılaştırılınca Oğuz Kağan Destanındaki düşün anlamında acuna buyruk olma ülküsünün düşüncesini görürüz³³. Uygur destanında Böğü Kağan'ın düşünde de acun üstünlüğü ülküsü yer alsada aslında bu ülkü Oğuz Kağan Destanından gelmektedir. Uygur Destanında Böğü Kağan'ın gördüğü rüya her ne kadar Uluğ Türk 'ün rüyası kadar değer kazanmış değilse de her iki destanda rüya motifi kutsi bir nitelik taşımaktadır. Uygur Destanında Böğü Kağan'ın rüyası şöyle tasvir edilmiştir:

Böğü Kağan bir gece uyanınca yattığı odanın penceresi önünde çok güzel bir kızın oturduğunu görür. Bu kızın kendisini uyandırdığını anlar. Bu hal üç gece tekrar edilir. Böğü Kağan vezirinin öğüdü üzerine pencerenin önünde oturan kıza yaklaşarak onunla konuşur ve anlaşır. Bu kız ile yedi sene altı ay yirmi iki gün, yakınlarında

³¹ Bayat, *Age*, s. 62 – 63.

³² Öztürk, *Age*, s. 85.

³³ Öztürk, *Age*, s. 85 – 86.

bulunan Akdağ'a gider geceleri orada kızla konuşur, sohbet eder, sabaha yakın otağına dönerdi. Son ayrıldıkları gün Böğü Kağan'a doğudan batıya kadar bütün dünya senin buyruğun altına girecektir. İşlerini sıkı tut. Ayrıca insanların da değerini bil diye öğütte bulunur³⁴. Bu ifadeden anlaşıldığı üzere her iki destanda verilen öğüdün ifade ettiği şey acuna buyruk olma halidir. Bu anlamda rüya motifi Türklerin devlet anlayışını anlatması bakımından önemlidir.

Orta Asya çevresinde Şamanist unsurlarla ortaya çıkan fakat İslamiyet'in kabulü ile yeni unsurlar kazanarak oluşan Kırgız Türklerinin birkaç nesil savaşlarını anlatan Manas Destanında da rüya motifi çokça yer almaktadır. Diğer destanlarda olduğu gibi bu destanda da budunun seçkin kişileri rüya görürler. Bu rüyalar ilk görünüşte destan kahramanın yaşantıları ile ilgili bir anlam taşır. Fakat şekillendirdikleri olaylar zamanla gelişerek bütün toplumun varlığını içine alacak özellik kazanırlar. Manas Destanında Kırgızlara düşman Şoruk Han'ın kızı Akılay gördüğü rüyayı şöyle anlatır:

“Babacığım gördüğüm düşü sana anlatmak istiyorum bu düş gelecek günlerin neler getireceğini haber veriyor. Düşümde kuzeyden fırtına ile korkunç bir sel geldi, toprak yığınları göçürüp dağlar askerlerimizin önünü kapladı. Sel beni götürdü o sırada altın yapraklı bir Çınar ağacına sarıldım ve üzerine çıktım. O zaman babacığım sende benim yanıma çıktın”. Daha sonra gelişen olaylar sonucu Şoruk Han Manas'a mağlup olur, kızı Akılay'da Manas'a hediye verilir ve Manas'ın karısı olur³⁵. Kısacası Akılay'ın gördüğü bu düşte babasının Manas'a mağlup olarak boyun eğeceği anlatılıyor. Akılay'ın tırmandığı Çınar'da Manastır. Manas Destanında Akılay'ın gördüğü bu ilk düş Manas'ında gelecekteki yerini anlatmış olmaktadır. Bu düşte Çınar ağacı devleti temsil ettiğinden Manas'ında tüm dünyaya hâkim olacağı ve güçlü bir devlet kuracağını işaretidir.

Rüyalar destan çatısında önemli bir fonksiyona sahiptir. Kahramanın yarım kalan başarısı ancak rüya sebebiyle tamamlanır. Eski Türk devletinde görülen rüyaların hikmetine inanılır ve bunu kâhinlere yorumlatmak suretiyle gelecek hakkında bilgi sahibi olunurdu³⁶. Türk mitolojisinde görülen rüyanın yorumlatılması için tören düzenlenir ve sonra yorum yapacak kâhin ortaya çıkıp yorumunu yapardı. Kâhinin söyledikleri dikkatle dinlenir ve gereği yerine getirilirdi. Destan kahramanlarından birinin başına gelen işin rüya yoluyla haber verilmesi motifi Köroğlu'nda da vardır.

³⁴ Öztürk, *Age*, s. 86.

³⁵ Öztürk, *Age*, s. 88.

³⁶ Hasan Köksal, “Türk Destanlarında Bazı Ortak Motifler”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 592.

Köroğlu'nun Bolu Paşa'ya esir düşmesi ve sıkıntı içerisinde olması rüya aracılığıyla görülmüş ve böylece Köroğlu'nun kurtulması sağlanmıştır³⁷. Dede Korkut Hikâyelerinde de görülen rüyalar çoğunlukla kötü haber niteliğindedir. Ama az da olsa hayırlı haber niteliğindeki düşlerde vardır. Mesela Kazılık Koca oğlu Yeğenek Boyunda Yeğenek'in Düzmürd Kalesinde esir olan babasını Bayındır Han'ın müsaadesini alarak dört bahadır ile kurtarmaya gidecekleri gece gördüğü rüya ona babasını kurtaracağını müjdeler³⁸.

Türklerin yaşantısında düş görme hali yalnızca destanlarda yer almış değildir. Daha sonraki devirlerde Selçukluların ve Osmanlıların kuruluşları ile ilgili olaylar arasında da destan özelliğine sahip düşlerin yer aldığını tarihi kaynaklarda görmekteyiz. Selçukluların kuruluşu ile ilgili düş şöyle anlatılmaktadır:

Oğuz boyları halkından Kerekücü Toksurmuş İci oklu yoksul bir çadırcıydı. Bir gece düşünde göbeğinden bir ağaç biterek göğe doğru yükseldiğini gördü. Bu düşü yorumlayan Oğuz bilicilerinden Miran Toksurmuş İci'ye üç oğlunun da hakan olacaklarını söyledi. Toksurmuş İci'nin üç oğlu Tukak, Tuğrul, Arslan daha sonra Oğuzların başına geçerek Selçuklu Devletini kurdular³⁹. Selçuklu Devletinin kuruluşunu rüya motifiyle ilişkilendiren diğer bir rivayet ise şöyledir: Selçuk'un babası Dukak bir gün rüyasında üç ağacın göbeğinden çıktığını her tarafı saran dallarının göklere yükseldiğini görmüş ve bunun üzerine Korkut Ata'da kendisine evlatlarının cihan padişahı olacağını müjdelemiştir. Öte yandan İslamiyet'i kabul eden Selçuk da bir gün rüyasında ateşe idrar yapmış bu suretle sıçrayan kıvılcımlar dünyayı sarmıştır. Bu da Selçuk oğullarının dünyaya hâkim olacağı şeklinde tabir edilmiştir⁴⁰. Aynı rüyayı Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Bey'in gördüğünü Aşıkpaşaoğlu şöyle kaydetmiştir

Osman Gazi uyuyunca rüyasında koynuna bir ay girdiğini ayın koynuna girmesiyle göbeğinden bir ağaç çıktığını ve bu ağacın gölgesinin altında dağların var olduğunu bu dağın dibinde sular aktığını bu sulardan kiminin içtiğini kiminin de bahçeler suladığını görür. Bunun üzerine Osman Gazinin düşünü yorumlayan

³⁷ Köksal, **Agm**, s. 592 – 593.

³⁸ Köksal, **Agm**, s. 593.

³⁹ Bayat, **Age**, s. 90.

⁴⁰ Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, C. 1, İstanbul, 1999, s. 23 – 24.

erenlerden Şeyh Edebalı Osman Gazi'nin kızı ile evleneceğini kendisinin padişah olacağını oğullarının ulu tülkelere sahip olacağını müjdeler⁴¹.

Netice itibariyle gerek İslam öncesi gerekse İslam sonrası dönemlerde rüya motifi kutsi bir gücün sezgisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu özellikle alplara, kağanlara devlet kuracaklara manevi bir kudret vermektedir. Bilhassa rüya motifi destanların ortaya çıkışında ve gelişmesinde yapıcı bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.8. Hızır ve İlyas Motifi

Hızır motifi Türk mitolojisinde çok yaygındır. Halk inançlarına göre Hızır ve İlyas ölmezlik sırrına ermiş kişilerdir. İslam geleneklerinde yer alan Kuran'ın bazı ayetlerinde anılan Hızır ile ilgili inançların üç kaynağı vardır:

- Gılgamış Destanı
- İskender Efsanesi
- İlyas ile Haham Yeşua Bin Levi hakkındaki Yahudi Efsanesi.⁴²

Halk Hızır'ı peygamber veya mübarek bir zat diye anar. Halk inançlarına göre Hızır'ın iki vasfı vardır. Hızır darda kalanların yardımına koşan mübarek bir zattır. Aynı zamanda insanlara servet, bereket ve kâinata yeniden hayat bahşeden bir kudrettir. Bir rivayete göre de Hz Muhammed Hızır'a karada, İlyas'a denizde kendi ümmetinin korunması görevini yüklemiştir⁴³. Halk arasında Hızır'a yüklenen çeşitli işlevler yüzyıllardır sözlü ve yazılı ürünlerde (efsane, destan, masal, menkıbe, şiir vb.) karşımıza çıkar. Hızır'ın sahip olduğu nitelikler insanlara şifa, sağlık, uğur getirdiği tabiattaki diriliş, uyanış ve canlılığın insana yansımaları şeklinde ortaya çıkar. Hızır ile ilgili inanmalar efsane, menkıbe, destan ve benzeri şekillerle hemen her gün artarak yayılmakta ve sürekliliğini devam ettirmektedir⁴⁴. Hızır'ın temsili görünümü beyaz ata binmiş ak saçlı ve sakallı bir ihtiyardır. Eski Türk destan ve efsanelerinde Hızır değişik adlarla da anılmaktadır. Özellikle gök sakallı ihtiyar gök sakallı vezir gibi isimlere Altay efsanelerinde sık rastlamaktayız. Manas Destanında gök-kurt Tanrı'nın nasıl bir sembolü oluyorsa gök sakallı vezirde Tanrı tarafından gönderilmiş hükümdarın yardımcısı olan kutlu bir kişiydi⁴⁵. Manas Destanında bu motif Kızır (Hızır) diye yer

⁴¹ Mehmet Neşri, **Neşri Tarihi**, (Haz: Mehmet Altay Köymen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları Ankara, 1983, s. 46.

⁴² Köksal, **Agm**, s. 593.

⁴³ Köksal, **Agm**, s. 593.

⁴⁴ Erman Artun, "Türk Kültüründe Hıdrellez", <http://turkoloji.cu.edu.tr>, s. 1.

⁴⁵ Köksal, **Agm**, s. 593 – 594.

almış olup yolculuklarda, en çaresiz ve yalnız kaldığı zamanlarda Kızır (Hızır)'a görev düşmektedir.

Yürüdüğüm yollar düz olsun efendim
Yoldaşım Hızır olsun efendim
Sol yanında Koca Kızır dua etmiş Bakay
Bahaeddin başında olun Bakay!
Koca Hızır yanında Bakay
Bu Manas oğlum Bakay
Hızır hazır yanında”⁴⁶.

Nitekim Manas doğunca onu Kızır korur.

Bu bay biçer Çıyırıcı
Manastı sır beşikke bölödü,
Manastı Kızır cölödü
Manas kabak cerden buğuldu.
Kapır-minen Busurman
Manastın kabarı mıktap uğuldu.
 “Bu baybiçer Çıyırıcı
 Manas’ı alaca beşiğe yatırdı
 Manas’ı Hızır korudu
 Manas yar kenarında kundaklandı.
 Kâfir ile Müslüman
 Manas’ın methini duydu”.

Kanıkey sefere çıkan kocası Manas’ı uğurlarken hayır duaları arasında şunları da söyler:

Barğan coon basıp kayt, töröm!
Bağ aldırıp andan kayt, töröm!
Cortkondon colun çoşulsun, töröm!
Coldoşun Kızır koşulsun, töröm!
 “Gittiğin yerde düşmanı yen gel, efendim!
 Baht kazan da dön gel, efendim!
 Gittiğin yollar hoş olsun, efendim!
 Hızır sana yoldaş olsun, efendim!”⁴⁷

⁴⁶ W. Radloff , **Manas Destanı**, s. 156 – 157, 202 – 203; Yılbır, **Agt**, s. 172.

Dede Korkut Hikâyelerinde de Hızır motifine rastlamaktayız. Dede Korkut Hikâyelerine göre Dirse Han oğlu Boğaç Han Boyunda babasının oku ile yaralanan Boğaç Han'ın yarasını Hızır sarmaktadır⁴⁸.

Zoya Tülek adlı Türk efsanesinde ise Hızır şöyle tanıtılır:

Zoya Tülek uyandığı zamana yanı başında ak saçlı, sevimli yüzlü bir ihtiyar gördü. Zoya Tülek ayağa kalktı. İhtiyar ve Zoya Tülek arasında kısa bir konuşma geçtikten sonra Ben Hızır'ım dedi ve kardeşlerin seni çekemiyorlar şimdi de sen uyuduğın vakit atının nalına sivri bir çivi çaktılar. Fakat ben sana yardım edeceğim sana bir dua öğreteceğim ve ne zaman başın darda kalırsa bu dua seni selamete çıkaracaktır. Şimdi bu duayı okur atının ayağına üflersin diye öğütte bulunur⁴⁹. Birçok destan ve efsanelerde yer alan Hızır ve İlyas motifi Zoya Tülek adlı Türk efsanesinde Gök Börü motifi gibi yol gösterici ve kurtarıcı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Köroğlu Destanında da Hızır önemli bir yer tutar. Köroğlu ve kızanlarına yol gösteren felaketleri haber verip onları tehlikelerden koruyan Hızırdır. Battal namede de Hızır sıkıntı da olan Müslümanlara yardım eden ilahi bir kuvvet ve masallarda olduğu gibi kahramanları göz yumup açincaya kadar bir diyardan diyara götüren ihtiyar şeklinde tasavvur edilmiştir⁵⁰. Türk destanlarında görülen Hızır ve İlyas motifi Türk milletinin dünya görüşünü ve inancını yansıtan birer aynadır. Aynı zamanda bu motif geçmiş tarihimizin derinlik boyutunu ortaya koymaktadır.

Destanlarda önemli bir motif olarak karşımıza çıkan Hızır ve İlyas'ın insanüstü özelliklere sahip olması bugün sosyokültürel bir unsur olarak Hıdrellez Bayramında birleşmiştir. Hıdrellez ortak kültürel değer olması yönüyle önemli bir yere sahip olan Türklük dünyasında ve Anadolu'da ortak inanmalarla, ortak heyecanlarla yüzyıllardır kutlanılmaktadır.

Hıdrellez'de yaşlılar yeni bir yıla erişmenin, yetişkinler geçimleri için gerekli olan hayvansal, bitkisel bolluk ve berekete kavuşmanın, gençler ve çocuklarda eğlenmenin tadını çıkarırlar. Hızır ve İlyas çevresinde oluşan efsanelerle Hıdrellez adı sosyokültürel bir sembol halini almıştır. Böylece pratiklerde ifade edilen dileklerin kabulü için sihri-dini bir zemin yaratılarak eski Türk yaşamının ve dolayısıyla inanç

⁴⁷ Gürsoy Naskali, **Age**, s. 250 – 251.

⁴⁸ Köksal, **Agm**, s. 594.

⁴⁹ Köksal, **Agm**, s. 594.

⁵⁰ Köksal, **Agm**, s. 594.

sisteminin dini-büyüsel pratiklerine İslami renkler verilmiştir⁵¹. Kaynağını destanlardaki ve efsanelerdeki Hızır ve İlyas motifinden alan Hidrellez kısacası halkın duygu ve düşüncelerini dile getiren Türk kültürünün korunup yaşatılmasında önemli bir yeri olan mevsimlik törenlerimizdendir.

2.1.9. Mistik Nitelikteki Kadınlar Motifi

Türk destanlarında ve gerçek hayatta kadın, gerek aile içinde, gerek sosyal ve siyasi hayatta şerefli ve üstün mevkide bulunmaktadır. Çünkü aile kavramı içinde önemli bir yere sahip olan soyu devamlılığının kaynağı olan, yuvayı yapan, fedakârlık ve sadakatiyle toplum içinde farklı bir yere sahip olan kadındır. Türk destanlarında kadın bazen evin reisliğini üstlenir ve erkeğinin en büyük destekçisidir. O da gerektiğinde erkeği ile ata binip ava gider ve her türlü tehlike karşısında uyanık olur. Erkek kahraman kadar yiğitlik özelliklerine sahiptir. Destanlardaki kadın kahramanların kuvvet, kudret ve cesaret yönünden hiç farkları yoktur. Kadının destanlardaki yeri sosyal hayattaki üstün mevkiinin aynıdır. Aynı zamanda analık görevi Türkler arasında kadına büyük değer kazandırmış, onu ilahi bir varlık konumuna sokmuştur⁵².

Türk, dünya yaratılış destanına göre kâinat yaratılmadan evvel âlem, *tâlay* yani denizden ibaretti. Bu âlemde yalnız Kayra Han Ülgün Ata vardı. Ülgün Ata yalnızlıktan usanmıştı. “Ne yapayım? Ne yaratayım” diye düşünüyordu. “Önünde ne varsa tut!” ilhamı doğdu. O vakit denizde “Akine” yani beyaz anne görüldü: -“ittim-bitti!” = yarattım oldu!” de! dedi kayboldu. Ülgün Ata Akine’den işittiğini tekrar etti. Bütün benliği “ittim-bitti!” ilhamıyla doldu. Artık kâinatı yaratıyordu. İşte Türk dünya yaratılış efsanesine göre erkek ve kadir-i mutlak olan merhametli Ülgün Ata Tanrı bu güzel kâinatı Akine’den aldığı ilham ile yarattı. “Akine” olmasaydı erkek Tanrı Ülgün Ata ilhamsız kalır, hiç bir şey yaratmaya muktedir olamazdı. Ahlakın esası olan doğruluk ve metaneti de Ülgün Ata Akine’den öğrenmişti⁵³.

Görüldüğü gibi Yaratılış Destanı’nda Tanrı’ya insanları ve dünyayı yaratması ilhamını veren Ak-Ana (Akine) bir kadındır. Oğuz Kağan Destanında Oğuz Kağan’ın ilk karısı ışıktan, ikinci karısı ağaçtan doğmuş kutsal kadınlardır.

⁵¹ Özdemir Nutku, **Dünya Tiyatro Tarihi**, İstanbul, 1985.; Erman Artun, **Türk Halk Kültüründe Nevruz**, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, s. 1.

⁵² Yardımcı, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, s. 52.

⁵³ Abdulkadir İnan, “**Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın**”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987, s. 274.

Türklerde, kadına verilen değer İslamiyet'ten sonraki Türk destanlarında da devam edilmiştir. Bilhassa Dede Korkut Destanlarında kadının mevki dikkat çekicidir. Öte yandan Manas Destanında ise kadın evin kaderinin ve namusunun koruyucusu olarak gösterilmektedir.

Son olarak Abdulkadir İnan'ın söylemiş olduğu şu ifadelerle Türk kadının ne denli önemli olduğunu belirtebiliriz:

“Pek çok dinleri ve medeniyetleri başından geçiren, bu medeniyet ve din mücadelelerinin daima merkezinde bulunan Türk kadınlığının ruh hali Batı milletleri kadınlığından değil, diğer Doğu milletlerinin kadınlığından başka olmalıdır. Garplaşmış Türk kadını, asri terbiyelerine rağmen, ruhunun derin köşelerinde mutlaka bu binlerce yıl tarihin izlerini taşıyacaktır.

Türk milleti tarihin garip değişmelerine ve en büyük buhranlara maruz kaldığı zamanlarda, Türk kadınlığı ruhunun derin ve mukaddes köşelerinde Türklüğü muhafaza etmek kuvvetini bulmuştur. Türk ili, Türk vatanı ve Türk milletini o mukaddes kuvvet yaratmıştır.

Batı medeniyetine geçmekte olduğumuz bu devirde milli kültür ve milli ruhumuzun büyük bir buhran geçirmekte olduğuna şüphe yoktur. Fakat Türk kadınının Türk'ün mukadderatını kalbinin mukaddes mihraplarında muhafaza edebileceğine şanlı tarihi kefildir”⁵⁴.

2.1.10. Aksakallı İhtiyarlar Motifi

Eski Türklerde topluma manevi liderlik yapan, toplumu yönlendiren, çağını aydınlatan, verdiği öğütleri ve öğütlü sözleriyle yaşamlarından sonra dilden dile dolaşan kişiler vardır. Aksakallı ifadesi ile de belirlenen bu kişiler bilge tiplerdir. Türk destanlarında bilge tipi çok önemlidir. Ergenekon Destanı'nda demir dağı eriterek Türklerin yol bulup çıkmasını sağlayan usta demirci, bilge tipinin en önemli örneklerindedir. Türk destanlarında kağanların, yanlarında genellikle bilge vezirler bulundurmaları ve verecekleri önemli kararlarda bilgelerin bilgilerine başvurmaları bilgeliğin önemine inanılmış olmasının en belirgin işaretidir.

Oğuz Kağan Destanındaki Oğuz'un akıl hocalarından Uluğ Türk ve Irkıl Hoca bilge tipinin en güzel örneklerindedir. Bilge Kağan anıtı da bilgeliğin önemini vurgulayan bilgi ve belgelerden bir diğeridir. Ergenekon Destanında demir dağı eriterek

⁵⁴ İnan, “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, s. 280.

Türklerin yol bulup Ergenekon vadisinden çıkmalarını sağlayan usta demirci de bir çeşit bilge tipi örneğidir. Bu durum bir bakıma uzmanlığa verilen değerın destanlara yansımadır⁵⁵.

Aksakallı ihtiyar motifinden dikkate değer örneklerden biri Oğuz Kağan Destanıdır. Oğuz Kağan Destanının çeşitli rivayetlerinde bu motif Irkıl Ata yahut Irkıl Hoca adı ile geçer. Oğuz namenin Reşideddin tarafından Farsça yazılan parçalarına göre “Türk töre ve ayinlerini ilk koyan Bilge Irkıl Hoca olmuştur”. Ebuzziya Bahadır Han’ın gerek “Şecere-i Türk” ve gerekse “Şecere-i Terâkime adlı eserlerinde, Irkıl Ata’nın Türk bilgesi olduğu yazılmıştır. Oğuz namenin Uygurca metninde Irkıl adı geçmiyorsa da İslam dini çerçevesine girmeyen Yakut Türklerinde ve Orhun Türk Kültürü tesiri altında yaşamış ve onların bazı ananelerini saklamış olan Buryat’larda Irkıl kültü bugüne değin yaşamaktadır⁵⁶.

Yakutların inançlarına göre ilk kamın adı An Argıl’dır. Buna dair şöyle bir menkıbe de söylerler. “An Argıl pek güçlü” oyun (kam) idi. Ölülerini diriltir, körleri gözlü ederdi. Bunun ünü Tanrı’ya işitildi. Tanrılar Tanrısı büyük ve güçlü Kamı yanına çağırıp:

“Sen bu gücü nereden aldı? Yaptıklarımı hangi Tanrı’nın gücü ile yapıyorsun? diye sordu.

An Argıl “Ben hiçbir Tanrı tanımıyorum. Her işi kendi gücüm ve kendime inançla yapıyorum” dedi. Tanrılar Tanrısı kızdı ve An Argıl’ı kargayıp (lanet ederek) ateşe attı. Güçlü kamın teni ateşin dokunmasıyla dağıldı, gitti... Bir parçası dağa çıktı, kurbağa kılığına girdi. Büyük kamlar bu kurbağadan türemişlerdir”. Buryatlarda Irgıl Böge kültü vardır. Bunun andacı olarak bir ongun yapmışlardır. Bu ongunun önünde ırladıkları ırlarda (ilahilerde) Irgıl Böge’yi anarlar⁵⁷.

Oğuz Kağan Destanının Irkıl Hoca’nın şahsında örneğini gördüğümüz bilge devlet adamı, Manas’ta Bekay Dede Korkut Destanında Dede Korkut ve diğer anlatılarda Uluğ Türk ve Yuşi Hoca gibi kimliklerle karşımıza çıkmaktadır. Kısacası Türk destanlarının hemen hemen hepsinde gördüğümüz aksakallı ihtiyarlar, akıl, maneviyat, ululuk yönleriyle maddi gücün, manevi güçle birleştiği bir simge değerindedirler.

⁵⁵ Yardımcı, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, s. 51.

⁵⁶ Abdulkadir İnan, “Oğuz Destanındaki Irkıl Ata”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987, s.196

⁵⁷ İnan, “Oğuz Destanındaki Irkıl Ata”, s. 196 - 197.

2.1.11. Kurban Motifi

Bütün dinlerde ve cemiyetlerde mühim yeri olan kurbanın, İslamlıktan önceki ve sonraki Türk topluluklarının kültürü ve sosyal yapısı içinde büyük rol oynadığı muhakkaktır. Türk içtimai hayatının hiçbir safhası yoktur ki kurbanla birlikte icra edilmesin. Doğumlar, ölümler, toy-düğünler, şölenler, bayramlar, yatır ve mezar ziyaretleri, hayvancılık ve ziraat hayatı ile ilgili bereket dilekleri, Tanrı'ya yakarışlar hep kurbanla olurdu. Hunların Hun dağı adı verilen dağda kestikleri kurbanla, Toroslara çıkan Yörüklerin Bulgar Dağının zirvesindeki, Anamas Dağlarındaki Gökgöl ve diğer krater göllerin yanındaki yatırların başında kestikleri kurbanla, Kazdağının zirvesindeki mağaranın önünde Baba ve Sarıkız yatırları başında Kızılbaş Tahtacı Türkmenlerinin kestiği kurbanla, altı yüz yıldır eylül aylarında Karakeçili Yörüklerinin, Ertuğrul Gazi Türbesi önünde kestikleri kurbanla arasında sıkı bir kültür bağı vardır. Göktürklerin yağlarında kurban ana unsur iken, Türkiye'nin Sünni ve Alevi Türkmen ve Yörüklerinin ölü aşı ve can aşı ve dede aşlarında da kurban, aynı rolü oynamaktadır⁵⁸. Kurban motifi ile ilgili bu örnekleri verdikten sonra kurbanın tarihçesi hakkında şunları söyleyebiliriz:

Kurban kesme eylemi, İslam Dini'nin doğuşundan çok önceki çağlara kadar uzanır. Çok eski tabiat dinleri ile Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Hint, Çin, İran ve İbrani dinlerinde yılın belli aylarında dini törenlerle kurban sunma, bayram yapma geleneği vardır. Ancak insanlık tarihinde en fazla şöhret bulan kurban olayı Hz. İbrahim'inkidir. Ünlü dinler tarihçisi Mircea Eliade bu olay üzerinde şöyle bir yorum yapmaktadır: “Morfolojik açıdan bakıldığında İbrahim'in oğlunu kurban edişi Eski-Doğu dünyasında sıkça uygulanan ve İbranilerin Peygamberler dönemine kadar sürdürdükleri, ilk çocuğun kurban edilişi pratiğinden başka bir şey değildir. İlk çocuk, çoğunlukla bir Tanrı'nın çocuğu olarak görülürdü. Bu ilk çocuğun kurban edilmesi, Tanrı'ya ait olanın geri verilmesi demektir. Bu anlamda İshak*, Tanrı'nın oğluydu, zira Sara doğurganlık çağını geçtikten çok sonra İbrahim ve Sara'ya verilmişti. Ama İshak inançları yoluyla verilmişti onlara; vaat ve inancın çocuğuydu. İbrahim tarafından

⁵⁸ Mehmet Eröz, “Türk Boylarında ‘Kansız Kurban’ Geleneği”, *Türk Kültürü*, S. 211-212-213-214, Yıl, XVIII, Mayıs, Haziran, Temmuz Ağustos, 1980, s. 211 – 212.

* Hz. İbrahim'in iki oğlu vardır: İshak ve İsmail. Kur'an-ı Kerim'de kurban edilecek çocuğun isminden söz edilmez. Ama tefsircilerin kanaatine göre bu İsmail'dir. Zira olay göçten sonra olmuştur ki, o zaman İsmail vardı. Ayrıca olay Mekke'de geçmiştir. Mekke'ye gelen de İsmail'dir. (Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, TDV Yay 86, Ankara, 1993, s. 499 açıklama cümlelerinden); M. Eliade ise kurban edilen çocuğun İshak olduğunu bildirmektedir; Eröz, *Agm*, s. 212.

kurban edilişi, biçim olarak Eski-Sami dünyasında yeni doğmuş bebeklerin kurban edilişine benzese de içerik bakımından bunlardan farklıdır. Eski-Sami dünyasının tümünde böyle bir kurban, dinsel işlevine rağmen sadece bir gelenek, tümüyle kavranabilir bir ayinken İbrahim'in durumunda bir inanç eylemidir. Anlaşılacağı üzerine ilkel zamanlarda kurban edilen nesne veya şey bizzat ilahın kendisi olarak tasavvur edilmiştir. Kısaca insanlık tarihinin tecrübe ettiği bütün dinlerde amaç, şekil ve içerik yönünden bazı farklılıklar da olsa kurban ibadetine rastlamaktayız⁵⁹.

Eski-Doğu dünyasında gördüğümüz insanı kurban etme geleneği Türklerde yer almamış olup bu türlü kurbanın Türkler tarafından yasaklandığı görülmektedir. Ataların ruhlarına insan kurban etme âdeti Türklerde hayvanlar ve birtakım cansız nesnelere gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan Türk dünyasında iki türlü kurban olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki kanlı kurban diğeri kansız kurban yani saçıdır. Süt kımız, içki ve diğeri yiyecek ve içeceklerin kutlu yerlere serpilmesine “saçı” denir. Yatırlara, ulu ağaçlara bağlanan bezler de kansız kurban yerine geçer, birer saçı sayılır. İslam öncesi ve kısmen de sonrası, Türk topluluklarının kanlı kurbanlarının aslında birer kansız kurban olduğuna dair görüşler var olup Divanü Lügat-it Türk'teki ve Kutadgu Bilig'deki kesilecek hayvan manasına gelen “tokum, takım” kelimelerinin ve “tokum tokundı” = o kendisi için hayvan kesti” sözünün, İslamiyet öncesi kansız kurbanı da ifade edip etmediği bilinmektedir. Bazı Türk urugları kurbanın kanını akıtmamaktadır. Altaylılar ve diğeri Türk urugları kurbanı kesmeyip boğarlardı. Bunu, hayvanın ağzını, burnunu tıkayıp yaparlardı. Kurban yerine “tayılga” denirdi. Dede Korkut'ta ve Manas Destanında “ak boz atın boğazlanıp, ölü aşının verilmesinden bahsedilmektedir⁶⁰. Bu husus Manas Destanında şu satırlarla ifade edilmiştir:

“Sevgili Semetey yavrum
 Deve anası bir kısrağı yavrum
 Huda'ya kurban edeli yavrum
 Getirip boğazlayalım yavrum
 Ak kısrak kesin yiğitlerim
 Ak koyun kesin yiğitlerim
 Ulu dileklerde bulunalım yiğitlerim
 Ak boz kısrağı alalım

⁵⁹ Selahaddin Bekki, “**Türk Mitolojisinde Kurban**”, *Akademik Araştırmalar*, Yıl, I, S. 3, Kış, 1996, s. 17 – 18.

⁶⁰ Eröz, *Agm*, s. 213 – 214.

Han babamın mezarına
 Kurban edip gelelim
 Ak boz kırsrağı kurban et
 Babacığının ruhunu
 Böylece şad etmelisin
 Alaca türbeye
 Semetey varıp girdi
 Orada bir dua okudu
 At boz kırsrağı kesti
 Böylece kurbanını verdi⁶¹.

Netice itibariyle kaynağını Gök Tanrı inancından alan kurban etme geleneği çok eski geçmişe sahip olup destanlarda motif olarak karşımıza çıkmaktadır

2.2. Tabiattan Alınmış Motifler

2.2.1. Ağaç Motifi

Türk inanç ve geleneğinden aksetmiş olarak, destan edebiyatımızda ağaç motifinin hemen hemen her destanda yer aldığını görüyoruz. Bilhassa Şamanizm yaşantısının yaygın olduğu çağlarda oluşan destanlarda ağaç motifi çeşitli özelliklerde şekillenmiştir. İnsanın yaşantısında önemli bir yeri olan ağacın motif olarak destanlara geçişi normal bir hal ise de gerçek yaşantının üstünde doğaüstü özelliklere yükselmiş olarak görülmesi daha derinliğine bir düşüncenin varlığını anlatmaktadır⁶². Ağacın kutsi bir motif olarak karşımıza çıkmasındaki en büyük etken diğer motiflerde de olduğu gibi Şamanizm ve Gök Tanrı inancıdır. Doğa güçlerine inanç çerçevesinde orman ve ağaç kültü önemli bir yer tutmaktadır. Gerçekte orman kültü, ormanda yaşayan ve yiyecek derleyip avcılık yaparak geçinen ilkel topluluklara özgüdür. Türklerin inançlarının temelinde bozkır kültürünün hâkim olduğu düşünülmektedir. Türklerde kutsal Ötüken Dağı ormanlarla kaplıdır ve “Ötüken Yış” (Ötüken Ormanı), Göktürkler ve Uygurlarca kutsal bilinmektedir. İslam Öncesi Türklerdeki ağaç kültürünün ilk ortaya çıkış bölgesi olarak Ötüken olduğu tahmin edilmektedir⁶³.

Abdülkadir İnan’a göre ağaç motifi ilkel toplulukların orman mahsulleri ve avcılıkla geçindikleri devrelerin hatırasıdır. Bu görüşe ilaveten Sakalarda bir aka kavak

⁶¹ W. Radloff, *Manas Destanı*, s. 909 – 911, 1017 – 1019, 1039 – 1043; Yılbrır, *Agt*, s. 175.

⁶² Öztürk, *Age*, s. 75.

⁶³ Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, s. 262.

motifinin varlığını gördüğümüz gibi Budizm'in kaynağını Şamanizm'de arayan W. Ruben Buda'nın Sakyalar ailesinden geldiğini Sakyaların ise Saka ağacını yurt edinerek çoğaldıklarını adlarını ise bu Saka ağacından aldıklarını kaydederek Saka ağacının Sakalardan kalmış olduğunu açıklar⁶⁴.

Eskiden beri kutsi özellikler taşıyan ve Türk destanlarının asıl öğelerinden biri olarak kabul edilen ağaç, destan metinlerinde bazen ev (sığınak) bazen de doğurucu ana olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk destanlarındaki ağaç motifinin oba (sığınak- ev), ata (ana) varlığı ve devleti sembolize eden üç özellik olarak karşımıza çıkması eski inançların şekil almasından başka bir şey değildir. Özellikle Oğuz Kağan ve Uygur Destanında ağaç motifi doğurucu ana vasfını taşımaktadır. Türk boyları arasında önemli bir yeri olan Kıpçaklar için ise Oğuz Kağan Destanında ağaç motifiyle ilgili şu kayıt vardır: Oğuz Kağan bir seferinden döndüğünde ölen erlerinden birisinin karısı ağaç kovuğunda bir erkek çocuk doğurur. Bu çocuğun evlat edinen Oğuz Kağan ona Kıpçak adını verir ve evlat edinir⁶⁵.

Uygur Destanında da ağaç kutsi bir değer kazanmıştır. Ağaçtan türeme Uygur Destanında ise şöyle izah edilmiştir:

Selenga ve Tola nehirleri arasındaki bir ağaç üzerine bir gece ilahi bir ışık indi. Halk bu ışığı görünce toplanarak bu ağacı beklemeye başladı. Ağaçta bir şişkinlik meydana olmuş ağacın gövdesi tıpkı gebe kadınların karnı gibi şişmişti, gökten ışığın inmesi 9 ay 10 gün devam etmiş sonra ağaçtaki bu şişkinlikten beş çocuk doğmuştu. Bu çocuklardan biri Uygurların ünlü hakanı Böğüdür⁶⁶.

Eski Türklerin dini inançlarında önemli yer tutan kültürden biri olan ağaç motifi Dede Korkut Destanlarında derin iz bırakarak⁶⁷ bu analık özelliği yanı sıra yeni bir anlam kazanmıştır. Dede Korkut Destanlarında ağaç motifi Şamanizm devrinin izlerini taşıdığı kadar öte yandan Totemizin de izlerini taşımıştır. Bilhassa Oğuz kahramanı Tepegözün kendini tanıtırken “Atam adını sorar olsan *kaba ağaç* anam adın dir isen, *kağan aslan*, benim adımı sorar isen, Aruz oğlu Basattır”⁶⁸. Demesi Totemizin Dede Korkut Destanlarında ağaç motifiyle şekillendiğinin göstergesidir. Dede Korkut Destanlarında görülen kaba ağaç tasviri ağaç motifine farklı bir anlam kazandırarak

⁶⁴ Öztürk, *Age*, s. 76.

⁶⁵ Öztürk, *Age*, s. 76.

⁶⁶ Öztürk, *Age*, s. 76 – 77.

⁶⁷ Abdülkadir İnan, “**Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler**”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, C. III – IV, 1966 – 1969, s. 150.

⁶⁸ İnan, “**Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler**”, s. 151.

devleti sembolize etmektedir. Manas Destanında da ağaç motifi aynen Dede Korkut Destanında olduğu gibi alpların bizzat hayatları ile birlikte üstünlüklerini güçlüklerini anlatmaktadır. Dede Korkut Destanında bu güçlülük ve üstünlük kaba ağaçla sembolize edilirken Manas Destanında Çınar ağacı ile sembolize edilmektedir.

Şaman mitolojisinde hayat ağacı da önemli bir yere sahiptir. Özellikle hayat ağacı dünya ile yer arasındaki kutsal değnek olarak tanımlanır. Ayrıca bu değnek gökyüzünü de tutmaktadır. Bu değneğin en önemli özelliği de gökyüzündeki ruhlara yol olmasıdır ve bu yolu şaman trans halinde kullanmaktadır. Aynı zamanda bu ağaç üç kozmik bölgeyi birbirine bağlamaktadır. Vasyogan Ostiyaklara göre dalları gökyüzüne erişirken kökleri dünyaya uzanır. Sibiryalı Tatarlarına göre yerin altındaki dünyada bu ulu ağacın örneği bulunmaktadır. Bu ağaç dokuz köklü bir çamdır. Altay efsanelerinde çocuk ve doğumunda bu ağaçla ilgisi vardır⁶⁹. Hayat ağacı Altay mitolojisinde şöyle izah edilmektedir: “Altay mitolojisine göre gökyüzüne doğru birçok büyük bir çam ağacı yükseliyordu. Gökleri delip geçen bu çam ağacın tepesinde ise Tanrı Bay Ülgen otururdu. Şaman davullarında da bu gök ağaçları görünmekteydi. Altay yaratılış destanında olduğu gibi bu ağaçların dokuz tane dalları vardı. Bu gök ağaçları gökteki bir dağ ve tepe üzerine oturtulmuşlardı. Ağacın bir yanında ay diğer yanında da güneş bulunuyordu”⁷⁰.

Eski Türklerde en makbul olan ağaç kayın ağacıydı. Şamanist mitolojisinde kayın ağacı Tanrı Ülgen ve Umay ile gökten inmiştir. Kayın ağacının kutsiyeti şamanlar tarafından söylenen aşağıdaki dizelerde ifade edilmiştir:

Altın yapraklı mübarek kayın
 Sekiz gölgeli kutsal kayın
 Dokuz köklü altın yapraklı bay kayın
 Ey kutsal kayın ağacı
 Sana kara yanaklı, ak kuzu kurban ediyorum⁷¹.

Yakut Türklerinin Şamanlarınca da kayın ağacı çok önemliydi ve her şamanın kendine has bir kayın ağacı bulunurdu. Bunun için şaman adayını kendine bir kayın ağacı diker ve ağaç büyüdükçe kendisinin de rütbesinin büyüdüğüne inanılırdı. Şaman ölünce de ağacı ortadan kaldırılırdı. W. Radloff tarafından 19. yüzyılda tespit edilmiş bilgilere göre; Altaylarda Tanrı Bay Ülgen’e kurban sunma merasiminde şaman sık yapraklı bir

⁶⁹ Ahsen Turan, “Hayat Ağacı”, *Türk Kültürü*, S. 353, Ankara, 1952, s. 543.

⁷⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. 1, s. 90 – 91.

⁷¹ Bozkurt, *Age*, s. 36.

kayın dalı ile hayvanın sırtını sıvazlamakta, bu hareketle onun ruhunu Bay Ülgenle yollamaktadır. Yine W. Radloff tarafından toplanan bilgilerde şaman davulunun üzerine çizilmiş olan ağaçlar ilahlar tarafından takdis edilmiş olan kayın ağacını ifade ederlermiş. Şaman kurban vermek için uygun yeri seçerken kayın ormanının تنها bir yerini seçer ve kurbanı sık yapraklı kayın dalıyla vurur ve elinde kurbanlık hayvanın ruhunun bekçisi sayılan kayın ağacından bir değnek bulunurmuş⁷².

Eski Türk kültüründe kayın ağacının ve çam ağacının yanı sıra dut ağacının da kutsal ağaçlar içerisinde yer aldığını görmekteyiz. Dut ağacının kutsiyetliği Çin kaynaklarında şöyle izah edilmektedir: Hsiung-nularda bir ayin yerinde bir karaçam ağacı yetiştirilmiş, fakat ağaca bir yıldırım isabet etmişti, daha sonra aynı yerde kuzey ülkelerinde pek rastlanılmayan bir ağaç, bir dut dalı kendiliğinden yetişmişti. Bu sebepten Hsiung-nular bu iki ağacı da kutsal saymışlardı. M. S. 5. yüzyıllarda Göktürklerin hakan soyu yer altı Tanrısının makamına dut ağacı veya çam ağacı diker, senenin beşinci ve sekizinci aylarında kutsal koruda veya o ağacın dalı etrafında at ile yarışarak ayin yaparlardı⁷³.

Türk kültüründe kavak ağacının da kutsal ağaçlar içinde önemli bir yeri vardır. Şamanın ateş tanrıya duasında kavak ağacı şöyle ululanır: “Ey melikem, ey anam ateş! Sen Hangay ve Gur Hatu Han dağlarının tepesinde biten akkavak ağacından yaratılmışsın. Gök yerden ayrıldığı vakit doğmuşsun. Sen atamız Ötüken kavminden çıkmışsın tanrılar padişahı tarafından yaratılmışsın. Anam ateş! Senin baban sert çelik, anam kaymak taş ve cedit alaların akkavak ağacıdır⁷⁴.

Türk mitolojisinde servi ağacının da kutsi bir değer taşıdığı söz konusudur. Özellikle servi ağacı mitolojik bir öge olarak Kerem ve Aslı Hikâyesi’nde karşımıza çıkmaktadır. Kerem ve Aslı Hikâyesi’nde Kerem servi ağacının dibinde karşılaştığı vakit Aslı’ya ait bazı eşyaları görünce sazın tellerine vurur ve servi ağacı ile konuşmaya başlar. Bilindiği gibi Türk hikâye ve destanlarına ilham kaynağı olan servi ağacı uzun boyu ve düzgünlüğüyle Gök Tanrı’ya giden yol ve sonsuzluğu sembolize etmektedir⁷⁵.

⁷² Ayten Altıntaş, “Eski Türklerde Hayat Ağacı ve Ölümsüzlük Otu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 51, İstanbul, 1987, s. 145.

⁷³ Altıntaş, *Agm*, s. 147.

⁷⁴ Altıntaş, *Agm*, s. 148.

⁷⁵ Ali Berat Alptekin, “Türk Halk Hikâyelerinde Ağaç Motifi Üzerine”, *Milli Folklor*, 2007, Yıl, 19, S. 76, s. 36.

Türk ağaç kültüründe ardıç veya arça da kutsal kabul edilen ağaçlar arasındadır. Yaprığını dökmeyip daima yeşil kalması meyvesinin olmaması hatta odunun bile yakılmaması onun kutsanmasındaki bazı özelliklerdendir⁷⁶.

Türk halklarının mitolojisinde yukarıda ismini zikrettiğimiz her ağaca mukaddes varlık olarak bakılmış, ona tapılmış ve inanılmıştır. Hatta halk arasında yeşil ağaca el kaldırmak, onu kesmek günah sayılmıştır.⁷⁷

2.2.2. Mağara Motifi

Türk destanını ören motifler arasında mağara çeşitli özelliklere sahip olarak genellikle olağanüstü bir yapı ile kutsi bir nitelik taşır. Mağara destanın kuruluşundaki etkisine göre tesadüfî olmaktan ziyade dini kaynağa, bir inanca dayanmaktadır. Türk Şamanizm’de yer altına giden bu kapıya (mağaraya) dünyanın bacası denilmektedir. Hunların bir kolu olan Tobalarda da görülen mağara motifi bir inancın etkisiyle gelişmektedir. Burada da Şamanizm düşüncesini görmemiz mümkündür. Çünkü ilk şaman yeraltından bir kuşun sırtından aydınlık dünyaya çıkmıştır. Şamanın aydınlık dünyaya çıktığı yer bir mağara olabilmektedir. Aynı zamanda Çin tarihçileri de kağanların mağaraları ziyaret ederek dini görevlerini yerine getirdiklerini kaydetmektedirler⁷⁸.

Bütün Türk destanlarında varlığını gördüğümüz mağara motifi en çok Göktürklerin Gök Börü Destanında aydınlık kazanır. Destanda görüldüğü gibi Göktürklerin atası eli ve ayağı düşmanları tarafından kesilerek bataklığa atılan çocuğu kaçırarak bir dağda bulunan mağaraya sığınır. Buraya sığınarak sakatlanmış çocukla evlenen dişi kurttan on çocuk doğar ve bu çocuklardan da Göktürklerin ataları türer. Daha sonra bu mağaradan çıkan Türkler başta kağan olmak üzere yılın belli gününde beylerle atalar mağarasına giderek atalar ruhuna kurban keserlerdi⁷⁹

Kaynağını Gök Tanrı ve Şamanizm inancından alan mağara motifi destanlarda kutsi bir ifade taşıdığı gibi iki ayrı özellikte taşımaktadır. Bu özellikler sırasıyla şöyledir:

⁷⁶ Alptekin, **Agm**, s. 37.

⁷⁷ Nezaket Hüseyin Kızı, “Eski Türklerde Tabiat Kuvvetlerine İnançın Destanlarda Tasviri”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 342.

⁷⁸ Öztürk, **Age**, s. 73.

⁷⁹ Öztürk, **Age**, s. 74.

- Kurtarıcı-sığınak özelliğinde görülenler
- Doğurucu ana özelliğinde olanlar

Mağara motifinin bu özelliklerinden birincisi hayata daha yakın görülürken ikinci özellik ise daha çok mitolojik bir karakter taşımaktadır.

Türk Destanlarının ikincisi sayabileceğimiz Afrasiyab Destanında mağara unsuru bir sığınaktır. Bu destana göre: Afrasiyab İran'ı dört defa istila etmişse de elde tutamamıştır. Bu hükümdar yer altında sihirli bir saray yaptırmıştır. Destanın sonraki bölümlerinde bu sihirli saray bir mağara içinde oyulmuş olarak görülür. Afrasiyab yenildikten sonra mağara içindeki odasına sığınmıştır⁸⁰. Görüldüğü gibi Afrasiyab'da bir sığınak olarak görülen mağara Göktürklere ait destanlarda savunma ve sığınma amaçlı yer olarak kullanılır. Sözelimi Ergenekon Destanında etrafı yüksek dağlarla çevrili aşılması mümkün olmayan mağara kurtarıcı sığınak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen karşımıza kutlu bir yer bazen de sığınma ve saklanma yeri olarak karşımıza çıkan mağara motifi Battal Gazi Destanında da sığınma ve saklanma yeri olarak kabul edilmiştir. Bu destanda Battal Gazi kendisini yakalamaya gelenlerden saklanmak için bir mağaraya girer. Takip edenler mağaranın etrafını arar ve Battal Gaziyi bulamazlar⁸¹. Mağara motifinin aynı özelliğini müşriklerin gazabından kaçan Hz. Muhammed'in Sevr Mağarasına yerleşmesinde de görmekteyiz. Burada da mağara motifi saklanma ve sığınma rolünü üstlenmiştir.

Oğuz Kağan ve Uygur Destanında mağara motifi doğurucu ana özelliğinde karşımıza çıkmaktadır. Mesela Oğuz Kağan Destanında Oğuz ikinci karısını gölün ortasında meydana gelmiş bir adada bulunan ağacın kovuğuna inen ışık içinde bulur. Yine Oğuz Kağan seferinin birinde, sonradan Kıpçak Bey adını alan çocuk, nehir ortasındaki bir ağacın kovuğunda annesinden olan çocukların doğdukları yerde birer mağara niteliği taşırlar. Uygur Destanında ise nur inmesi ile tepe gibi şişen toprak tepe de ana görevini gören bir mağara niteliğindedir. Bu destana göre 9 ay sonra iki ağaç arasında büyüyen toprağın bir gün kapısı açılır. İçinden beş çocuğun varlığı görülür. Aynı motif Dede Korkut Destanlarında Tepegözde de yer alır. Tepegözde zamanla bir tepe (ana karnı) gibi büyüyen toprakaltı mağaradan doğar⁸².

Kısacası destanlarda bir motif olarak çeşitli şekillerde gördüğümüz mağara motifi aslında kaynağını dini inançtan almaktadır.

⁸⁰ Öztürk, **Age**, s. 74.

⁸¹ Köksal, **Agm**, s. 592.

⁸² Öztürk, **Age**, s. 75.

2.2.3. Dağ Motifi

Ululuğu ve erişmezliği ile dikkati çeken ve Orta Asya coğrafyasında hayat tarzı üzerinde mühim rol oynayan dağlar Türklerin büyük saygı gösterdiği tabiat unsurlarından biridir. Dağ yüksekliği itibariyle Türkler tarafından yeryüzünde Tanrı'ya en yakın noktalar olarak tasavvur edilmiştir. Dağın zirvesinde insan Tanrı'ya daha yakın hisseder ve öyle olduğuna inanır. Çünkü Türkler Tanrı'yı yukarıda tasavvur etmekteydi. Dağda ona yeryüzünde en yakın yükseklikti. Bu inancın izlerini taşıyan Kao-çı Türklerinin bir efsanesine göre Kağan kızını Tanrı ile evlendirmek isteyince onu yüksek bir dağa teslim eder⁸³.

Dağı kutsama evrensel bir inançtır. Eski Yahudiler Sina dağı, Yunanlılar Olympus Dağını, Araplar Arafat, Hindular Himalaya Dağını kutsarlar. Yer su ruhlarının en özgün göstergesi dağlardır. Şamanist Türklerde dağa tapmak demek Gök Tanrı'ya tapmak demektir. Türklerle göre dağ kutsi bir özellik taşımaktadır. Hunlar eski yurtlarında Hanyoan Dağına her yıl Gök Tanrı'ya kurbanlar keserler. Gantsuanşan Dağı Hunların kutsal dağlarından. Hun hanları, Çin'le yaptıkları sözleşmeleri Hunda dağında kurban keserek antlarla pekiştirirler⁸⁴. Altay-Sayan Türklerinin destanlarında dağ kutsal vatan sembolüne çevrilmiştir. Nitekim Altay Dağı vatan olarak telakki edilmiştir⁸⁵. Yalnız Altay-Sayan Türklerinde değil Yakutlarında mitolojik inançlarında dağın önemli bir yeri vardır. Yakutlar dağa saygıyla tıa iççite (dağ sahibi) derler. Dağların Yakut mitolojik görüşlerine göre akraba olması ve soyun koruyucu iyisi olarak bilinmesi Türk mitolojik sisteminde dağ kültürünün bütünlük oluşturduğuna bir kanıttır⁸⁶. Altay ve Yakut mitolojik anlayışında böyle takdis edilen dağlara Bektaşî Menkıbelerinde de sık sık rastlamaktayız. Örneğin Hacı Bektaşî Veli'de sürekli olarak bir Arafat Dağından söz edilmektedir. Vilayetname-i Hacım Sultan'ında Hacım'ın daima yüksek tepeler üzerinde günlerce yemeden içmeden ibadette bulunduğu belirtilmektedir.

Orta Asya'da eski Türklerin yaşadıkları çeşitli bölgelerde dağ kültürüne mutlaka rastlandığı görülmektedir. Buradaki dağların çoğu Türkçe "mübarek", "büyük ata", "büyük hakan" anlamlarına gelen Han Tanrı, Buztağ Ata, Bayın Ula vb. adlar taşımaktadır. VII. yüzyılda Göktürkler dâhil bütün Türk boyları ünlü Ötüken adındaki

⁸³ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, AKM Yay., Ankara, 1995, s. 41.

⁸⁴ Bozkurt, **Age**, s. 30.

⁸⁵ Fuzuli Bayat, **"Türk Mitolojisinde Dağ Kültü"**, *Folklor – Edebiyat*, C. 12, S. 46, s. 4.

⁸⁶ Bayat, **"Türk Mitolojisinde Dağ Kültü"**, s. 5.

ormanlı dağı kutsal tanılmaktadırlar. Bunların dışında Gök Türklerin, “İduk Baş” ve Tamag İduk” adında iki mukaddes dağı vardı ki İduk Yer-su adıyla tanılmaktaydılar⁸⁷.

Dağ kùltünün Gök Tanrı inancıyla doğrudan doğruya bağlantılı olması bütün Türk kavimlerinde dağın ve dağ ruhunun erkek olarak tasavvur edilmesi Tanrı’ya verilen kurban merasimlerinin kutsal olarak bilinen dağlarda sunulması ve bu dağlara kadınların ayak basmasının yasaklanması bu inancı ataerkil dönemle bağlantılı kılmaktadır. Bugün bile Azerbaycan ve Anadolu’nun bazı yörelerinde insanlar kurbanlarının dağ başında keserler ki makbul olsun. Yücelik sembolü olmasıyla dikkati çeken dağın, Tanrı’ya en yakın mekân olarak tasarlanmasında bir de onun dünyanın dengesini koruyan eksen veya kazık olarak algılanması da önemli rol oynamıştır⁸⁸. Türkler arasında göğün kazığı veya direği olarak kabul edilen ve dünyanın merkezinde bulunan Demir Dağının yedi kat olduğuna inanılır. Ayrıca Altay Türkleri arasında Altay Dağlarına “kayın babamız” denmesi de soylarının ana itibariyle bu dağdan türediğine dair bir inancın yaşadığıını gösterir. Altay Türkleri dağ iyeleri için dağa tepelerinde düzenledikleri törenlerde Tanrı’ya daha yakın olduklarını düşünür ve burada ona tapınmayı üstün tutarlardı⁸⁹. Görüldüğü üzere dağlar ve tepeler tarihin bilinen en eski devirlerinden bu yana yükseklikleri, gökyüzüne yakınlıklarından dolayı ululuk, yücelik ve ilahilik sembolü olarak kabul edilmiştir.

2.2.4. Taş ve Kaya Motifi

Orta Asya’da İslam Öncesi devirde Türklerde bazı taş ve kayaların kutlu sayıldıklarına ilişkin pek çok veri bulunmaktadır. Uygurların ünlü Kut Dağı efsanesi bunun güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Bu efsanede Uygur ülkesinin refahının Kut Dağı adıyla iri bir yeşim kayasına bağlı olduğu bu kaya sayesinde ülkenin ve halkın felaketten uzak bir hayat sürdüğü anlatılmaktadır. Bunu öğrenen Çinliler, Uygur Kağanının oğluna imparatorun kızını verme karşılığında kayayı isterler halkın karşı koymasına rağmen kağan teklifi kabul eder. Çinliler kayayı parçalayarak onu ülkelerine götürürler. Fakat kayanın gitmesiyle kıtlık başlar ve sonunda Uygurlar göç etmek zorunda kalırlar⁹⁰.

⁸⁷ Abdùlkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, TTK, Yay., Ankara, 1995, s. 74.

⁸⁸ Bayat, “**Türk Mitolojisinde Dağ Kùltü**”, s. 5.

⁸⁹ Sencer Divitçioğlu, **Kök Türkler**, Ada Yayınları, İstanbul, 1987, s. 106.

⁹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, **Bektaşi Menakıpnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1983, s. 79.

Uygur Destanında yurt bütünlüğünün sembolü olan bu tılsımlı taş, destanın ikinci taşında bir yüzük taşıdır. Bu taş hakkında elimize ulaşan daha çok eski bir bilgi, eski Çin ve İran kaynaklarındadır. Buna göre Issık Göl çevresinde yaşayan Türk ve amcazadesi Guz yani Oğuz arasında bu taş yüzünden sayısız savaşlar olmuştur. Türk'ün diğer devletler üzerindeki hâkimiyetini sağlayan yada taşı Türk dini tarihi içinde yağmur taşı olarak da bilinmektedir⁹¹. Türklere istediği zaman bu taşla yağmur, kar, dolu yağdırır ve fırtına çıkartabilirdi⁹².

Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügati-it Türk adlı eserinde yada taşı ile ilgili araştırmalar önemli bir yere sahiptir. Kaşgarlı Mahmud'a göre yada kelimesi yat kökünden türemiştir. Bu hususta öncelikle onun tarafından verilen bilgiler üzerinde duracağız: “Yat: Bir türlü Kamlıktır (kâhinliktir). Belli başlı taşlarla (yada taşı ile) yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır; rüzgâr estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu suretle kar yağdırıldı ve Ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürülürdü”⁹³. Yine aynı eserde yat: “Taşlarla yağmur ve rüzgar getirmek için yapılan kamlık”⁹⁴. şeklinde özetlenmiştir.

Kaşgarlı Mahmud'un çağdaşı olan Gerdizi'nin Zeynül Ahbar adlı eserinde ise yada taşının menşei hakkında şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

“Nuh Peygamber cihanı dört oğlu arasında paylaştığı zaman Türklerin atası olan Yafes'e şark diyarlarını vermiştir. Nuh Peygamber Tanrı'ya oğlu Yafes'e istediği zaman yağmur yağdırabilmesini mümkün kılacak bir dua öğretmesini niyaz ediyor. Cenab-ı Hak sevgili Peygamberinin duasını kabul ederek Yafes'e bir dua öğretiyor. Yafes duayı unutmamak için bir taşa yazıyor ve bunu muska gibi boynuna asıyor. Türkistan'a gelen Yafes bu taşla istediği zaman yağmur yağdırıyor ve suları taşıyordu⁹⁵.

Yada taşının kutsiyetliği günümüzde de devam etmiştir. Özellikle Anadolu'nun bazı bölgelerinde yağmur duası ile ilgili gelenekler arasında kırk bir taşa dua okuyup

⁹¹ Akın, *Agt*, s. 373.

⁹² Ekrem Ayan, “**Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 625.

⁹³ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati-it Türk Tercümesi*, (Çev: Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, C. III, Ankara 1999, s. 3.

⁹⁴ Mahmud, *Age*, s. 159.

⁹⁵ Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968, s. 56.

suya atmak âdeti tespit edilmiştir. Burada asıl önemli olan inanç duygusudur taş ise sadece sembolik bir unsurdur.

2.2.5. Gök Motifi

Türk inanç sisteminde gök veya Kök Tengri mühim bir yer yutar⁹⁶. Türklerde gök sonsuzluk anlamına gelmektedir. Tanrının teklifi ve göklerde oluşu Türkler arasındaki Gök Tanrı inancının esasını oluşturmaktaydı⁹⁷.

Eski Türkler ilahi güçleri gökte aramakta ve onların göğün katlarında olduğuna inanmaktadır. Eski Türkler gök kubbesini bir çadır gibi düşünmektedirler. Bahaeddin Ögel Türk Mitolojisi adlı eserinde Türklerin iki âlemlerinin olduğunu bunlardan birinin kendi aileleri ile birlikte geçirdikleri dünyaları olan çadırları ikincisi de büyük Tanrı âlemi. Bu ise gök kubbenin altında ve üstünde düzenlenmişti. Türk devleti ise yerle Gök kubbesi arasında, dünyanın yönlerine göre yerleştirilmiş ve kurulmuş üçüncü bir varlıktı. Şamanist Türklerle, geri Türk toplumlarında “Gök Kubbesi”, sert bir kabuk gibi tasavvur edilmişti. Büyük devletler kurmuş ve imparatorluk hayatı yaşamış Türklerde ise bu inanış yalnızca sembolik olarak kabul edilmiş ve “Cihan devleti” mefhumu da bu ideal ile tamamlanmıştı. Uygurca yazılmış olan Oğuz Destanında Oğuz Han şöyle diyordu: “*Kün tuğ bolgıl, kök kurıkan!* Yani: “*Güneş, tuğumuz, bayrağımız olsun; gök de çadırımız!*” Türkler bunları söylerken, kendi dünya imparatorluğu ideallerini de ifade ediyorlardı. Sembolik olarak güneşi Türk devletinin bayrağı ve gök kubbesini de bir Türk çadırı olarak düşünüyorlardı⁹⁸.

2.2.6. Yer Motifi

Türk inanç yapısında yer/yir, yani yeryüzü mühim bir mevkii işgal eder. Tengri'nin yarattığı her şey kök tengri (mavi gök) ile yağız yir (kara yer) arasındadır. Üzerinde kişiöglü yaratılmıştır. Gök gibi yer de, insanı koruyucu ve besleyici bir karakter taşır. Aslında Türk inancında tüm yeryüzü ıduk* değildir; fakat yeryüzünde ıduk olan ve onlar hayat verdiğine, onları kurduğuna inanılan ıduk yir ve sublar vardır.

⁹⁶ Kalafat, Age, s. 34.

⁹⁷ Saadettin Koç, “Türk Mitolojisinde Kırgızlar (Ay ve Güneş Motiflerinin Kırgız Kültüründeki Yeri)” <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr>, s. 4.

⁹⁸ Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi , MEB Yay., İstanbul, 1971, s. 141 – 142.

* Türk mitolojisinde Tanrı olarak kabul edilmiş olan bu terim, kutlu ve mübarek olan; aslında sahibinin verdiği bir adak için salınarak yünü kırılmayan, sütü sağılmayan, yük vurulmayarak başıboş bırakılıp salıverilen her hayvana verilen addır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Akgün, Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu ve Kendisine Kurban Sunulan Varlıklar, s. 1.)

Koruyucu iye kabul edilen sadece bunlardır. Göktürk yazıtlarındaki ifadelerden de bu durum açıkça anlaşılmaktadır⁹⁹. Bu ıduk yerler ve sular Türk'ün elinden çıkmasını, sahipsiz kalmasını diye, çoğu zaman Türk Tengrisi'nin müdahalede bulunduğu, kağan tayin ettiği yine yazıtlarda vurgulanmaktadır. İduk Ötüken Yış'da bütün ili ve halkı koruyan iyenin bulunduğu ve kağanın oturması gerektiği mevki olarak mukaddestir; bunlara saygı gösterilmesi düşmana karşı savunulması esastır¹⁰⁰. Yoksa besleyici ve koruyucu Tanrı anlamında kendisine ne kurban sunulmaktadır, ne de hürmet gösterilmektedir. Türk inanç hayatında bunun böyle cereyan ettiğini yine bir Çin kaydından açıkça anlaşılmaktadır. Buna göre Hun askerleri General Li Kuang-li'nin yerin koruyucu ruhlarına kurban verilmesi için ant içmiş ve söz vermişlerdir. Bu ifade yerin sadece bir iye mevkiinde olduğunu göstermektedir¹⁰¹.

2.2.7. Su Motifi

Eski Türk inançlarında yir gibi, su da mukaddesti. Ancak bu kavramın içine “çağnam, çağnam akan” ve akıntılı olan bütün sular, ırmaklar, dereler, pınarlar dahildi. Göktürk çağı kitabelerinde “yir-sub sahipsiz kalmasını diye Türk Tengrisi kağan gönderdi denirken kastedilen, ıduk Türk yurdu ve bütün ıduk sularıdır. Su onların hayat kaynağı ve yaşama gücüdür. Hayvancılıkla uğraşan bir topluluk için bu son derece tabiidir¹⁰². Nitekim Türkler suyu kuvvet ve bereket kaynağı olarak kabul ettikleri gibi koruyucu ve cezalandırıcı Tanrı olarak da saymaktadırlar. Tanrı Türk'ün yeri ve suyu sahipsiz kalmasını diye kağanları Türk milletinin üzerine getirip koyar. Vazifesini iyi yapmayan veya isyan edenleri ise yer ve sular cezalandırır¹⁰³. Bu bağlamda Türk mitolojisinde yer ve sular sadece inanç boyutunda Türklerin kültüründe yer almamış nitekim devlet anlayışlarında da önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bereketin sembolü olan su hem ana olarak kabul edilmiş hem de yağmur biçiminde Gök'ten indiği için Gök Tanrı'nın lütfü olarak görülmüştür.

Türk kültür ve inancında kutsiyetliğin sembolü olan su yaratılışın kaynağı biçiminde sonsuz su olarak Türk mitolojisinde temel motif olarak yer almıştır. Bu bakımdan Türk mitolojisinde başlangıçta Tanrı ve sonsuz su vardır.

⁹⁹Kalafat, **Age**, s. 47.

¹⁰⁰ Divitçioğlu, **Age**, s. 58.

¹⁰¹ Kalafat, **Age**, s. 47.

¹⁰² Kalafat, **Age**, s. 52.

¹⁰³ Ayan, **Agm**, s. 622.

Bazı Türk boyları suyu Tanrı olarak bilirken Türk boylarının hemen hepsinde her suyun bir iyisi olduğu inancı da hâkimdir. Türklerde suya karşı olan bu inanç ona kutsallık vermekle birlikte ölümsüzlüğü de bahsettiğinin işaretidir. Fakat bu su diğer sularından farklı olup buna hayat suyu adı verilmektedir. Bu unsur eski Türk inanç sistemi içinde yer almakta ve birçok Türk boyunda görülmektedir. Özellikle Uygurların Türeyiş efsanelerinden Er Sogotoh Destanında hayat ağacından bahsedilir. Bu ağaç öyle büyük öyle büyükmüş ki ortadaki dalları bile gökte mavi bir duman gibi görünürmüş zirvesi dokuz göğü bile delip geçermiş onun dibinde de ölmezlik sırrını veren ebedi hayat suyu kaynarmış. Bir rivayete göre her kim bu sudan içerse gençleşip kuvvetlenirmiş¹⁰⁴. Eski insanların ebedi yaşam sırrını bir kaide olarak suda aramaları tesadüfî değildir. Yaratılış için vacip olan dört unsurdan başlıcası su dur. Su hayatın canıdır. Suyun destanlarda ebedi hayat aramanın sembolü olduğu görülmektedir. Bu nedenle de kahramanlar insanlığı ve tabiatı bu beladan kurtarmak için sürekli çözüm yolları aramış, sonuçta hayat suyunu bulup insanlara sunmak için çaba sarf ederlermiş¹⁰⁵.

Türklerin özellikle su kenarlarını yerleşim yeri olarak seçmeleri de tesadüfî değildir. Su hem bereketin hem de kutsiyetin ifadesi olduğu için Türkler yerleşim yeri olarak su kenarlarını tercih etmişlerdir. Bugün bile suyun kutsiyeti ile ilgili bu inançlar Türk toplumu arasında yaşamaktadır. Mesela Tunceli ve Bingöl çevrelerinde gelin eve getirilmeden önce ırmak veya dere üstüne kurulu köprüden geçirme âdeti vardır. Böylece eve gelen gelinin kötülüklerden korunacağına ve girdiği eve bereket getireceğine inanırlar. Aynı şekilde Diyarbakır ve Şanlıurfa çevresinde kuruyan su kuyularına ve ırmaklara kurban kesilir kan akıtılırdı. Bu işlem sayesinde onların kuruması önlenmeye çalışılırdı¹⁰⁶. Suyun kutsiyeti ile ilgili bunun gibi birçok örnek Türk inançlarının özellikle de Gök Tanrı inancının değişik şekillerde günümüzde de devam ettiğinin göstergesidir.

2.2.8. Güneş, Ay ve Yıldız Motifi

Türk inanç sisteminde güneş, koruyucu vasfı itibariyle gök, ay ve yıldızlar gibi bir iye mevkiindedir. Hun çağından itibaren atalarımızın güneşi Kün diye adlandırdığı bilinmektedir¹⁰⁷. Kün'ün kutsanması Çin kaynaklarının verdiği bilgilere Hun çağında,

¹⁰⁴ Ayan, **Agm**, s. 624.

¹⁰⁵ Hüseyin Kızı, **Agm**, s. 340.

¹⁰⁶ Ayan, **Agm**, s. 624.

¹⁰⁷ Ögel, **Türk Mitolojisi**, MEB Yay., s. 169.

Türk kağanlarının güneşe hürmetlerinden dolayı otağlarının doğuya, güneşin doğduğu yöne açıldıklarını kaydetmektedir¹⁰⁸. Türklerde güneşin kutsiyet arz edip koruyucu vasfa sahip olması bu vasfın kağana Tengri tarafından verilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda koruyuculukta kağan adeta bir güneş gibidir. Kağan ve güneş Türk hayatında kötülüklerle mücadele eden, bereketi sağlayan, huzuru temin eden unsurlardır. Günümüzde, “Güneş girmeyen eve doktor girer” inancı başlangıçtaki inancın toplumda yaşadığının göstergesidir.

Ay ve yıldızlarda kün gibi birer koruyucu iye idi. Onlarda Kün’ün çekildiği anda yeryüzüne Tanrı’nın insanoğluna gönderdiği ışığı indirmektedir. O yüzden çadırın ortası tepe noktasında delik bırakılır. Ve karanlıkların içinden iyiliği taşıyan ışık Tündük adı verilen bu yerden içeri dolardı. Ay gibi yıldızlarda kişiöğlü için aynı rolü oynayan varlıklardı bu koruyucu iyeleri memnun etmek, onların rızasını sağlamak için kendilerine, Hun çağından itibaren kurban kesildiği ve bunun tabiatın en canlı olduğu yılın beşinci ayında bir merasim ile ifa edildiğini Çin kaynaklarından öğrenmekteyiz¹⁰⁹.

Genellikle ay ve güneş Türk mitolojisinde birçok hallerde tüketici güç olarak karşımıza çıkmaktalar. Her iki doğa unsuru da daha çok mitolojik anne olarak yansıtılır. Ay’a mitolojide bazen baba bazen ise anne fonksiyonu taşır. Ural Batır ve Oğuz Kağan Destanlarında ay anne olarak dikkat çekmektedir¹¹⁰. Bütün Türk kavimlerine ait efsanelerde gök cisimlerinden ay, güneş ve yıldızlarla ilgili çok sayıda mitolojik rivayetlere rastlanmaktadır.

Bu hususta Bahaeddin Ögel Türk Mitolojisi adlı eserinde ay motifinin içinde bulunduğu Öksüz Kız adlı efsaneyi şu şekilde nakletmektedir:

Annesiz bir kız varmış, sıyrıla su taşırmış,
 Üvey anne yüzünden, kız sabrını taşırmış.
 Kadın alayla dermiş, kız biraz geç kalınca:
 “Büyük adam olursun, ay gün seni alınca!”
 Kız gece suya gitmiş, dua etmiş gönlünce,
 Ay hemen yere inmiş, kızı yerde görünce
 Kız saklanmış korkuyla, bir fundanın dibine,
 Almış kızı fundayla, Ay götürmüş evine¹¹¹.

¹⁰⁸ Divitçioğlu, **Age**, s. 65.

¹⁰⁹ Divitçioğlu, **Age**, s. 68.

¹¹⁰ Hüseyin Kızı, **Agm**, s. 342.

¹¹¹ Ögel, **Türk Mitolojisi**, MEB Yay., s. 176.

Ziya Gökalp ise Türk mitolojisine ait olan ay motifinin içinde bulunduğu Öksüz Kız efsanesini şu şekilde izah etmektedir: “Bir kış günü öksüz bir kız su almaya gidiyordu vücudu yarı çıplaktı. Üryan ayakları kardan şişmişti karnı açtı. Kulakları soğuktan donmuştu. Gözleri yaşlıydı. Elinde demir bir bakraç vardı. Çeşmeye gidiyordu. Birdenbire bir kasırğa koptu. Ay yukarıdaki köşküden bu kıza bakıyordu. Dedi ki mutlaka üvey anası bu kıza zulmediyor. Kıza acıdı. Kız o sırada bir çalının içinde yürüyordu. Ay, çalıya emretti kızı al gel dedi. Derhal çalı, bir at oldu, bir yandan gök alçaldı bir yandan çalı yükseldi. Kız bakracı ile beraber göğe geldi”¹¹².

Güneş ve Ay ile ilgili sayısız efsanelerin bulunduğu umumi Türk mitolojisi tarihin bilinmeyen döneminden itibaren iki grupta değerlendirilmektedir. Burada Altay Türklerine ait efsaneler daha önemli bir yer almaktadır. Altay Türklerine göre Büyük Tanrı Ülgen, ay ile güneşe dokunan bir dağda oturuyordu. Tanrı Ülgen ay ile güneşin daha da ötelindeydi onun tahtı çok uzaklardaki yıldızlar üzerinde kurulmuştu. Esasen ay ve güneşi yaratan da yine Tanrı Ülgen'di. Güneşin kırıntılarından meydana gelmiş ve insanlara daima iyilik getiren bir Tanrı da vardı. Bu Tanrının adı Suyla idi. Bu Tanrı insanları daima korur ve onların gök altında rahat ve huzur içinde yaşamalarını sağlardı¹¹³.

Türk mitolojisinde güneş, önceleri daha büyük bir öneme sahipti. M. S. 763'te Uygurlar Mani mezhebini kabul edince, yavaş yavaş ay da büyük bir önem kazanmaya başlamıştır. Bununla beraber Büyük Hun Devleti zamanında hem güneşe hem de ay'a ayrı ayrı saygı gösterildikten sonra kurbanlar kesilmektedir. Türklerde güneş doğunun ay da batının sembolü idiler¹¹⁴.

Görüldüğü gibi ay ve güneş motiflerinin Türk mitolojisinin içinde önemli bir yere sahip olduğuna dair yüzlerce efsane vardır. Türklerde ay ve güneş motifleri sosyal ve siyasi hayatında simgesi haline gelmiştir. Özellikle Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan çadır ve onun en tepesindeki güneş figürlü çadır, bozkır hayatının etkin olduğu Türklerde ay ve güneşin sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olduğunun göstergesidir.

¹¹² Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 113.

¹¹³ Ögel, **Türk Mitolojisi**, s. 170.

¹¹⁴ Ögel, **Türk Mitolojisi**, s. 168.

2.3. Hayattan Alınmış Motifler

2.3.1. Destan Kahramanın Olağanüstü Görünüşü ve Doğum Motifi

Destanların en yaygın başlangıç motiflerinden biri kahramanın doğumudur. Oğuz Kağan Destanında Oğuz annesi Ay Kağan tarafından dünyaya getirildiğinde harikulade özelliklere bürünmüş olarak tanıtılmaktadır. Bu oğlun yüzü gök rengi, ağzı ateş kızılı, gözleri ela, saçları ve kaşları karadı. Bu oğul anasının göğsünden ilk sütü içip bundan sonra içmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeye başladı. Kırk günden sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı¹¹⁵. Doğan çocuğun görünüşündeki bütün bu ilave işaretler Tanrı oğlu motifi ile alakalıdır. Türk destancılık ananesinde alplığın yenilmezliğin sembolik emaresi olarak yeni doğan kahramanın olağanüstü görünümü bir kural kadar sabit bir hadisedir. Nitekim yeni doğan Oğuz'un ağzı kırmızı olduğu kadar Manas'ın eli kanlı, Cengiz'de avucunda bir kan pıhtısı ile doğar¹¹⁶. Kanla veya ağzın kırmızı olmasıyla ilgili bu görüşler destan kahramanlarının mitolojik bağlamda hususi bir misyon ile dünya geldiklerinin göstergesidir.

Oğuz'un veya başka destan kahramanlarının fiziksel tasvirindeki bu zoomorfiklik onların Tanrı oğlu olmaları, ilk insan, medeni kahraman işlevlerini yaşattıklarına ve doğadan tam olarak kopmamalarına yönelik bir tespittir¹¹⁷. Arkaik yapıli destanlarda her ne kadar destan kahramanın fizyolojik yapısına önem verilse de sonraki destancılık geleneğinde giyim kuşam ön plana çıkmıştır. Bu durumu az çok Dede Korkut Destanlarında ve Köroğlu Destanında görebilmekteyiz. Fiziksel gücün arkaik yapıli destanlarda çok önem verilmesinin en temel sebebi fiziksel tasvirin hem kahramanlığın hem devlet kurmanın hem de sosyal adaleti korumanın simgesi olmasındandır.

Oğuz Kağan Destanında yeni doğan çocuğun bir defa süt emip çiğ et yemek istemesi ise Türk milli kültüründen gelen değer gibi takdim edilir. Mitolojik semantiği Tanrı oğlu motifi ile ilgili olan bir defa süt emmek Türk destanlarında özellikle de arkaik destanlarda geniş yer tutar¹¹⁸. Kökü Şaman folkloruna dayanan süt emme motifi Şamanizm'de döş emme motifine dönüşmektedir. Oğuz Destanında Oğuz'a süt emziren mitolojik Ana Şamanizm'de albıs veya albastı varlığında kodlaşır. Her ne kadar Oğuz'u veya Şamanı emziren karakterler farklı özellikler taşısa da Oğuz'un veya Şamanın süt

¹¹⁵ Köksal, **Agm**, s. 584.

¹¹⁶ Bayat, **Oğuz Destan Dünyası Oğuz namelerin Tarihi Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü**, s. 139.

¹¹⁷ Bayat, **Age**, s. 140.

¹¹⁸ Bayat, **Age**, s. 140.

emmesi aynı mitolojik karakter taşımaktadır. Mesela; Oğuz Kağan Destanında Oğuz bir defa süt emip bir daha emmediği gibi Şaman adayı da albısın döşünden bir defa emip ikrahla başını çevirmiştir¹¹⁹.

Oğuz Kağan Destanında Oğuz'un anası Ay Kağanın döşünü bir defa emip sonra çiğ et yemesi Köroğlu Destanında farklı bir tarzda ele alınmaktadır. Bu durum destanda Köroğlu'nun Gaşabulağın (Çift pınar) suyunu içmesine dönüşmüştür. Köroğlu bu suyu içtikten sonra Oğuz Kağanın Tanrı misyonunu yerine getirmesi gibi alplik misyonunu yerine getirir¹²⁰. Döş emme motifinin her iki destanda bu kadar farklı boyut kazanması İslam dininden kaynaklanmaktadır. Öyle ki bu motif Müslüman anlayışında yeni bir değer kazanmış kültürel bütünlükle yeni bir yorumla sunulmuştur. Görüldüğü gibi döş emme olayı doğum motifıyla iç içe yer almış olup her bir destanda yeni bir boyut kazanmıştır.

Dede Korkut Destanlarında da doğum motifine yer verilmiş olup çocuğu olmayan boyun Tanrı bedduası aldığına inanılmıştır. Dede Korkut Destanlarında doğum motifi şu şekilde tasvir edilmiştir:

Dede Korkut'ta Dirse Han çocuksuzluğun cezası olarak Bayındır Han'ın buyruğuyla kara otağa oturtulmuş kara koyun yahnisinden önüne koyulmuştur. Bu duruma çok üzülen Dirse Han hatununa durumu açmış o da ulu toy eylesini açları doyurmasını herkesi memnun etmesini ve Tanrıdan çocuk dilemesini istemiştir. Bunlar yapıldıktan sonra Dirse Hanın hatunu gebe kalmış ve destan kahramanı Boğaç'ı doğurmuştur¹²¹. Nitekim bütün destanlarda olduğu gibi Dede Korkut Destanlarında da doğum olayı Tanrının lütfü olarak görülmüş çocuğu olmayan boy adeta aşağılanmıştır.

Manas Destanında da Manas'ın doğumu olağanüstülükler içermektedir. Manasın doğumu destanda şöyle tasvir edilmektedir:

Çakıp Han çocuğu olmaması nedeniyle büyük bir üzüntü çeker. Çocuk doğurmak için çarelere başvuruyorsun diye hanımı Çıyırdıya sitemde bulunur. Bir süre sonra Çakıp Bey ve Çıyırdı bu hususta bir rüya görür bunun üzerine gördükleri bu rüyayı Bay Çigit adlı biliciye anlatırlar Bay Çigit kahraman bir oğul sahibi olacaklarını müjdelir. Bir zaman sonra Çıyırdı hamile kalır ve kaplan eti dışında hiçbir şey yemek istemez. Çıyırdının zorlu doğumu gerçekleştiği vakit bir parça et torbası doğurur. Amcası et torbasını açınca Manas çıkar Manas doğarken bir elinde yağ bir elinde kan

¹¹⁹ Bayat, **Age**, s. 141.

¹²⁰ Bayat, **Age**, s. 143.

¹²¹ Köksal, **Agm**, s. 584 – 585.

tutarak doğar. Yağ zenginliğin sembolü olup Manas'ın gelecekte halkını refaha kavuşturacağına işaret etmektedir. Kan ise kahramanın gelecekte bütün savaş meydanlarında geçireceğine düşmanlarının kanlarını nehir gibi akıtacağına işaretir¹²².

Daha önce de belirttiğimiz gibi Türk destanlarının çoğunda destan kahramanın doğarken bir işaret taşımaları onların olağanüstü bir insan olacaklarının işaretidir. Özellikle İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında kahramanın fiziki güzelliğine pek önem verilmezken olağanüstü özelliklere sahip olması kahramanın ana özelliğidir.

2.3.2. Ad Verme Motifi

Türk geleneğinde çocuğun korunması, sosyal hayatta iyi ve başarılı bir insan olması için doğumdan sonra alınan tedbirlerden biri de ad vermedir. Bu geleneğin Orta Asya kaynaklı olduğu destanlarımızdan anlaşılmaktadır¹²³. Kişiliği oluşturan özelliklerden biri de addır. Ad yalnızca bir kişiliği temsil etmez aynı zamanda mistik güçlerin varlığını da simgeler. Bu nedenle destanlarda ad verme motifi önemli bir yere sahiptir. Nitekim destan kahramanlarına verilecek ad gelişigüzel olmayacak şekilde onun geleceğini, karakterini, toplum içindeki yerini ve başarısını etkileyecek özelliklere sahip olması gerekmektedir.

Hem salname hem de destan varyantlarında Oğuz Kağan kahraman görevini yerine getirmenin yanı sıra Türk soylarına adlarını vererek Türk tarihinde büyük rol oynamıştır¹²⁴. Aynı zamanda Oğuz Kağan Türk soylarına ad vermekle kalmamış kendi adını bilhassa kendisi vermiştir. Bu bağlamda Türk destanlarının en eskisi diye adlandırdığımız Oğuz namede Oğuz Kağanın kendi adını bizzat aldığı kayıtlıdır. O çağda Moğollarda oğlan bir yaşına girmeden ad verme âdeti vardı. Oğlan bir yaşına gelince Kara Han ülkeyi davet etti ve büyük bir ziyafet verdi. Kara Han ziyafet günü çocuğu meydanın ortasına getirip beylerine şöyle söyledi: “Bizim bu oğlumuz bir yaşına girdi buna ne ad vereceksiniz” beyler cevap vermeden çocuk benim adım Oğuz'dur dedi¹²⁵. Çocuğun kendi kendine vermiş olduğu Oğuz adını mitolojik açıdan bazı araştırmacılar tarafından farklı farklı değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeleri şu şekilde gruplandırmak mümkündür.

¹²² Köksal, **Agm**, s. 585.

¹²³ Köksal, **Agm**, s. 585.

¹²⁴ Fuzuli Bayat, “**Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 522.

¹²⁵ Köksal, **Agm**, s. 585.

1 – Oğuz “öküz” sözünden gelmez. Bu halk etimolojisine daha yakın olup halk arasında Oğuzun boynuzlu tasavvur edilmesiyle de benzeşmektedir. Bu etimolojiyi ileri sürenler A. Bernştam, D. Sinor, L. Bazindir

2 – Oğuz “aguz” ağız sütü anlamında olup ilk insan demektir. Bu etimolojiyi esasen İ. Berezin ve P. Pelliot savunmuşlardır.

3 – S. Tolstov’un yaklaşımına göre Oğuz nehir ve çay anlamında olan “öğüz” kelimesinden türemiştir.

4 – M. Seyidov’a göre Oğuz, tan yerinin, doğmakta olan tanın Tanrısı anlamına gelir.

5 – L. Ligeti, A. Kononov ve L. Gumilov’a göre Oğuz, ok-boy, kabile ve uz çoğul ekinden oluşmuştur ve kabileler demektir.

6 – Oğuz insan, kişi anlamı bildirir. Bunun esas savunucusu Marquarattır.

7 – Budberg’e göre Oğuz “ugur” kökünden olup boynuz anlamı içermektedir.

8 – Sonuç olarak Oğuz adı eski Türkçede ruh, can anlamını veren “öz/ös” ve her şeyi bilen “öge” sözlerinden oluşmuş olup sonraki zamanlarda kâhin ve hükümdar anlamına gelmiştir¹²⁶. Şunu belirtmek gerekir ki her bir mitolojik ad kendi içerisinde farklı mitolojik anlamlar içermektedir. Mesela Oğuz adı yukarıda bahsettiğimiz açıklamalar dışında farklı anlamlarda içermektedir. Aynı zamanda Oğuz adı; kurtarıcı, alp, veli anlamlarına da gelmektedir. Dini açıdan bu adı irdelediğimiz vakit Oğuz adının ilk hükümdar dini ayinlerin ilk icracısı Şaman (Tanrıoğlu) literatürüyle de bağdaştığımızı görmekteyiz. Sadece Oğuz adında Tanrı oğlu motifini göremeyebiliriz. Mesela Sümerlerin Gılgamış Destanının ana kahramanı Gılgamışta Tanrıoğlu, ilk insan, ilk hükümdar, ilk kâhin olarak adlandırılmıştır.

Kazak ve Kırgızların milli destanları Manas’ta ad verme geleneği tamamıyla İslami bir özellik arz eder. Manas Destanında ikinci bir ad koyma töreni Semetey için yapılmaktadır. Manas öldükten sonra karısı Kanıkey bir oğlan çocuğu dünyaya getirir. Manas’ın düşmanları Abeke ve Köböşün çocuğa bir kötülüğü dokunur diye Kanıkey onu alıp babası Kara Han’a gider Kara Han’ın ilinden ad koymaya kimse çıkmayınca bir aksakallı ortaya çıkar ve Semetey diye ad verip ortadan kaybolur¹²⁷. Manas destanında var olan ad verme geleneği mistik gücün ifadesidir. Eski Yakutlarda ise çocuğa küçüklüğünde verilen ad gerçek ad sayılmazdı. Gerçek ad yay çekip ok attıktan

¹²⁶ Bayat, **Age**, s. 113.

¹²⁷ Köksal, **Agm**, s. 586.

kısacası bir yiğitlik ve yararlılık gösterdikten sonra ad verilirdi verilen bu ad o yiğidin bindiği atın rengi ile ilgili olurdu. Mesela Alpamış Destanında kahramanın göbek adı Hakimbektir. Hakimbek yedi yaşındayken ilk kahramanlığını gösterir. On dört batman ağırlığındaki sarı yayı kaldırıp çeker. Sarı yayla attığı ok Avkar Dağına gider ve dağın tepesini uçurur. Bunun üzerine halk ona Alpamış adını verir¹²⁸. Ad koyma motifi nasıl ki Manas Destanında mistik gücü ifade ediyorsa Alpamış Destanında ise beşeri gücü ifade etmektedir.

Dede Korkut Destanlarında da ad verme olayı kahramanın birtakım olağanüstülükler ve yiğitlik göstermesinden sonra gerçekleştirilmektedir. Dede Korkut Destanlarında çocuklara ilk ad oturmaya başlarken verilirdi. İkinci gerçek ad ise aynı Yakut Destanlarında olduğu gibi yay çekip ok atmaya başlarken verilirdi. Dede Korkut Destanlarında Kaban-göcü, Domuz-göcü gibi çok eski Şamanizm devrini hatırlatan adlarda bulunmaktadır. Bu gibi çirkin adlar Şamanizm kalıntıları olarak Müslüman Kırgız ve Kazaklarda da rastlanmaktadır¹²⁹.

2.3.3. Mansıp Alma Motifi

Gerek göçebe gerekse yerleşik medeniyete sahip toplumlarda, olayların hükümlerliliğinin devamlılığı, kahramanların devamlılığıyla mümkün olmaktadır. Baba öldükten sonra mansıbının (devlet hizmeti) devam etmesi için, yerini doldurabilecek evladı yetiştirmek zorundadır. Burada yetiştirme derken kendi toplumunun hayat şartlarına ve kıymet hükümlerine göre yetiştirmeyi kastediyoruz.

Destanı meydana getiren olayın sahibi, başkahramandır. Kahraman, mazbut bir muhit ve seçkin bir tabakadan gelir. Alelade halk tabakasından yetişmiş birini destan kahramanı olarak göremeyiz.

Oğuz Kağan Destanında Oğuz'un tek gayesi gücü ve kuvvetiyle çevresine hâkim olmak ve babasının yerini doldurmaktır. Bu çevreye hâkimiyet idealini oğullarına dahi vasiyet ve telkin etmektedir. Oğuz Kağan'ın yaptığı mücadelelerin Tanrı'ya karşı ödenmiş bir görev olduğunu belirtmesi ve altı oğlunun (Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ, Deniz) da aynı idealde olmalarını istemesi oldukça anlamlıdır. Yönetenlerin, aktif bir

¹²⁸ Köksal, **Agm**, s. 586.

¹²⁹ İnan, "**Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler**", s. 147.

karaktere sahip olmaları, mensubu olduğu toplumu ayakta tutan ilk şarttır. Hele göçebe toplumlarda bu hususiyet kaçınılmaz bir durum arz eder¹³⁰.

Dede Korkut Destanlarında da boyları yöneten beyler, kendisinden sonra boyu yönetecek oğullarının kahraman, cesur ve hünerli olmalarını isterler. Hatta baba hayatta iken oğlunu bu yönleriyle imtihan dahi eder. Bu durum kişiyi aktif olmaya zorlamaktadır.

Kam Püre Bey-oğlu Bamsı Beyrek Boyunda Salur Kazan, Bay Büre'ye üzüntüsünü sorar:

“Han Kazan nice ağlamayayım? Nice bozulmayayım? Oğulda ortacım (yerimi tutacak kimsem) yok, kardaşa kaderim yok. Ulu Tanrı beni hor görmüştür. Beyler, tacım tahtım için ağlarım. Bir gün ola düşüp ölürüm, yerimde yurdumda kimse kalmaz” der. Oğuz beyleri Tanrı'ya dua ederler ve Bay Büre'nin bir oğlu olur. Bamsı Beyrek kısa zamanda serpilir. Bezirganları haramilerin elinden kurtarmak suretiyle yiğitliğini ispatlar. Bay Büre oğlunun kahramanlığını duyunca, Oğuz beylerini çağırır, konuklar. Dedem Korkut gelerek oğluna ad koyar¹³¹.

Türk kavimlerinden Kırgızlara ait Manas Destanında da Yakup Han, kendi yerini dolduracak olan Manas'ın bir kahraman olarak yetişmesini özellikle ister ve onu terbiye etmesi için Bakay Han'a emanet eder ve şöyle söyler:

“İşbu Manas çocuğum Bakay
Sivrilip adam olunca Bakay
Yelesinden tutup ata binince
Büyüyüp adam olunca Bakay
O vakit ona bir at bul Bakay
Gymek için ona elbise bul Bakay
At başı gibi Kur'anla Bakay
Koyun başı gibi kitapla Bakay
Kıyamet yolunu öğret ona Bakay
Sürünü içinde ona kır at ol Bakay

Yakup Han kendi yerini dolduracak olan oğlu Manas'ın silahşorluğu, biniciliği yanında İslam dinini de iyi bilmesini istemektedir. İslamiyet'ten sonraki Türk

¹³⁰ Köksal, **Agm**, s. 586.

¹³¹ Köksal, **Agm**, s. 586.

Destanlarında, kahraman için dini bilgiyle donanmış olmak, savaşçılığa eş değerdir. Mansıp alacak yiğitte sağlam bilek, korkusuz yürek ve sarsılmaz inanç olmalıdır¹³².

2.3.4. Evlenme Motifi

Kahramanın epik biyografisinin tamamlanmasında bir geçiş miti olan evlenme motifi önemli bir yer tutar¹³³. Türk destanlarında bir veya birden fazla kadınla evlenme geleneği sürmekte ancak eski destanlarda kahramanın evleneceği kızlar mitolojik özellikler taşımaktadır. Nitekim Oğuz Kağanın ilk evlendiği eşi gökten inen ışığın içinden; ikincisi bir ağaç kavuğunda çıkan kızlardı. Oğuz Kağan Destanında evlenme motifi daha çok Oğuz'un kızlarla olan mitolojik karşılaşmaları üzerine kurulmuştur¹³⁴. Bu bakımdan Oğuz Kağan Destanlarında ve salname geleneğinde Oğuz'un evlenme akdi onu başka destan kahramanlarında farklı kılar. Oğuz Kağan Destanında bahadırılık seciyesi taşıyan evlenme olayı tüm destanlarda kahramanlık karakteri taşımaz. Nitekim Manas Destanında evlenme akdi daha çok kaçma ve kaçırma yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Oğuz Kağan Destanında evlenme motifi Oğuz'un kuruculuk ve medeni kahraman işlevini açıklamaya yöneliktir. O halde kutsal karakterli bu evlenme motifinde iki merhale birleşmiştir.

- Birinci halde Oğuz Kağan bu evlilikle Oğuz ilini, Oğuz cemiyetini, Oğuz devletini oluşturur.

- İkinci halde Oğuz Kağan dünya modelinin yaratıcısı olarak (Tanrı seviyesinde) karşımıza çıkar¹³⁵. Bu bakımdan Oğuz'un evlenme akdi mitolojik sistemde gerçekleşmiş olup bu olay baş Tanrıya atfedilen yaratma fonksiyonun üstlendiğinin delilidir. Evlenme motifinin Oğuz Kağan Destanında mitolojik bir motif olarak kabul edilmesinde en büyük etken Oğuz Kağan'ın gök ve yer kızları ile evlenmesi ve bunların ilkenden doğan Gün, Ay, Yıldız'ın makro kozmosun Gök, Dağ, Deniz'in ise mikro kozmosun sembolü olmasıdır¹³⁶.

Oğuz'un birden çok kadınla evlenme geleneği diğer destanlarda da devam etmiştir. Mesela Oğuz'un iki defa evlenmesi benzer şekilde Köroğlu'nda da tekrarlanır. Köroğlu birinci defa periler padişahının kızı Ağa Yunusla ikinci defa kahraman kızı

¹³² Köksal, **Agm**, s. 587.

¹³³ Bayat, **Age**, s. 149.

¹³⁴ Köksal, **Agm**, s. 588.

¹³⁵ Bayat, **Age**, s. 150.

¹³⁶ Bayat, "**Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler**, s. 522.

Harman Deli ile evlenir. Ağa Yunus Oğuz Kağan Destanındaki gök kızını hatırlatırken Harman Deli ise yer kızını sembolize etmektedir¹³⁷. Battal namede de çok kadınla evlenme âdeti görülmektedir. Battal Gazi'nin evliliklerinde de mitolojik unsur yer almaktadır. Özellikle amcası kızı Zeynep ve Müslüman Kayser'in kız kardeşiyle yapmış olduğu evlilikler rüyada Hz. Muhammed'in tavsiyesiyle gerçekleşir¹³⁸. Gördüğümüz üzere Türk destanlarının birçoğunda evlenme motifi genellikle mitolojik öğeler üzerine kurulmuştur. Oğuz Kağan Destanında Oğuz Kağan'ın ışık veya ağaç kavuğu vasıtasıyla evlenmesi yine Battal Gazi'nin evlenecek kızları rüyasında görmesi ışık, ağaç ve rüyanın evlenme olayının gerçekleşmesi konusunda her birinin birer yardımcı mitolojik unsur olarak ortaya çıkması dikkat çekicidir.

Dede Korkut Destanlarında tavsif edilen evlenme ve düğün adetleri daha çok devrin hatıraları olup bu adetlerde Şamanizm izleri söz konusudur. Özellikle Dede Korkut Destanlarında evlenme motifinin önemli bir unsuru olan beşik kertmesi olayında Oğuz Türkleri tören yaparken yani küçük çocukları nişanlarken araya silah koymaları Şamanizm devrinden kalma unsurlardır. Dede Korkut Destanlarına göre baba bir oğlunu evlendirmek isterse ok attırır ve ok nereye düşerse oğul oradan evlendirilirdi¹³⁹. Burada da Şamanizm'in izleri var olup ok ise evlenme motifinde unsur olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan evlenme motifinin önemli öğelerinden olan kız isteme olayında ise daha çok İslami unsurlar gözümüze çarpmaktadır. Mesela Altay-Yenisey Destanlarına göre Dede Korkut Beyrek için Deli Kaçar'ın kız kardeşini isterken şöyle diyor: “Karşı yatan dağını aşamaya gelmişim, akıncılı suyunu geçmeye gelmişim, dar eteğine, gen koltuğuna sığın gelmişim, Tanrı buyruğu ile peygamber kavliyle kızını almağa gelmişim”¹⁴⁰. İfadesinde Allah'ın emri peygamberin kavli sözleri Dede Korkut Destanlarındaki İslami unsurların göstergesidir. Şunu belirtmek gerekir ki evlenme motifi Türk destan anlayışına göre sonraki motiflerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.

2.3.5. Ölüp Dirilme Motifi

Ruhun bedeni geçici olarak terk etmesi Şamanist inançta ve İslam dininde tipik menkıbeler halinde anlatılmaktadır. Şamanistler Tanrı Bay Ülgen'e kurban sunacakları

¹³⁷ Bayat, **Age**, s. 150 – 151.

¹³⁸ Köksal, **Agm**, s. 588.

¹³⁹ İnan, “**Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler**”, s. 149.

¹⁴⁰ İnan, “**Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler**”, s. 147.

zamana gerek kurban edilecek atın gerekse kurban sunan kişinin ruhu bedenlerini terk eder ve gelip gidip Bay Ülgenle konuşur. Yine geleceğe dair haber sorulduğunda veya hastalık tedavisinde Şamanın ruhu bedenini terk eder ve çeşitli yerleri dolaşır ruhlarla görüşür veya iyileştireceği hastanın ruhunu bularak tekrar bedenine dönmelerini sağlar¹⁴¹. Biz ruhun bedenden ayrılması olayını Budizm'deki Yoga ile ilişkilendirebileceğimiz gibi İslamiyet'ten sonraki dönemlerde Hz. Muhammed (s.a.v)'in Miraç olayında ruhun bedenden ayrılması durumuyla da ilişkilendirebiliriz. Aynı zamanda Hz. Mevlana'nın da ayin yaparken ruhun bedenden ayrıldığına ve birtakım kehanetlerde bulunduğu dair bilgilerde mevcuttur¹⁴².

Ölüp dirilme ruhun bedeni geçici terk etmesi gibi kehanet ehli insanların yahut acı çeken yakınların Tanrı'ya yalvarmalarına karşı gönderilen kutsal varlık vasıtasıyla zuhur etmektedir. Ölüp dirilme motifini biz İslami dönem destanlarında yaygın olarak görebilmekteyiz. Özellikle Battal Gazi Destanında bu motif destanın başkahramanı Battal Gazi'nin kerametleri arasında yer almaktadır¹⁴³.

Manas Destanında ise Manas iki kez ölüp dirilir ve üçüncü ölümü son ve geri dönülme bir ölümdür. Her iki ölümdede hile zehir karıştırılarak gerçekleştirilmiştir. Birincisinde daha önce Manas'a yenik düşen Mehdi-Bay'ın kışkırtmasıyla gayrimüslim ve hırsız olan Kökçö-köz'ün hazırladığı ballı rakıya zehir katılarak Manas'a sunulur. Manas o sırada halsiz düşerek ölür. Manas'ın bu durumuna annesi, babası, kız kardeşi ve karısı çok üzülür. Öte yandan Manas'ın hayvanları da yemeden içmeden kesilirler. Bunun üzerine Allah bir melek gönderir ve O'na "At, kuş ve köpek iyi yoldalar ise kahramanı dirilt şayet fena yolda iseler üçünü de öldürür emrini verir. Bu üç hayvan dile gelir ve üzüntülerini dile getirirler. Bunun üzerine melek Manası diriltir. Uzun zaman sonra Manası, mezarı yerindeki sarayda bulurlar. Manas'ın ikinci ölümü ise kayınpederi Temir Han'ın veziri Mehdi Bay tarafından rakısına zehir katılarak gerçekleştirilir. Temir Han'ın ilaçları onu kısmen iyileştirse de asıl şifayı Mekkeli Kan-Koco'nun müdahalesi ile bulur:

Evde kalan Kanıkey'in
İçine doğmuş bilmişti bunu,
Han Temir'in ilacını alıp,
Manas'a götürüp vereyim dedi.

¹⁴¹ Köksal, **Agm**, s. 589.

¹⁴² Köksal, **Agm**, s. 589.

¹⁴³ Köksal, **Agm**, s. 589 – 590.

Kök-doskok'un altında
Bahadır doğan Manas'a yetişip geldi.
Kaynatmalık kara ilacı
Kaynatıp sürdürü yaraya;
Sürülecek kızıl ilacı da
Sürdü Manas'a.
Mekke'deki Kan-koco,
Yetişip geldi Manas'a
On iki gün geçince,
On iki gece olunca
İyileştin Er Manas!
Manas dirilince etrafına bakar kırk yiğidi ölmüştür. Şöyle der:
Yalnız nasıl yaşayayım?
Yaratanım yar olursa,
Tüm evliyalar yardım ederse,
Kırk yiğidimi geri isteyeyim!

Atına binip Mekke'ye varan Manas Mekke'nin dört bucağını dört defa dolaşır. Kırk yiğidin dirilmesi için dua eder. Bunun üzerine kırk yiğit kalkar dirilirler¹⁴⁴. Kısacası Şaman inancından hem de İslam inancından beslenerek destanlara göre şekil alan Türk destanlarında ve mitolojisinde ölüp dirilme olayı önemli bir husustur. Türk destanlarında ölüp dirilme sıradan insanlar için değil daha çok yiğit ve Alpler için istenilmiştir. Bu bakımdan ölüp ve dirilme sevgiliye(Allah'a) ulaşmanın en iyi yoludur

2.3.6. Demir ve Demircilik Motifi

Türk Destanlarındaki demir ve demircilik motifi, Türk yaşantısının destana yansımalarıdır. Bu motif kutsiyet ifade eden sanatkârlar etrafında geliştirilmiştir. Demir ve demircilik Türk yaşantısında önemli bir yere sahip olduğu gibi savaş aletlerinin demirden yapılması da bu motifin gelişmesinde etkili olmuştur¹⁴⁵.

Olumlu ve faydalı yönde hayatta yer alan demir ve demircilik destanlarda da aynı özellikte görülür. Özellikle Ergenekon Destanında çok önemli bir yer tutan

¹⁴⁴ Hasan Köksal, "Manas ve Diğer Anlatı Türündeki Eserlerde Ölüp Dirilme Motifi", *Manas Destanı ve Etkileri Uluslar arası Şöleni*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Merkezi Yayını, S. 97, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, S. 4, Ankara, 1995, s. 146 – 147.

¹⁴⁵ Akın, *Agt*, s. 377.

demircilik destanın gelişip tamamlanmasını sağlar. Yakut Türklerinin mitolojisinde de demirden yapılmış evlere rastlanır. Manas Destanında ise demirci kutlu bir değere sahiptir. Alp Manas kendi demircisine “Tarhan” adını vermiştir. Sanatkâr olmasının yanı sıra demircinin insanları koruyucu özellikleri de vardır. İnsanlara kötülük düşünen albastı karısının en büyük düşmanıdır¹⁴⁶.

Türk atasözünde “Kök temür keriturmaz” cümlesi ile demirin önemi anlatılmaya çalışılmıştır. Yani gök demir, boş durmaz, dokunduğu her şeyi yaralar, derler. Ant içme esnasından da kılıcı kınından çıkararak “Bu gök girsin kızıl çıksın” diye söylenirdi. Bu durum demire olan saygıyı anlamamızı sağlar¹⁴⁷.

Yaşam tarzı olarak zoru seçen Türk milleti, tabiata karşı sürekli var olan düşmanlara karşı kendini müdafaa etmek mecburiyetindeydi. Bu nedenle savaş aletleri su gibi, hava gibi Türk’ün olmazsa olmazı haline gelmiştir. Savaş aletlerini demirden olduğunu da düşünürsek Türklerde demire ve demirciye verilen önemi anlayabiliriz¹⁴⁸.

2.3.7. Ok ve Yay Motifi

Türkler Gök Tanrı inancını yaşadıkları çağlarda bilhassa yaşayışlarının gereği olarak hayatlarına giren birçok eşyanın etrafında bu eşyanın özelliğine bağlı veya bu özellikten etkilenmiş olan geleneklere sahiptir. Ok-yay eski çağların en etkili silahı olduğu gibi Türkler yarı göçebe hayatı yaşamaları sebebiyle gerektiği zaman kendilerini korumak için her an savaşa hazır bir toplum düzeni kurduklarında ok-yay yerine göre en etkili savunma silahları olmuştur¹⁴⁹.

Ok ve yay etrafında gelişen ve Türk tarihi araştırmaları bakımından oldukça önemli davranışların en önemli örneklerine Türk devlet geleneği ve hâkimiyet anlayışında tesadüf edilir. Hun çağından itibaren görülen bu geleneğin en açık ifadesine, Türk düşüncesinin mitolojik temellerini bulduğumuz Oğuz Kağan Destanında rastlanır. Bu destanda Oğuz Kağan, Türklerin kabile teşkilatında en önemli rol oynayan “orun” yani siyasi ve içtimai mevki meselesini muayyen bir kalıba oturtarak “yay”ı metbûluk, “ok”u ise tâbilik sembolü olarak belirlemiştir. Oğuz Kağan tarafından belirlenen bu esaslar, başta Oğuzlar olmak üzere tarih boyunca varlık gösteren bütün Türk devletleri

¹⁴⁶ Akın, **Agt**, s. 378.

¹⁴⁷ Akın, **Agt**, s. 378.

¹⁴⁸ Akın, **Agt**, s. 378.

¹⁴⁹ Öztürk, **Age**, s. 68.

üzerinde etkili olmuş ve ok ve yayı, Türk devlet geleneği ve hâkimiyet anlayışının temel sembollerinden biri haline getirmiştir¹⁵⁰.

Oğuz Kağan Destanında ok ve yayı Türk hâkimiyet anlayışının vazgeçilmez unsuru haline getiren kayıtlar şu şekildedir:

“Ondan sonra sabah olunca büyük ve küçük oğullarını çağırttı ve: “Benim gönlüm avlanmak istiyor, ihtiyar olduğum için benim artık cesaretim yoktur: Kün, Ay, Yultuz, doğu tarafına sizler gidin: Kök, Tağ ve Tengiz, sizler de batı tarafına gidin” dedi. Ondan sonra üçü doğu tarafına, üçü de batı tarafına gittiler. Kün, Ay ve Yultuz çok av ve çok kuş avladıktan sonra, yolda bir altın yay buldular; onu aldılar babalarına verdiler.

Oğuz Kağan sevindi, güldü, yayı üçe böldü ve “Ey büyük oğullarım, yay sizlerin olsun; yay gibi okları göğe kadar atın” dedi. Kök, Tağ ve Tengiz çok av ve çok kuş avladıktan sonra, yolda üç gümüş ok buldular; aldılar ve babalarına verdiler.

Oğuz Kağan sevindi, güldü, okları üçe üleştirdi ve: “Ey küçük oğullarım oklar sizlerin olsun, yay oku attı sizlerde ok gibi olun” dedi.

Ondan sonra Oğuz Kağan büyük kurultay topladı. Maiyetini ve halkını çağırttı, onlar geldiler müşavere ettiler Oğuz Kağan büyük ordugâh... sağ yanına kırk kulaç direk diktirdi; üstüne bir altın tavuk koydu, altına bir ak koyun bağladı. Sol yanına kırk kulaç diktirdi üstüne bir gümüş tavuk koydu dibine bir kara koyun bağladı. Sağ yanda Bozoklar oturdu; sol yanda Üçoklar oturdu, kırk gün kırk gece yediler, içtiler sevindiler. Sonra Oğuz Kağan oğullarının yurdunu üleştirip verdi...¹⁵¹”

Görüldüğü gibi Oğuz Kağan Destanında, Bozoklar “orun” (siyasi ve içtimai mevki) bakımından üstün olup “sağ kolu”, Üçoklar ise Bozokların altında bulunup “sol kolu” teşkil etmişlerdir. Oğuz Kağan ise yayın hükümdar, okun ise ona tâbi elçi durumunda bulunduğunu söyleyerek Bozokların hâkim kol, Üçokların ise tâbi kol olduğuna işaret etmiş ve Bozoklardan en büyük oğlu Kün/Gün Han’ın kendisinin halefi ve veliahdı olduğunu vurgulamıştır¹⁵². Türk devlet geleneği ve hâkimiyet anlayışının temel sembollerinden olan ok ve yay gündelik hayatta alpın gücünü ölçen bir vasıta

¹⁵⁰ Erkan Göksu, “Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 5/2, Yıl, İlkbahar, 2010, s. 987.

¹⁵¹ W. Bang – R. Rahmeti Arat, **Oğuz Kağan Destanı**, (İÜEF Türk Dili Semineri Neşriyatından), İstanbul, 1936, s. 30 – 33.; Göksu, **Agm**, s. 987 – 988.

¹⁵² Destanın bu varyantındaki ilgili bölüm için bkz, Faruk Sümer, “Oğuzlara Ait Destanî Mahiyette Eserler”, *A.Ü.D.T.C.F.D.*, XVII/3 – 4, Ankara, 1959, s. 362.

olduğu gibi buyruk kişiler arasında bir haberleşme ve bunun yanı sıra bağıllık unsuru olarak da Türk geleneğinde değer kazanmıştır.

Destanlarda ok ve yay unsuru daha çok destan kahramanının hüner ve maharetini sergilemek için bir vasıta olarak değer kazanmış olup ok ve yay destan kahramanlarının kişiliğini değerlendiren milli bir motif haline gelmiştir. Bozkırın efendileri olarak göçebe bir hayat yaşayan Türkler yerleşik hayata geçtikten sonra da ok yay kullanmadaki maharetlerini devam ettirmişlerdir. Öyle ki bu ustalıkları sayesinde, zaman zaman Çin'i bile vergiye bağlamışlardır. Aynı zamanda tarihi akış içerisinde ok ve yay bir silah olarak Türk alpin benliğine o kadar sinmiş ki adeta varlığını tamamlayan bir unsur değeri kazanmış ve Türk düşüncesinde kendisine ait bir kültürün gelişmesine etken olmuştur.

2.4. Destanlarda Sayılar ve Renklerle İlgili Motifler

2.4.1. Sayılar

Sayıların eskiden kalma inançlarda yeri büyüktür. Bunların değerleri değişik olduğu gibi taşıdığı tılsımlar ve kullanıldığı yerlerde başka başkadır. Genel olarak 1, 3, 7, 9, 40 rakamlarında büyüme ve gizli güç bulunduğu inanılarak bunlara uğur ve uğursuzluk atfedilir. Mesela 3 ve 7 sayıları Araplar, Çinliler, Cermenler arasında ve diğer Batı milletlerinde uğurlu sayılır. Bu sebeptendir ki Almanlar arasında “her şey güzel şey üç tanedir” diye bir özdeyiş yaygındır¹⁵³.

Türklerde Şamanizm'in sayılarla olan ilgisi Türk kozmolojisi ile iç içedir. Güneydoğu Sibirya'da en genel gök tasarımı göğün 7 kat olduğunu söyler bunun yanında Orta Asya'da 9 gök küre 16, 17, 33 gök katı düşünceleri karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında çeşitli devirlerdeki metinlerde 8 cennet 12, 30, 33 gök katı 99 âlem veya gök 1800 âlem gibi sayılarla göklerin veya gök katlarının ya da farklı dünyaların nitelendikleri görülür. Bazı metinlerde ise Gök Tanrı'nın oğul ya da kızlarının sayısından bahsedilir. Orta Asya ve Kuzey Asya'daki Türklerde ve komşularında yedi ya da dokuz oğlundan söz edilir. Bu ifade onların oturduğu 7 ya da 9 küresi ya da katı olduğunu gösterir¹⁵⁴.

Gök katları bu şekilde tasavvur edildiği gibi yeraltı da belirli sayıda katlara bölünür. Mesela Orta ve Kuzey Asya'daki Türk ve onların komşuları olan topluluklarda

¹⁵³ Ali Haydar Bayat, “Türk Kültüründe Üç ve Üçleme”, *Türk Kültürü*, S. 433, Ankara, 1999, s. 257.

¹⁵⁴ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 195.

yeraltı her bir şamanın geçmesi için birer engel teşkil eden 7 ya da 9 katlı olarak düşünülmüştür¹⁵⁵.

Türklerde dünya ağacının da dokuz sayısı ile irtibatı vardır. Altay Türk mitolojisinde dünya ve gök ağacı adı verilen bir çam ağacı vardı. Bu mitolojiye göre gökyüzüne doğru yükselen ve gökleri delip geçen bu ağacın tepesinde Tanrı Bay Ülgen otururdu. Bu ağacın ise dokuz dalları vardı¹⁵⁶. Görüldüğü gibi mitolojik düşünce çağında evren sayılar düzenine göre şekillenmiş olup mitolojik inançlar arasında kutlu sayıların çok önemli bir yeri vardır. Bugün Anadolu'da edilen dualar sinmiş olan “üçler, yediler ve kırklar hürmetine ...” söylemi de hiç şüphesiz Orta Asya'dan getirdikleri bu inanca dayanmaktadır.

2.4.1.1. Üç (3)

Kutsallığına inanılan sayıların en eskisi 3'tür. 3 sayısının kutsallığı, göklerin, yerlerin ve suların ayrı varlık olarak eski çağ insan düşüncesinde yer almasındandır. Çok Tanrıcılığın üç biçimli Tanrılardan Tektanrıcılığın üç görünümlü Tek tanrılarına kadar bütün Tanrılık alanı üçlemelerle doludur. Bunun sebebi evrende her şey dişi (1), erkek (2) ilkelerin birleşmesiyle bir ürün (3) meydana gelmesiyle oluşuyordu. İnsanın çevresinde gök (1), yer (2) ve su (3) olmak üzere üç ayrı uzay vardı ve bu üç uzay göklüler, topraklılar, Pationi olmak üzere üç Tanrı grubuyla yönetiliyordu¹⁵⁷. Üçleme inancı, ilk yazılı kaynaklar olan Mezopotamya'dan başlayarak çeşitli medeniyetlerin inançlarına göre şekil alarak önemine hiç kaybetmeden günümüze kadar ilk anlamını gizleyerek devam etmiştir.

İlk ve Ortaçağlarda bazı inançlara göre üç hem kutsallık/egemenlik, hem savaşçılık/siyaset, hem de üretkenliğin ve bereketin simgesidir¹⁵⁸. İslamiyet'in ortaya çıkmasından sonra ise 3 sayısının kutsiyeti eski inançlara nazaran şekil değiştirerek yeni anlamlar kazanmıştır. Bunun neticesinde İslam mistikleri nitelik-öz birliğinden meydana gelme üçlü bir birlik anlayışını savunmuşlardır. Alevi ve Bektaşî inancında 3 sayısı dini bir boyut kazanarak özellikle Hakk-Muhammed-Ali üçlemesinde 3 sayısının tevhide kaydığını açıkça görebilmekteyiz. Bu hayat görüşüne nispeten yine Şiilerin

¹⁵⁵ Çoruhlu, **Age**, s. 195 – 196.

¹⁵⁶ Tuncer Gülensoy, “**Türklerde Dokuz Sayısı**”, *I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi*, C. 4, Ankara, 1976, s. 112.

¹⁵⁷ Orhan Hançerlioğlu, **İslam İnançları Sözlüğü**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1984, s. 514. ; A. Haydar Bayat, **Agm**, s. 257.

¹⁵⁸ A. Haydar Bayat, **Agm**, s. 258.

kelime şahadet getirirken “La ilahe illallah Muhammed ün Resülullah Ali Veliyullah demesi bu üçlemenin bir uzantısıdır¹⁵⁹.

Üç sayısı destanlarda, masalarda ve atasözleri gibi sözlü halk edebiyatı mahsullerinde çeşitli manalarda kullanılmıştır. Özellikle masalarda üç gün üç gece yol gidilmesi, padişahın üç oğlunun olması, üçüncü oğlunun akıllı, cesur ve olgun olması, üçüncü günde meselelerin hal olması gökten üç elma düşmesi gibi masal unsurların varlığı bunu ispatlamaktadır¹⁶⁰. 3 sayısının kutsi özelliği ve mitolojik inançlarla olan ilgisi destanlarda da korunmuştur. Özellikle Oğuz Kağan Destanında üç sayısının önemi şu şekilde yer almıştır:

Oğuz Kağan Destanında üç gün üç gece anne ütü emmeme, üç gece üst üste bir rüya görme, gergedanla yapılan mücadeleyi üçüncü denemesinde kazanma, iki eşinden üçer oğul sahibi olma, rüyada bir altın yay ile üç gümüş ok görme, oğullarından üçünü doğuya üçünü batıya gönderme, yayı üçe bölme, üç oku üçe üleştirme gibi motiflerin varlığı söz konusudur¹⁶¹.

İslamiyet’in zuhur etmesiyle yeni bir hal alan üç sayısı bir düşünce unsuru olarak destan, hikâye, atasözü ile günümüze kadar gelmiş; hatta Türk insanın bilhassa Anadolu’da içtiği sudan, yediği ekmeğe kadar günlük hayatına ve düşünce sistemine girmiştir¹⁶².

2.4.1.2. Yedi (7)

Yedi sayısı Orta Asya Türk boylarından günümüze kadar Türk halk inançları ile günlük yaşamlarından en çok söz edilen sayılardandır. Yedi sayısı Anadolu’da ve Türk boylarında kutsal sayılmaktadır. Bunlardan bazılarını şu şekilde belirlemek mümkündür:

- Altay Türklerine göre ayın tutulması “yedi başlı dev” yüzündendir.
- Kırgız Türklerinde Kutup Yıldızında bulunan “Büyük Ayı”ya, “Yedi Bekçi” denir.
- Orta Asya ve Anadolu Türklerine göre yer yedi kattır.
- Kuran-ı Kerim yedi harf üzerine inmiştir.

¹⁵⁹ A. Haydar Bayat, *Agm*, s. 261 – 262.

¹⁶⁰ A. Haydar Bayat, *Agm*, s. 263.

¹⁶¹ Bayram Durbilmez, “Nahçıvan Türk Halk İnanışlarında Mitolojik Sayılar”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 3/6, Yıl, Sonbahar, 2008, s. 216 – 217.

¹⁶² A. Haydar Bayat, *Agm*, s. 263.

- Mekke ve Medine arasında yedi kale vardır.
- Hac'da Kâbe yedi defa tavaf edilir.
- Kuran-ı Kerim'deki Eshab-ı Kehf olayı Yedi Uyurlar olarak bilinir.
- Hz. Ebubekir Musaf'ı yedi suret yazdırmıştır.
- Cuma namazının yedi farzı vardır.
- Süleymaniye Camii yedi senede yapılmıştır.
- İstanbul yedi tepe üzerine kurulmuştur.
- Bursa'da yedi Osmanlı türbesi vardır.
- Osmanlı Devleti kurulduktan sonra yedinci asırda yıkılmıştır.
- Dünya'nın yedi harikası vardır.
- Gökkuşağı yedi renktir. vs¹⁶³. Netice itibariyle birçok inanç ve kavimle birlikte Türk mitolojisinde yedi sayısına çok çeşitli anlamlar yüklenmiştir.

2.4.1.3 Dokuz (9)

Mitolojik kökenli gizemli sayılardan biri de dokuzdur. Dokuz gök ve dokuz yer inancı Türk boyları ve akraba toplulukları arasında yaygındır. Evrenle birlikte dokuz dallı bir ağacın her dalının altında yaratılan birer kişinin de dokuz oymağın ataları olduğu, dünyadaki bütün insanların bu dokuz oymaktan çoğaldığı Altay Türklerinin Yaratılış Destan'ında geçer. Bu dokuz oymaktan oluşan insanlar "Dokuz Dedeler olarak tasvir edilmiştir. Bu durum destanda

Tanrı yine buyurdu: Bitsin, dokuz dalı da!
Dallar çıktı hemence, dokuzlu budağı da.
Kimse bilmez Tanrı'nın düşüncesi ne idi.
Soylar türesin diye şöylece emir verdi.
Dokuz kişi kılın, dokuz dalın kökünden
Dokuz oymak türesin; dokuz kişi özünden!

biçiminde görülmektedir¹⁶⁴. Türk hakanlarının hâkimiyet alameti davul ve tuğ dokuz tanedir. Altay Türklerinde Şamanların omuzlarında dokuz ok ve yay sembolü bulunmaktadır¹⁶⁵.

¹⁶³ Mehmet Yardımcı, "Geleneksel Kültürümüzde ve Âşıkların Dilinden Sayılar", <http://turkoloji.cu.edu.tr>, s. 641 – 642.

¹⁶⁴ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, TTK Yay., C. 2, Ankara, 1995, s. 453.

¹⁶⁵ Yardımcı, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, s. 643 – 644.

Manas Destanında da sık sık rastladığımız dokuz sayısı Dede Korkut Destanlarında dokuzlama yani hediye bahşış ve cereme olarak geçmektedir. Dede Korkut Destanlarında dokuzlama âdeti Şamanizm izleri taşımakta olup özellikle bu dokuzlama âdeti Manas Destanının kahramanlarından Serek'in şu sözlerinde açıkça görülmektedir:

“Manas’ın dirildiği gerçek ise, koyundan dokuz alayım, sığırdan dokuz alayım, deveden dokuz alayım, at sürülerinden dokuz alayım kırk çuranın her biri için gene dilek edip kurban edeyim”¹⁶⁶. İfadesi Kırgız hayatında dokuz sayısının son yıllarda önemli olduğunun ve destanlara yansıdığıının göstergesidir.

2.4.1.4. Kırk (40)

Hazırlama ve tamamlama sayısı olarak adlandırılan kırk büyük sayılar arasında en büyüleyici sayıdır¹⁶⁷. Türk kültüründe ve İslam dünyasında kırka özel anlamlar yüklenmiştir¹⁶⁸. İslam dünyasında 40 adedinin bazen dini kavramları bazen de davranışları şekillendirdiği görülür. İslamiyet’te Allah adının Kuran-ı Kerim’de gizli 40 vasfını izah ettiği inancından gelmiştir. Hz. Peygamberin 40 yaşında nübüvete eriştiğini de düşünürsek İslam inanç ve geleneğinde görülen 40 sayısı ile ilgili kavram ve motiflerin kaynağını anlamış oluruz¹⁶⁹.

Türk destanlarında görülen 40 sayısı kaynağını aslında İslam inancından, Sami ve İbrani geleneklerden almaktadır. Ancak İskitlerin inanişına göre bir İskit ölüsü yakınları tarafından 40 gün kapı kapı dolaştırıldıktan sonra gömülmesi bu sayı ile ilgili geleneğin daha eski ve İslamiyet’ten önce Şamanist düşünceden geldiğini göstermektedir. Nitekim 40 sayısının çıkışını dini sebeplere bağlayanlar olduğu gibi destanlardaki 40 sayısının yüksek barbarlık kültürüne ulaşan küçük ve büyük beylikleri ellerinde tutan buyruk beylerin çevresinde kurulup geliştiğini savunanlarda vardır.

Bazı destanlarda alplar kırk sayısını oluşturmaktadır. Dede Korkut’un on iki destanında yer alan ve önde gelen her alp’in ona bağlı kırk yoldaşı olduğu gibi Manas

¹⁶⁶ İnan, “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler”, s. 146.

¹⁶⁷ Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, (Çev: Mustafa Küpüşoğlu), Kabalcı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s. 265.

¹⁶⁸ Abdulkadir İnan, “Türk Destanlarında Kırklar Motifi”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987, s. 238.

¹⁶⁹ Öztürk, *Age*, s. 79.

Destanında da aynı özellikte alpların etraflarında 40 çora görülür¹⁷⁰. Manas askerlerine nutuk söylerken önce kırk yiğidini çağırır ve onlara şöyle hitapta bulunur:

Yakıp Han oğlu genç Manas

İşbu gece düş gördü

Sabahleyin kalkınca

Kırk yiğidin çağırdı:

Kırkın başı Kırğılım,

Bozçolak ile Çalbayım...¹⁷¹. Kırk sayısı ile tanıtılan kırklar motifi Semetey'in yaşantısında mistik bir özellik taşımaktadır. Semetey düşman karşısında yalnız kaldığında Talas'a geçerken göze görünmez 40 er ona yardıma gelir, aynı zamanda tam silahlı Manas'ın kırk alpı Semetey'e yardım ederek Talas'tan geçmesini sağlar¹⁷². Burada Semetey'e yardıma gelen Manas'ın kırk kahramanı manevi varlıkları ile görünmüşlerdir.

Gerek Dede Korkut Destanlarında gerekse Manas Destanındaki 40 alp motifi bir hizmetçi, bir köle niteliğinden çok uzak bir güç birliğini oluşturmaktadır. Destanlarda görülen 40 yoldaş, 40 çora motifi bir toplum müessesesi özelliğini taşımaktadır. Bunlar hiçbir zaman bir beyin yanında kırk hizmetkâr hüviyetinde görülmezler. Bilakis bir arkadaş bir dost ilişkisi içindedirler. Birlikte savaşır, birlikte ölürlere, sevinçleri ve üzüntüleri de birlikte yaşarlar. Onların bütünlüğü arkasında toplum ayakta durur¹⁷³.

İslam düşüncesinin dışında ve İslamiyet'ten önce ortaya çıkmış olan Oğuz Kağan Destanında da Oğuz 40 günde yürür ve konuşur. Muz Dağı'nın etrafını 40 günde yürür ve aşar. Son verdiği şölende 40 kulaç yüksekliğinde direk diktirir, şölen 40 gün 40 gece sürer. Yine bu şölende 40 masa, 40 sıra dizilir¹⁷⁴. Oğuz Kağan Destanında 40 sayısı ile anlatılan davranış ve olaylar günlük yaşantıya sinmiş vaziyet iken Dede Korkut ve Manas Destanlarında 40 sayısı ile geliştirilen motif daha farklı anlam ve özellik kazanmıştır. Yani Oğuz Kağan Destanında 40 sayısı zaman ve eşyayı şekillendirirken Dede Korkut ve Manas Destanlarında alplar 40 sayısını oluşturmaktadır.

Kısacası Türk destanlarında yer alan 40 sayısı genellikle eşyayı tanıtan kırk motifi ve bir topluluğu belirten kırk motifi gibi iki özellik etrafında toplanırlar. Aynı

¹⁷⁰ Öztürk, Age, s. 79.

¹⁷¹ İnan, "Türk Destanlarında Kırklar Motifi", s. 238.

¹⁷² Öztürk, Age, s. 82.

¹⁷³ Öztürk, Age, s. 82.

¹⁷⁴ Öztürk, Age, s. 79 – 80.

zamanda bu motif toplumun yapısının, inancının ve toplum geleneğinin koruyucusu olarak toplum arasında var olabilme ilkesini ayakta tutan zamanın ihtiyacına göre toplumun meydana getirdiği milli bir unsurdur.

2.4.2. Renkler

Türk kültüründe renk kavramını yeterli bir şekilde ortaya koyabilmek için çeşitli coğrafi unsurlar, kıyafetler, kullanılan eşyalar etnolojik, sosyolojik ve kültürel manada bizim için önemlidir. Çünkü Türklerin renklerle ilgili davranışları eski çağlardan günümüze kadar günlük hayatlarına, ayinlere, savaşla ilgili çeşitli uygulamalara, kültürel dokuya, bayram törenlerine ve merasimlere, kullanmış oldukları çadır, bayrak, elbise vb. araç ve gereçlere, Türk dünyasının milli bayramlarından Nevruz kutlamalarına doğrudan yansımıştır¹⁷⁵. Bazı milletler kırmızı rengi, bazıları yeşili, bazıları sarıyı, bazıları kırmızı beyazı, bazıları mavi beyazı, bir kısmı da yeşil ve beyaz renkleri benimsemişlerdir. Eski Türklerden bu yana her renge farklı anlamlar verilmiştir. Türkler özellikle yeşili “dirilik, tazelik ve gençlik”, sarıyı “merkez hükümlerlik”, kırmızıyı ise Tanrı, koruyucu ruh, ocak, dirlik, bağımsızlık ve hürriyetin sembolü olarak kabul etmişlerdir¹⁷⁶. Aynı zamanda Türklerde renkler yön mevhumu olarak da kullanılmıştır. Türklerde yön ve renk kavramını Kamil Veli Nerimanoğlu'nun verdiği bilgilerden yola çıkarak bir tablo ile şöyle gösterebiliriz¹⁷⁷.

Tablo 1. 11. Yüzyıla Kadar Türklerde Yönler ve Renkleri

	Kuzey	Güney	Doğu	Batı
Hunlar	Kara	Al	Kır (Boz)	Ak
Köktürkler	Yağız (Konur)	Doru (Koyu-Boz)	Kır-Boz	Ak
Uygurlar	Kara	Kırmızı	Kök-Yeşil (Mavi)	Ak

¹⁷⁵Mireli Seyidov, “Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (Çev: Orhan Yavuz), İstanbul, 1988, s. 33.

¹⁷⁶Hasan Tutar, “Tarihte ve Mitolojide Nevruz”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 618.

¹⁷⁷Kamil Veli Nerimanoğlu, “Türk Kültüründe Renkler”, *Nevruz ve Renkler*, (Haz: Sadık Tural ve Elmas Kılıç), AKM Yay., Ankara, 1996, s. 72.

Öte yandan Bahaeddin Ögel bu konu ile ilgili olarak Mete Han'ın Çin ordusunu kuşatması münasebetiyle Çin kaynaklarından şu bilgiyi vermektedir: “Han atlı birlikleri Çin ordusunun çevresinde şöyle düzenlenerek yer almışlardı: Beyaz atların hepsi batı yönünde yer almışlardı. Mavi (yani kır) atlar ise doğuda sıralanmışlardı. Bütün siyah atlar kuzeyde; kırmızı (yani doru veya al) atlar ise güneyde yer almışlardı¹⁷⁸. Buna göre Hunlarda dini değeri çok yüksek olan kır atlar doğuyu sembolize ederken batıyı boz atlar, güneyi doru atlar ve kuzeyi de yağız atlar sembolize etmektedir¹⁷⁹.

Türk mitolojik sistemde renkler kutsi bir özellikte taşımaktadır. Bilhassa Oğuz Kağan Destanının mitolojik yapısında Oğuz'un yüzünün, ışığın, kurdun ve kızının gözlerinin mavi olması bunların menşeyini göğe bağlar ve kutsallık atfeder. Destandaki bu ifade renkle ilgili değil Tanrı oğlu kahraman Oğuz, Tanrı belirtisi olan ışık, Tanrı elçisi olan bozkurt, yer ve su koruyucusunun kızı gölün ve çayın koruyucusu boğayla ilgilidir. Türk mitolojisinde başta mavi olmak üzere ak, boz, ala, renklerin kutsallıkla başka bir deyişle Gök Tanrı inancı ile bağlantısı vardır¹⁸⁰.

Kısacası destanların önemli unsurlarından olan ve köklü bir geçmişe sahip olan renk kavramı geçmişten günümüze kadar tarihsel, kültürel, dini, siyasi ve coğrafi gelişmelere bağlı olarak birtakım değişikliklere uğramıştır. Türk dünyası şehirleşme ve modernleşme çabaları çerçevesinde renklerle ilgili birtakım geleneksel değerlerini korumayı başarabilmiştir. Özellikle Türk Edebiyatının önemli kaynaklarından olan destanlarda renklerle ilgili bilgi edinirken Türk toplumunun kültürel simgesi olan Nevruz Bayramında renklerle ilgili ritüelleri daha somut bir şekilde görebilmekteyiz. Nevruz ile birlikte bu ritüellerin bir takım davranışlarla sürdürülmesi ve korunması Türk dünyasında kültürel bağların kuvvetli olduğunu ve bunların devam ettirildiğini kanıtlamaktadır.

2.4.2.1. Siyah (Kara)

Genel hatlarıyla bakıldığında bütün dünya mitolojilerinde ve simgeciliğinde siyah (kara) rengin daha çok olumsuz anlamları ifade etmek için kullanıldığı görünmektedir. Ezeli karanlık, boşluk, ölüm karanlığı, tahribat, üzüntü, büyük kötülük ya da ölümle ilgili mitlerde yer alan Tanrılar vb. gibi pek çok şey kara renkle ifade

¹⁷⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 6, Ankara, 1991, s. 177.

¹⁷⁹ Ali Rafet Özkan, “*Türk Kültüründe Yönler*”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 430.

¹⁸⁰ Bayat, “*Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler*”, s. 523.

edilmiştir¹⁸¹. Öte yandan kara birçok destanda tartışmalı bir renk olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü kara bir taraftan karanlık güçler, suç, kötülük olarak değerlendirilirken bir taraftan da sadakat, sebat, dayanıklılık, ihtiyat, bilgelik ve güvenilirliğin simgesi olarak görülmüştür¹⁸². Diğer renklere göre daha fazla kullanılan ve büyüklük, yükseklik, bedbahtlık içeren kara rengiyle ilgili olarak kara koyun yahnisi, koyunyününden yapılan kara keçe, keçe ile yapılan kara otağ, misafirin altına döşenen kara keçe, kara dervend, kara kaygulu, kara ahşam, kara koç at, kara süzme gözler, kara bağır, kara gün, kara bulut, kara saç, karakaş, kara sakallu, yilisi kara kazılık at, kara şiven, kara tonlu derviş, kara çekik gözler, karabaş, kara kaplan, kara tağ, kara pusarık (koyu renkli duman), kara dinli/donlu kâfir (Hıristiyan keşişler) gibi adlandırmalara başvurulduğunu görürüz. Kâfirlerin evleri için ise “Kara tonguz damı” ifadesi kullanılır¹⁸³. Kâfirler ve dervişler genellikle kara tonlu Oğuzlar aka tonlu olarak nitelendirilirler matem esnasında Oğuzlarda ağ ton çıkarılır kara ton giyilir. Beyrek öldüğünde Ak-Boz atının kuyruğu kesilir kırk elli yiğit ak giysilerini çıkarıp gök sarınırlar, sarıklarını yere vururlar, nişanlısı Banı Çiçek de ak kaftanını çıkarıp karalar giyer¹⁸⁴. Beyrek öldükten sonra çadırının kara ve gök renklerle örtülmesi de matemî simgeler¹⁸⁵.

Pek çok şeyin simgesi olan kara, yön mefhumu olarak da kullanılmıştır. Yaşar Kalafat bu anlayışı “Türk Halk İnançlarında Kara” adlı makalesinde şu şekilde izah etmektedir:

Altay Türklerinde ak iye kişiyi iyi yola, kara iyede kötülükleri temsil eden renklerdir. Türklerin yönlerden kuzeye kara demeleri muhtemelen yurtlarının kuzeyde soğuşun, kışın, karın hâkim oluşundan, güneye ak demeleri ise güneyin sıcak oluşundandır¹⁸⁶.

¹⁸¹ Çoruhlu, **Age**, s. 183.

¹⁸² Agop Dilaçar, **Kutadgu Bilig İncelemesi**, TDK Yay., Ankara, 1988, s. 15.

¹⁸³ Cevad Heyet, **Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri**, (Haz: Sadık Tural ve Elmas Kılıç), TDK Yay., Ankara, 1996, s. 57.; Salim Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”, *Bilig Dergisi*, S. 54, Ankara, 2010, s. 191.

¹⁸⁴ Abdulkadir İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987, s. 470.

¹⁸⁵ Seyidov, **Agm**, s. 35.

¹⁸⁶ Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançlarında Kara”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul, 1999, s. 18.

2.4.2.2. Beyaz (Ak)

Beyaz rengin dünya genelinde çeşitli mitoloji ve kültürlerden doğan en genel anlamları aydınlık, ışık, güneş, hava, saflık, temizlik, iffet, masumiyet, sadelik, mükemmellik, kutsallık, kurtuluş, ruhsal yetkinliktir. Beyaz bir elbisenin giyilmesi saflık, temizlik ve iffete işaret kadar ruhun beden üzerindeki zaferini de gösterir¹⁸⁷.

Türkmenlerde ak çok sevilen renklerden biridir. Yolun ak olsun (yolun açık veya işin iyi olsun), ak zat alınca yağışı (beyaz şey kadere iyi gelir), ak süt emen oğlan (sevgiyle, mehirle büyüyen oğlan), ak öy (bereketli ev, devletli ev), aksakal (lider, düşünür), ak dünyanı gördün mi? (Olan şeyden haberin var mı?), ak goynunu bermek (63 yaşına yani Hz. Muhammed'in yaşına geldiğinde beyaz koyun kurban etmek), gibi ifadelerde bunun örneğini görmek mümkündür¹⁸⁸.

Gök sakallı veya ak saçlı deyişi Türk destan dünyasında adeta kök salmış ve yaygın olarak kullanılmıştır. Özellikle Oğuz Kağan Destanında Uluğ Türk'ün aksakallı, kır saçlı, tecrübeli kâhin özelliklerine sahip olması aynı zamanda Dede Korkut Destanında şamanların hamisi ve kopuzun atası Korkut Ata'nın da aksakallı olması ak rengin yaşlılığı, tecrübeyi ve bilgeliği simgelediğinin işaretidir. Kırgız masallarında da Hızır genellikle gök sakallı veya ak saçlı ihtiyar olarak isimlendirilmiştir. Yine Manas Destanında mezarla ilgili olarak Ak-saray ve Gök-saray ifadelerinin kullanıldığını görürüz. Burada geçen gök kelimesi Gök sakallı, Gök kurt, Göktürk kelimelerinde olduğu gibi kutsal bir renk ifade etmektedir¹⁸⁹.

Kazaklara ait Koblandı Batır Destanında kahramanının yüzünün, kolunun ve süngüsünün ak renkte olduğu görülür¹⁹⁰. Dede Korkut Destanlarında ise saadeti temsil eden ağ/ak/ağca rengiyle ilgili olarak ak otağ, ak meydan, ak elbise, ak gümüş, ak tağ, ağ yüz, ağ alın, (temiz, iyi insan saf kişi), ağ sakallı kocalar, ağ koyunlar, ağ pürçekli, ağ kafatan, ağ sunkun kuşu ak/ağ eller, akça yüzlü, ağ boz at, ağ otağ, ağca koyun, ağca ten, ağçam yüzlü, ağca koca gibi adlandırmalar karşımıza çıkar¹⁹¹. Görülüyor ki kaynağını eski Türk inançlarından alan ak renk manevi inanmanın sembolü olarak destanlarda farklı anlamlarda kullanılmıştır.

¹⁸⁷ Çoruhlu, **Age**, s. 190.

¹⁸⁸ Küçük, **Agm**, s. 193 – 194.

¹⁸⁹ Küçük, **Agm**, s. 190.

¹⁹⁰ Küçük, **Agm**, s. 187 – 188.

¹⁹¹ Küçük, **Agm**, s. 191.

2.4.2.3. Kırmızı (Al)

Kırmızı (al) renkte diğer renkler gibi Türk mitolojisinde kutsi bir mahiyet taşımakta olup özellikle Türklerin en eski inançlarında yer alan “al ruhu” veya “al ateş” adı verilen ateş tanrısını simgelemiştir. Hatta Yakut, Altay, Yenisey Türklerinin inançlarında rastladığımız ve izleri bugün Anadolu’nun birçok yerinde görülen Al ruhuyla ilgili olarak Albastı, Alkarısı Albız/Albıs gibi kelimelere rastlarız. Abdulkadir İnan ismini kırmızı (al) renkten almış olan geçmişten günümüze kadar Anadolu’nun birçok yöresinde rastladığımız Albastı inancıyla ilgili şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

Albastı lohusa kadınlara kötülük yaptığına inanılan bir ruhtur. Bu nedenle lohusa yatakta iken beyaz yaşmak ve kırmızı tül bağlayıp altın takarlar, kırmızı şeker hediye ederler. Bazen de bunun tam tersi olarak lohusa kadına kırmızı hiçbir şey göstermezler ve tedavi için alazlamaya başvururlar¹⁹².

Destanlarda da kırmızı (al) renge yer verilmiş olup özellikle Oğuz Destanında bu renk çeşitli manalarda kullanılmıştır. Mesela Oğuz Kağanın gözünün kırmızı olması alplığıne işaretler. Zira Anadolu’da çok eskiden beri kullanılan “gözü kanlı” deyimini hiçbir şeyden yılmayan hiçbir şeyden korkmayan atak, cesur kimse manasına gelir¹⁹³. Aynı zamanda Manas Destanının kahramanlarından Kançora’nın doğarken elinde kan pıhtısının olması kanın kırmızı ile sembolize edildiğinin kanıtıdır. Öte yandan kırmızı gücün, iktidarın, hâkimiyetin ve devlet kurmanın sembolüdür.

Dede Korkut Destanlarında da en çok sevilen renk, ergenliğin, mutluluğun ve muradın simgesi olan kırmızıdır¹⁹⁴. Banı Çiçek’in otağı ve Beyrek’in giydiği güveylik kaftan kırmızıdır. Aynı şekilde Kazak ve Kırgız Destanlarında kızıl kaftan; eski Başkurtlarda ise kızıl cepken güveylik alameti olarak karşımıza çıkar¹⁹⁵. Kırmızı renk gerek Oğuzlarda gerekse diğer eski Türk devletlerinde olumluğun simgesi olarak da gelin ve güvey elbiselerinde yahut otağlarda kullanılmaktadır.

¹⁹² Abdulkadir İnan, “Al Ruhu Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987, s. 259.

¹⁹³ Osman Fikri Sertkaya, “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Belleten Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Ankara, 1992, s. 15.

¹⁹⁴ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 6, s. 385.

¹⁹⁵ Abdulkadir İnan, “Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987, s. 189.

Kısacası kırmızı (al) renk Türk milli düşüncesinde Türk bayrağına izafeten manevi ve ulusal bir renk olarak algılanmış, öte yandan tarih boyunca inançları yansıtarak destanlara malzeme olmuştur.

2.4.2.4. Mavi (Gök Rengi)

Dünya mitolojisinde genel manada mavi göğü simgelemiş olup akıl, idrak, sağduyu, iffet, lekesizlik, sadakat, Allah'a hürmet, barış gibi anlamlar yüklenmiştir. Mavi aynı zamanda her şeyin içinde yer aldığı sonsuz boşluğu da simgeler. Gök Tanrı inancında mavi temel renklerdenidir. Çünkü Gök Tanrı dinine inanan Türkler için gök mavidir. Aynı zamanda Gök Tanrı inancında mavi ululuğu temsil etmektedir. Göktürk Devletinin bayrağının renginin mavi olması da belki bu inançtan kaynaklanmıştır.

Mavi renk Türk lehçelerinde bazen boz ve yeşil renk olarak da karşılanmıştır. Destanlarda bir motif olarak karşımıza çıkan Gök Börüdeki Böri kelimesi öte yandan gökyüzünün rengini karşılayan bozun karşılığıdır ve Moğolca mavi (gök rengi) demektir¹⁹⁶.

Destanlarda gök kelimesi yüce; mavi boz manasına gelmekte ve aynı zamanda özel isim olarak da kullanılmaktadır.

Oğuz Kağan Destanında mavi diğer renklere kıyasla daha çok ön plana çıkmıştır. Özellikle destanda Oğuz Kağanın yüzünün mavi olması, birinci eşinin gökten mavi bir ışıktan çıkması, ordusuna kılavuzluk eden kurdun mavi renkte olması kutsallık ve Gök Tanrı ile bağdaştırılabilir. Çünkü mavi genellikle gök rengi olarak kullanıldığı için Tanrı'nın ululuğunun ve yüceliğinin göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bunun yanında Türk kültüründe gök semavi bir kavram olarak Gök Tanrı, Gök kurt, Gök Türk şekillerinde karşımıza çıkmaktadır.

2.4.2.5. Sarı

Çeşitli ülkelerin mitolojilerinde ve simgeciliğinde sarı renk genel olarak güneşe ait bir simgedir (ışık ve altın sarısı). Bu olumlu unsura bağlı olarak da akıl, zihin, idrak, sezgi, iman gibi çeşitli kavramları ifade eder. Eğer ışık ve altın sarısı dışındaki koyu sarı söz konusuysa o zaman olumsuz anlamlar ifade eder. Nitekim koyu sarı haset, hırs,

---

¹⁹⁶ Küçük, *Agm*, s. 188.

tamah etmek, vefasızlık, hıyanet, imansızlık, ketumluk gibi anlamları gösterir. Sarı ya da sarı ve siyah bayrak ise ayrılığa işarettir¹⁹⁷.

Türk mitolojisinde devletin, ülkenin ve dünyanın merkezi olarak algılanan sarı renk esasında kaynağını Şamanizm'den almıştır. Kuzey Türk destanlarındaki kurban edilen atların sarı olması Şamanist inançtan kaynaklanmaktadır. Altının rengini, merkezin hâkimiyetini ve gücü ifade eden sarı, tarihte Türklerin sıkça kullandığı renklerden biri olmuştur. Öyle ki Türk sarısına “Altın Sarısı” denilmiştir. Oğuz Kağan Destanında sarı renk kağanlık sembolü olarak “Altunlug bel bağı”dır ifadesinde kullanılmıştır. Aynı zamanda Cengiz Hanın kağanlık sembolü olarak ipek üzerine yapılmış altın bir kuşak bağlaması sarı rengin kudretin işareti olduğunun kanıtıdır. Buna karşılık sarı Türk kültüründe felaketin, kötülüğün, hastalığın, yabancılığın, düşmanlığın ve nefretin de simgesi olmuştur.

2.4.2.6. Yeşil

Türk mitolojisinde mavi göğü sembolize ederken yeşil yeryüzünü ve doğayı sembolize etmektedir. Gök ve yer nasıl birbirlerini bütünlüyorsa mavi ve yeşil renkte öylece birbirini bütünlüştür. Bu bakımdan Türk mitolojisi ve kültürüyle ilgili edebi metinlerin bir kısmında iki renk birbirinin yerine kullanılmıştır. Demek ki yeşil renk gerektiğinde mavi rengin yerine de kullanılmaktadır. Nitekim Uygur devrinde doğunun bazen mavi bazen de yeşil olduğu söylenmiştir. Öte yandan özellikle İslamiyet'ten sonraki Türk mimarisinde göğü simgeleyen kubbelerden en çok firuze diye anılan mavi-yeşil karışımı kullanımı söz konusudur¹⁹⁸.

Türk mitolojisinde hayır ilahı Ülgen'in koruyucu ruh olarak kabul edilen yedi oğlandan birinin adı Yaşıl (Yeşil) dır. Yaşıl (Yeşil) Kağan'ın bitkilerin yetişip büyümesinden sorumlu olduğuna inanılmıştır. Ayrıca yeşilliklerin Ülgen inancı ile bağını gösteren mitolojik inanmaya göre Ülgen insan vücudunu yarattıktan sonra Kuday'ın yüksek ulûhiyetinin huzuruna kuzgun denilen kuşu göndererek yarattığı insan için can ister. Kuzgun semaya uçar. Canı alıp dönerken yerde bir leş görür. Dayanamayarak leşi yemek için ağzını açar. Gagasındaki can çam ormanına düşerek dağılır. Bundan dolayıdır ki çam, ardıç gibi ağaçlar kış ve yaz yeşilliklerini muhafaza

¹⁹⁷ Çoruhlu, Age, s. 193.

¹⁹⁸ Çoruhlu, Age, s. 191 – 192.

ederler. Görülüyor ki beyaz ve al ile olduğu gibi yeşil ile ilgili olarak da Türklerin manevi inanmalarının kökü en eski inanmalardan kaynaklanmaktadır¹⁹⁹.

Mavi ve yeşil renk günümüzde tarikatlarda da yaşatılmaktadır. Tarikatların tümü yeşil renge bağlıdır. Yeşil renk, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v) ehl-i beyti ve evlatlarının da alamet ve simgeleri olmuştur ve bugün de peygamber evladı sayılan seyyidlerin şah ve alameti yeşildir. Türk kültüründe gerek yeşil cübbe gerekse yeşil sarık ve türbelerin genellikle yeşile boyanması gibi uygulamalardan dolayı yeşil ruhani bir renk olarak kabul edilmiş ve genellikle İslamiyet'in rengi olarak düşünülmüştür²⁰⁰.

---

¹⁹⁹ Reşat Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil**, TDK Yay., Ankara, 1997, s. 23.

²⁰⁰ Küçük, **Agm**, s. 200 – 201.

SONUÇ

İnsanları geçmişe bağlayan değerler sistemi içerisinde topluma ait manevi kültür unsurları önemlidir. Bu açıdan destanlar ortak kültürel mirasın ürünüdür. Destanlar, milli kültürümüzün tüm gerçekliğini yansıtır ve bu kültürün bugünkü haliyle eski çağları arasındaki ilişkileri ortaya koymasından önemlidir. Efsaneler, masallar ve tek kelimeyle destanlar tarihin en eski çağlarını gözler önüne sermekle kalmaz, çağlar boyunca inanç sistemlerimiz hakkında da bilgi edinmemizi sağlar. Görülüyor ki destanlar bizi geçmişimize bağlayan manevi kültür unsurlarına ait birtakım idari, sosyolojik ve inanca dayalı ipuçlarını güçlü bir tarzda ortaya koymaktadır.

Şunu söyleyebiliriz ki, insanlar inanç ve kültürlerinden soyutlanamazlar. Bilhassa tarihin en erken çağlarında millet olma vasfını kazanmış bir topluluk için bu durum tamamen imkânsızdır. Milletlerin medeni seviyelerinin izlerini onların bıraktıkları her eserde bulmak mümkündür. Bu eserler maddi unsurlar olabileceği gibi yazılı ve şifahi unsurlar da olabilir. Tarih araştırmaları yapan bazı insanlar ve bilhassa tarihçiler ve sosyologlar açısından bu unsurlar bir bütün olarak değerlendirilir. Özellikle bu eserler içerisinde Türk destanları önemli bir yere sahiptir. Destanlar yalnızca milletlerin hayatında büyük yankılar uyandırmış olan olayların, savaşların ve kahramanlıkların konu alındığı sözlü ürünler değildir. Aynı zamanda destanlar milletin milli varlığını ilgilendiren olaylar ve kahramanın yaşayışı ve şahsi etrafında birleşen bir inanç manzumesidir.

Destanlar bugün herkesin bildiği gibi yalnızca bir edebi ürün de değildir. Edebi bir kaynak olmanın yanı sıra hem milli tarihi, milli ideolojiyi, siyaseti ve inançları aksettiren manevi kültür kaynaklarımızdandır. İçerisinde kültürel mirasımızın saklı olduğu destanlarda toplumun değer yargılarını, inançlarını, ibadet şekillerini, kahramanlık vasfı gösteren kişilerin ne derece kahramanlık gösterdiklerini görebiliriz.

Daha önce de belirttiğimiz gibi her millet destan sahibi olamaz, bir milletin destan sahibi olabilmesi için o milletin uzun ve köklü bir geçmişe sahip olması gerekmektedir. Çok uzun ve köklü geçmişe sahip olmakta tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda toplumun içerisinde bulunduğu değer yargılarına ve inanç felsefesine sahip çıkarak bunları yüz binlerce kilometrelik mesafelere yaymak gerekmektedir.

Destan şartlarına sahip olmuş her milletin bir destanı varken Türklerin hayatı birden fazla milli destan içerisinde dile getirilmiştir. Türk tarihinde zaferler ve

yenilgilerden ziyade dini değişimlerde Türklerin hayatının her alanında büyük etki göstermiş olup bu da haliyle bu kadar tarihi maceralara sahip bir milletin hayat tarzının bir destana sığamayacağıının işareti olmuştur.

Destanlar medeniyet ve milli unsurların kaynağı olmanın yanı sıra Türk milli kültürünün mayası olan Gök Tanrı inancının da görüldüğü en eski kaynaklardır. Nasıl ki Türklerin birçok orijinal davranışları Gök Tanrı inancına göre şekil kazanmışsa destanların ana unsuru olan ve bütün olayların şekillenmesinde etken olan destan kahramanlarının davranışların da (doğumunda, evlenmesinde ve ölümünde) Gök Tanrı inancının izlerini bulmak mümkündür.

Eski Türk dini, Gök Tanrı inancı etrafında şekillenmiş tamamen kendine özgü bir sistemdir. Dinin merkezinde hâkim öge olarak görülen Gök Tanrı inancının destanlarda diğer unsurların da karakterini belirlediği görülmektedir. Çok uzun bir geçmişe sahip olan Gök Tanrı inancı Türklerde tarihin her devrinde görülmektedir. Bu inanç esasında gerçek bir din unsuru olarak ilk defa Hunlarda ortaya çıkmakta olup Göktürkler devrinde Gök Tanrı bütünüyle manevi bir güç olarak yükselmekte hâkim karakterini bu dönemde sergilemektedir. Ancak şunu söylemek gerekir ki, geleneksel Türk dini eski dönemlerde çok karmaşık bir yapıya sahip olduğundan Gök Tanrı inancının Türklerin yaşamında ne denli önem arz ettiğini gözlemlemek ve tespit etmek oldukça güç olmuştur. Nitekim destanlar Gök Tanrı inancının tezahür şekillerini ve bu tezahür şekilleri içindeki özgünlüğünü ortaya çıkararak bu inancın Türk'ün hayat felsefesindeki önemini ortaya koymuştur.

Öte yandan eski Türk dinin ne olduğu konusundaki tartışmaların içerisine sığmayacak kadar farklı özelliklere sahip olan Gök Tanrı inancı destan motifleri açısından kutsal görülmüş, hatta Gök Tanrı inancı tarih boyunca hayatini sürdürmüş bugün bile sahip olduğu kutsi özellikler sayesinde de sürdürmeye devam etmektedir.

Bazı araştırmacılar Gök Tanrı inancını sık sık Şamanizm ve İslamiyet'le karşılaştırarak farklı bir yaklaşım tarzı ortaya koymuşlardır. Bu noktada öncelikle Şamanizm ve Gök Tanrı inancını karşılaştırmalı olarak ele alırsak Şamanizm'in bir inançtan ziyade daha çok büyüye dayalı bir sistem olduğunu görebilmekteyiz. Çünkü Şamanizm insani tecrübeler ve göksel tezahürlere dayanan eski inanç ile yeni inancın birleşiminden meydana gelen daha çok dünyevi olgularla bağlantılı bir sistemler bütünüdür. Gök Tanrı inancı insani tecrübelerle açıklanmayacak kadar ne öznel ne de genel ve nesnel olmayan bir inanç sistemidir. Ancak şunu unutmamak gerekir ki İslam

Öncesi Türk Destan motiflerine baktığımız vakit Şamanizm'in izlerini görmemiz mümkündür. Çünkü İslam Öncesi Türk Destanlarının çoğunda Şamanizm'in kalıntıları söz konusudur.

Gök Tanrı inancını İslamiyet'le karşılaştırdığımız vakit ise Gök Tanrı inancının İslam'la olan benzerliklerini şu yaklaşımla ele alabiliriz:

Türklerin Gök Tanrı inancı, İslam'ın Allah inancıyla birebir uyuşmaktadır. Çünkü Türkler için İslamiyet'te girmeden öncede Tanrı Kadim (Bayat), Baki (Mengü), Vahit (Bir) kendi kendine mevcut sıkıntılardan uzak diri, iradesi ve kudreti olan Halik ve yarattıklarına hitap eden vâcibü'l-vücûd bir varlıktı. Bunu Gök Tanrı inancının tek Tanrı inancı mahiyetinde bir inanç olması şeklinde açıklayabiliriz.

Türk destan motiflerine baktığımız vakit bu motiflerin kaynağını daha çok dini inançtan aldığını görmekteyiz. Destan kahramanıyla bütünlük arz eden motiflerinin şekillenmesinin esasında Gök Tanrı inancı ve Şamanizm vardır. Mesela destan motifleri içerisinde Gök Börü motifindeki kurt her ne kadar hayvan kişiliğinde bir suret olarak karşımıza çıksa da, bu hakikatin altında bir inanç unsuru yatmaktadır.

Türk destanlarının şekillenmesinde önem arz eden Türk destan motifleri Türk milletinin dünya görüşünü ve inancını yansıtarak aynı zamanda geçmiş tarihimizin derinlik boyutunu ortaya koymaktadır. Esasen destan motifleriyle geçmiş tarihimiz hakkında bize değerli bilgiler sunan Türk destan metinleri gerek içerik ve gerekse ifade tarzı olarak Türklerin inançları ve inançlarına olan bağlılığını ortaya koymakta ve bu konu hakkında bize fikir vermektedir.

Türk destan araştırmalarına baktığımız vakit destanların çoğu edebi bir ürün olarak ele alınmıştır. Açıkçası şunu belirtmek gerekir ki Türk destanlarına yalnızca edebi bir ürün olarak bakmamalı aynı zamanda bir tarih kaynağı ve inanç kaynağı olarak da ele alınmalıdır.

Bu tez çalışmamda destanlarımızın milli kültür kaynağı olduğu kadar dini kültürümüzün de temelinde önemli olduğunu vurgulamaya çalıştım. Gök Tanrı inancının destanlarımızda hangi unsurlarla karşımıza çıktığını bu konuyla ilgili kaynaklara dayanarak açıklamaya çalıştım. Bu araştırmamla bu konuda bundan sonraki yapılacak çalışmalara kaynak olmasını umuyorum. Şüphesiz destanlarımız, hayatımızın her noktasında bizim için eşsiz birer kaynaktır. Destanlarımız, onları okuyup, anlayıp bizden sonraki nesillere aktardığımız sürece manevi dinamiklerimizden olmaya ve yaşamaya devam edeceklerdir.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR

- AKPINAR, Turgut, **Türklerin Din ve Hukuk Tarihi Üzerine**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- ALTUNKAYA, Mehmet, **İslam'da İtikat ve İbadet**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1976.
- ANADOL, Cemal – ABBASOVA, Fazile – ABBASLI, Nazile, **Türk Kültür ve Medeniyeti**, Kaprol İletişim, İstanbul, 2002.
- ATSIZ, Bilgehan – ÜÇÜNCÜ, Kemal, **Başlangıcından Günümüze Türk Destanları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.
- BAŞER, Sait, **Gök Tanrı'nın Sıfatlarına Esmâü'l Hüsna Açısından Bakış**, Seyran Araştırma Serisi, İstanbul, 1991.
- BAYAT, Fuzuli, **Oğuz Destan Dünyası Oğuz namelerin Tarihi Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.
- BAYAT, Fuzuli, **Mitolojiye Giriş**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.
- BOZKURT, Fuat, **Türklerin Dini**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- BRİON, Marcel, **Asya ve Avrupa'da Hunlar**, (Çev: Reşat Uzman) Çatı Kitapları, İstanbul, 2005.
- CÜVEYNİ, Ata Melik Alaaddin, **Tarih-i Cihangüşa**, (Çev: Mürsel Öztürk), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C. 1, Ankara, 1988.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.
- ÇORUHLU, Yaşar, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.
- DİLAÇAR, Agop, **Kutadgu Bilig İncelemesi**, TDK Yay., Ankara, 1988.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, **Kök Türkler**, Ada Yayınları, İstanbul, 1987.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, **Yeryüzündeki Dinler Tarihi**, Ceylan Yayınları, İstanbul, 1963.
- DURMUŞ, İlhami, **İskitler**, ATASE Yayınları, Ankara, 2008.
- EBERHARD, Wolfram, **Çin Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 1995.
- ERGİN, Muharrem, **Oğuz Kağan Destanı**, MEB Yay., İstanbul, 1970.
- ERGİN, Muharrem, **Orhun Abideleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.
- ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, TTK Yay., Ankara, 1998.

- ERÖZ, Mehmet, **Eski Türk Dini Gök Tanrı İnancı ve Alevilik Bektaşılık**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992.
- ESİN, Emel, **İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978.
- ESİN, Emel, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- GENÇ, Reşat, **Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil**, TDK Yay., Ankara, 1997.
- GÖKALP, Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- GÜNAL, Zerrin, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Nobel Yayınları, İstanbul, 2006.
- GÜNAY, Ünver – GÜNGÖR, Harun, **Türk Din Tarihi**, Laçın Yay., Kayseri, 1998.
- HACİP, Has Yusuf, **Kutadgu Bilig**, (Çev: Reşit Rahmeti Arat), TDK Yay., Ankara, 1991.
- İNAN, Abdulkadir, **Eski Türk Dini Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.
- İNAN, Abdulkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, TTK Yay., Ankara, 1995.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 1993.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2003.
- KALAFAT, Yaşar, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, AKM Yay., Ankara, 1995.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.
- MAHMUT, Kaşgarlı, **Divan-ı Lügati-it Türk Tercümesi**, (Çev: Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, C. III, Ankara, 1999.
- MEMİŞ, Ekrem, **İskitlerin Tarihi**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1987.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, **Bozkırdan Bağımsızlığa Manas**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- NEŞRİ, Mehmet, **Neşri Tarihi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (M. Altay Köymen), Ankara 1983, s. 46.
- OCAK, Ahmet Yaşar, **Bektaşî Menakıpnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1983.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, MEB Yay., İstanbul, 1971.

- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Kömen Yayınları, C. 2, 2. Baskı, Ankara, 1979.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 6, Ankara, 1991.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1993.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, TTK Yay., C. 2, Ankara, 1995.
- ÖZTÜRK, Ali, **Çağları İçinde Türk Destanları**, Derya Dağıtım, İstanbul, 1980.
- RASONY, Laszlo, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988.
- ROUX, Jean Paul, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (Çev: Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- SAKAOĞLU, Salim – DUYSMAZ, Ali, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002.
- SCHİMMELE, Annemarie, **Sayıların Gizemi**, (Çev: Mustafa Küpüşoğlu), Kabalcı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.
- ŞEŞEN, Ramazan, **İbn Fazlan Seyahatnamesi**, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.
- TANYU, Hikmet, **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1986.
- TANYU, Hikmet, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, **Din Sosyolojisi**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları:156, Ankara, 1983.
- TURAN, Osman, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, C. 1, İstanbul, 1999.
- URAZ, Murat, **Türk Mitolojisi**, Mitologya Yayınları, İstanbul, 1992.

MAKALELER

- ALPTEKİN, Ali Berat, “**Türk Halk Hikâyelerinde Ağaç Motifi Üzerine**”, *Milli Folklor*, 2007, Yıl, 19, S. 76, s. 36.
- ALTINTAŞ, Ayten, “**Eski Türklerde Hayat Ağacı ve Ölümsüzlük Otu**”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 51, İstanbul, 1987, s. 145.
- AYAN, Ekrem, “**Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 625.

- AYDIN, Mehmet, “**Türklerin Dini Tarihi Üzerinde Bir Değerlendirme**”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4, Konya, 1997, s. 7.
- BAYAT, Ali Haydar, “**Türk Kültüründe Üç ve Üçleme**”, *Türk Kültürü*, S. 433, Ankara, 1999, s. 257.
- BAYAT, Fuzuli, “**Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 522.
- BAYAT, Fuzuli, “**Saka Etnoniminin Etimolojisi Üzerine**”, (Haz: Osman Karatay), *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Karam Yayıncılık, S. 1, Ankara, 2004, s. 4.
- BAYAT, Fuzuli, “**Türk Mitolojisinde Dağ Kültü**”, *Folklor-Edebiyat*, C. 12, S. 46, s. 4.
- BEKKİ, Selahaddin, “**Türk Mitolojisinde Kurban**”, *Akademik Araştırmaları*, Yıl, I, S. 3, Kış, 1996, s. 17.
- BİLGİN, Azmi, “**Gök Tanrısı Terimi Üzerine**”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 4, Ankara, 2005, s. 190.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Ağâh, “**Kültürümüzde Din**”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 1, Ankara, 1988, s. 131.
- DOĞAN, Ahmet, “**İslamiyet’ten Önce Türk İnancına Dair**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 314.
- DURBİLMEZ, Bayram, “**Nahçıvan Türk Halk İnanışlarında Mitolojik Sayılar**”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 3/6, Yıl, Sonbahar, 2008, s. 216.
- DUYMAZ, Ali, “**Dede Korkut Kitabında Alpların Eğitim ve Geçiş Törenleri**”, (Haz: A. Kayha Birgül – A. Şimşek Polat), *Uluslar arası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, AKM Yay., S. 209, Kongre ve Sempozyumlar Dizisi, S. 18, Ankara, 1999, s. 109.
- EKİCİ, Metin, “**Dede Korkut Kitabında Kadın Tipler**”, (Haz: A. Kayha Birgül – A. Şimşek Polat), *Uluslar arası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, AKM Yay., S. 209, Kongre ve Sempozyumlar Dizisi, S. 18, Ankara, 1999, s. 123.
- ERDEM, Mustafa, “**Kırgızlarda Dini ve Sosyal Hayat**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 167.
- ERÖZ, Mehmet, “**Türk Boylarında Kansız Kurban Geleneği**”, *Türk Kültürü*, S. 211-212-213-214, Yıl, XVIII, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, 1980, s. 211.

- GÖKSU, Erkan, “**Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri**”, *“Turkish Studies International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 5/2, Yıl, İlkbahar, 2010, s. 987.
- GÖMEÇ, Saadettin, “**İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine**”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XX, S. 31, Ankara, 2000, s. 6.
- GÖMEÇ, Saadettin, “**Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet**”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırma Dergisi*, C. 22, S. 34. Ankara, 2003, s. 101.
- GÜLENSOY, Tuncer, “**Türklerde Dokuz Sayısı**”, *“I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi*, C. 4, Ankara, 1976, s. 112.
- GÜNGÖR, Harun, “**Eski Türklerde Din ve Düşünce**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 262.
- GÜNGÖR, Harun, “**Geleneksel Türk Dininde Anadolu’ya Taşınanlar**”, (Haz: Ülkü Çelik Şavk – Yunus Koç), *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2007, s. 1.
- İNAN, Abdulkadir, “**Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler**”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, C. III-IV, 1966-1969, S. 150.
- İNAN, Abdulkadir, “**Al Ruhü Hakkında**”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987, s. 259.
- İNAN, Abdulkadir, “**Dede Korkut Kitabında Bazı Motifler**”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987, s. 189.
- İNAN, Abdulkadir, “**Epop ve Hurafe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi**”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987, s. 191.
- İNAN, Abdulkadir, “**Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları**”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987, s. 470.
- İNAN, Abdulkadir, “**Oğuz Destanındaki İrkıl Ata**”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987, s. 196.
- İNAN, Abdulkadir, “**Türk Destanlarında Kırklar Motifi**”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 238.
- İNAN, Abdulkadir, “**Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın**”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987, s. 274.

- İNAN, Abdulkadir, “**Türk Rivayetlerinde Bozkurt**”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. 1, Ankara, 1987, s. 73.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “**Eski Türk Dini**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 301.
- KALAFAT, Yaşar, “**Türk Halk İnançlarında Kara**”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul, 1999, s. 18.
- KARADAVUT, Zekeriya – YEŞİLDAL Ünsal Yılmaz, “**Anadolu Türk Folklorunda Geyik**”, *Milli Folklor*, 2007, Yıl, 19, S. 76, s. 102.
- KESKİN, Y. Mustafa, “**Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme**”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. IV, S. 2, 2004, s. 8.
- KIZI, Nezaket Hüseyin, “**Eski Türklerde Tabiat Kuvvetlerine İnançın Destanlarda Tasviri**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 342.
- KOCASAVAŞ, Yıldız, “**Gök Tanrı İnancı**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 327.
- KÖKSAL, Hasan, “**Manas ve Diğer Anlatı Türündeki Eserlerde Ölüp Dirilme Motifi**”, *Manas Destanı ve Etkileri Uluslar arası Şöleni*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Merkezi Yayını, S. 97, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, S. 54, Ankara, 1995, s. 146.
- KÖKSAL, Hasan, “**Türk Destanlarında Bazı Ortak Motifler**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 592.
- KÜÇÜK, Salim, “**Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı**”, *Bilig Dergisi*, S. 54, Ankara, 2010, s. 191.
- NERİMANOĞLU, Kamil Veli, “**Türk Kültüründe Renkler**”, *Nevruz ve Renkler*, (Haz: Sadık Tural ve Elmas Kılıç), AKM Yay., Ankara, 1996. s. 72.
- ÖZKAN, Ali Rıfat, “**Türk Kültüründe Yönler**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 430.
- ÖZERDİM, Muhaddere N., “**Chou’lar ve Bu Devirde Türklerden Gelen Gök Dini**”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, C. XXVII, S. 105, Ocak, 1963, s. 17.
- PAMİR, Aybars, “**Türklerin Geleneksel Dini Şamanizm’in Orta Asya Eski Türk Kamu Hukukuna Etkisi**”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 4, Ankara, 2003, s. 162.
- SERTKAYA, Osman Fikri, “**Oğuz Kağan Destanı Üzerine Mülahazalar**”, *Belleten Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Ankara, 1992, s. 15.
- SEYİDOV, Mireli, “**Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası**”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (Çev: Orhan Yavuz), İstanbul, 1988, s. 33.

- SÜMER, Faruk, “**Oğuzlara Ait Destanî Mahiyette Eserler**”, *A.Ü.D.T.C.F.D*, XVII/3-6, Ankara, 1959, s. 362.
- ŞİŞMAN, Bekir, “**İslamiyet Öncesi Türk İnanç ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki İzleri**”, *Türk Kültürü*, S. 401, Yıl, XXXIV, s. 563.
- TALAS, Mustafa, “**Mehmet Eröz’de Türklerde Totemizm İzleri**”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, Konya, 2004, s. 285.
- TANYU, Hikmet, “**Totem, Totemizm ve Tabu Üzerinde Yeni Araştırmalar**”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, Ankara, 1984, s. 155.
- TOGAN, Zeki Velidi, “**Bozkurt Efsanesi**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 544.
- TURAN, Ahsen, “**Hayat Ağacı**”, *Türk Kültürü*, S. 353, Ankara, 1952, s. 543.
- TURAN, Fatma Ahsen, “**Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 323.
- TURAL, Sadık, “**Milli Destanlarımız Üzerine**”, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları*, Ankara, 1998, s. 35.
- TURAL, Sadık “**Tarihi Gerçeğin Edebileşmesine Dair Notlar**”, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 54.
- TURAL, Sadık, “**Dünyanın Ortak Değerleri Yahut Ortak Değerler Dünyası**”, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 62.
- TURAL, Sadık, “**Korkut Ata Etrafında Toplaştık**”, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 83.
- TURAL, Sadık, “**Tarihten Edebiyat Eserlerine**”, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 16.
- TUTAR, Hasan, “**Tarihte ve Mitolojide Nevruz**”, “*Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 618.
- YILDIRIM, Dursun, “**Ergenekon=Er Kün Mü?**”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 1997. s. 61.
- YILDIRIM, Dursun, “**Türk Kahramanlık Destanları**”, *Türk Bitigi*, Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 149.
- YILDIRIM, Dursun, “**Ergenekon Destanı**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 528.

YILDIZ, Naciye, “**Manas Destanı ve Kırgız Halk Edebiyatı**”, *Türkler*, C. 3, Ankara, 2002, s. 550.

YILDIZ, Naciye, “**Türk Destancılık Geleneği**”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 1, Ankara, 2009, s. 8.

ANSİKLOPEDİLER

YETİŞ, Kazım, “Destan”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, TDV Yay., Ankara, 1986, s. 203.

TEZLER

ABDUKELİMİ, Bumairimu, Uygur Türklerinin Dini İnanışları, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

AKIN, Aynur, *Tarihi Kaynaklar İçerisinde Destanların Yeri ve Önemi*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2008.

DALKILIÇ, Ercan, *Hikmet Tanyu'da Gök Tanrı İnancı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2007.

KILIÇ, Hatice Çiğdem, *Türk Kültüründe İnanç ve İnanışlar*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2003.

SARI, Volkan, *Türklerin İslamiyet'i Kabulünün Sosyolojik Analizi*, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2005.

YILBIR, Serkan, *Türk Destanlarında İnanç ve İnanışlar*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2006.

YILMAZ, Gülşen İnci, *İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Tarihi*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

İNTERNET ADRESLERİ

ARTUN, Erman, “**Türk Kültüründe Hıdrellez**”, <http://turkoloji.cu.edu.tr>., s. 1.

“**Tanrı Ülgen ve Dede Korkut’u Tasvir Eden Resim**”, www.blogspot.com

ÇAVUŞOĞLU, Ali, “**Türk İslam Kültüründe Gök Tanrı ve Ulu Tanrı İnanış ve Edebi Metinlere Yansıması**”, www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler., s. 8.

KOÇ, Saadettin, “**Türk Mitolojisinde Kırgızlar (Ay ve Güneş Motiflerinin Kırgız Kültüründeki Yeri)**”, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr>., s. 4.

YARDIMCI, Mehmet, “**Geleneksel Kültürümüzde ve Aşıkların Dilinden Sayılar**”, <http://turkoloji.cu.edu.tr>., s. 641 – 642.

YARDIMCI, Mehmet, “**Türk Destanlarında Tipler ve Motifler**”, <http://turkoloji.cu.edu.tr>., s. 52.

DESTAN METİNLERİNİN ÖZETİ

Saka (Şu) Destanı'nın Metni

Kaşgarlı Mahmut “Türkmen” kelimesini açıklarken bu kelime ile ilgili olarak Saka Destanını aşağıdaki şekilde anlatır:

“Türkmen” bunlar Oğuzlardır. Bunlara Türkmen denilmesinin bir hikâyesi vardır, bu hikâye şöyledir:

Zülkarneyn, Semerkand'ı geçip de Türk ülkesine yöneldiği sıralarda, Türklerin çok kuvvetli ve büyük ordusu bulunan Şu adında genç bir hakanı vardı. Balasagun yakınlarında Şu kalesini bu açmış ve bu yaptırmıştı. Her gün Balasagundaki sarayının önünde beyler için üç yüz atmış dört nöbet vurulurdu. Hakan Şu'ya Zülkareyn'in yaklaştığı haber verilmiş.

-Emriniz nedir? Savaş mı edelim ne buyurursunuz? Demişler

Hâlbuki Hakan “Hocand” ırmağının kenarına karakol kurup, Zülkarneyn'in geçtiğini haber vermek için kırk Tarhan gözcü göndermişti. Bu kolu kimse görmeden gittiği için askerinin haberi yoktu. Hakan yüreği pek duruyordu. Hakanın gümüşten bir havuzu vardı, sefere çıkıldığında beraber taşınır, içine su doldurulur, sonra kazlar, ördekler yüzdürülürdü. Kendisine:

-Ne buyrulur, savaş edelim mi? Denildiği zaman o cevap olarak,

-Şu kazlara, ördeklere bakınız nasıl suya dalıyorlar demiş. Bunun üzerine orada bulunanlar, hükümdarlara savaş için hazırlanmadığını ve buradan çekilip gitmek niyetinde olmadığı zannına düşmüşler. Zülkarneyn Hocand suyundan geçerek karakola gelir. Zülkarneyn'in geçtiğini bu gözcü karakol hakana haber verir. Hakan hemen davullar çaldırarak doğuya yürür. Halk gitmek için hazırlık görmeyen hakanların savuşup gitmesi sebebiyle ümitsizliğe düşer. Bir ürküntü, bir karışıklık olur, binek bulabilenler hayvanın sırtına atlayarak hakanın arkasından koşarlar. Karışıklıkla birbirlerinin hayvanlarını alırlar. Sabah olunca ordugâh düz bir ova halini alır. O sıralarda Taraz, Isbicap, Balasagun ve bunun gibi yerler kurulmamıştı. Onlar hepsi sonradan kurulmuştur. Oraların halkı göçebe idi. Hakan ordusu ile savuşup gittikten sonra çoluk çocukları ile yirmi iki kişi kalmış idi. Bunlar geceleyip hayvanlarını bulamamışlar ve savuşmamışlardı. İşte bunlar o kimselerdi ki kitabın baş tarafında adlarını söylediğim hayvanlarının belgelerini (damgalarını) beyan ettim. Kınık Salgur ve başkaları gibi... Bu yirmi iki kişi yayan çekilip gitmek yahut orada kalmak üzere

konuşurlarken iki kişi çıkagelir. Bunlar ağırlıklarını sırtlarına yüklenmişler, yanlarına çocuklarını almışlardı. Ordunun izine düşerek gidiyorlardı. Yorulmuş, terlemişlerdi. Bu yirmi iki kişi yeni gelenlerle tanışır ve konuşurlar. Bu ikiler derler ki, Zülkarneyn denilen adam bir yolcudur, bir yerde durmaz buradan da geçer gider. Bizde kendi yerimizde kalırız. Yirmi ikiler onlara Türkçe,

-Kal aç dediler.

Anlamı, aç kal demektir. Sonradan bunlara Kalaç denilmiştir. Asılları budur. Bunlar iki boydur. Zülkarneyn (İskender) gelip bunları saçlı ve üzerlerinde Türk işaretlerinin bulunduğunu görünce sormadan onlara “Türkmenlerdir” Türk’e benzer demiştir. İşte bu ad onlara bugüne kadar kalmıştır.

Türkmenler aslında, yirmi dört kabiledir. Lakin iki boydan ibaret olan Kalaç’lılar, bazı kere bunlardan ayrıldıkları için kendileri Oğuz sayılmaz asıl olan budur.

Hakan Şu Çin’e doğru çekilip gitmiştir. Zülkarneyn arkasına düşmüş idi. Uygurlara yakın, Hakan Zülkarneyn’e bir bölük asker gönderir. Zülkarneyn’de ona gönderir, bu çarpışma Altun Kan denilen bir dağda olmuştur. Bugün Altun Han denir. Bunun üzerine Zülkarneyn Şu Hakanla barıştı ve Uygur şehirlerini kurdu. Bir müddet oralarda oturdu. Zülkarneyn çekilip gittikten sonra Hakan Şu geldi, Balasagun’a kadar ilerledi. Kendi adını vererek Şu adındaki şehri yaptırdı. Oraya bir tılsım koydurdu. Bugün leylekler, o şehrin karşısına gelirler, fakat şehri geçemezler. Tılsım bugüne kadar bozulmamıştır. (Kaşgarlı Mahmut, Divan-ı Lügati’t Türk, III, s. 412 – 416)

Alp Er Tunga Destanı'nın Metni

Alp Er Tunga öldü mü?

Kötü dünya kaldı mı?

Felek öcün aldı mı?

Şimdi yürek yırtılır.

Beyler atını yorup

Kaygı onları sarıp

Benizlerin sararıp

Sanki safran sürtülüp.

Erler kurt gibi ulur

Yırtıp yaka haykırır

Ağlar ığlık koparır
Gözü yaşla örtülür.
Felek fırsat gözetti
Gizli tuzak uzattı
Beğler beğin azıttı
Kaçsa nasıl kurtulur.
Felek eri gevretti
Miskinleri davrattı
Fazileti savurttu
Acun beğu çürütülür.
Felek günü hızlatur
İnsan gücün gevşetir
Erden acun boşatur
Kaçsa dahi aratulur.
Bilge bükü kırıldı
Acun iti ısırđı
Erdem otu kavruldu
Yere değip sürtülür.
Böyle dünya işi çok
Bundan ayrı çare yok
Atsa zaman değen yok
Dağlar başı kertülür.
Gönlüm için yandırdı
Yaramı uyandırdı
Geçmiş devri andırdı

Dün gün geçer aranır. (Divan-ı Lügati't Türk I, II, III Çiğil ve Karluk dilinden nakledilmiştir.)

Oğuz Kağan Destanı'nın Metni

(Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nın bugünkü Türkçeye tercümesi)

1 Olsun dediler.

Onun resmi budur.

2 Ondan sonrada yine sevinç, neşe buldular

Yine günlerden bir gün

3 Aydın oldu gözleri, renklendi, ışık doldu

Ay Kağan'ın o günde bir erkek oğlu oldu

4 Gömgök, gök mavisiydi, bu oğlanın yüz rengi

Kıpkızıl ağızıyla, ateş gibiydi benzi

5 Al al idi gözleri, saçları da kapkara,

Perilerden de güzel kaşları var ne kara!

6 Geldi ana göğsüne, aldı emdi sütünü

İstemedi bir daha içmek kendi sütünü

7 Pişmemiş etler ister, aşı yemek ister oldu

Etraftan şarap ister, eğlenmek ister oldu

8 Ansızın dile geldi, söyler konuşu oldu

Kırk gün geçtikten sonra yürür oynadır oldu

9 Öküz ayağı gibi idi sanki ayağı

Kurdun bileği gibi idi sanki bileği

10 Benzer idi omuzu sanki samurunkine

Göğsü de yakın idi koca ayınkine

11 Bir insan idi fakat tüylerle dolu idi

Vücudunun her yanı kıllarla dolu idi

12 Güder at sürüleri, tutar atlara biner

Daha bu yaşta iken çıkar avlara gider!

13 Geceler günler geçti, nice senler doldu

Oğuz da büyüyerek vahşi bir yiğit oldu

14 Bu çağda bu yerde bir büyük orman vardı. Oğuz yurdunda içre

Ne nehir, ne ırmaklar akardı bu orman içre

15 Ne çok av hayvanları ormanda yaşar idi

Ne çok av kuşları da üstünde uçar idi

16 Ormanda yaşar idi, çok büyük bir gergedan

Yer idi, yaşatmazdı ne hayvan ne de insan
 17 Basarak sürüleri yer idi hep atları
 Zahmet verir insana alırdı hayatları
 18 Vermedi hiçbir defa insanoğluna aman
 Öyle bir canavar ki işte böyle çok yaman
 19 Oğuz Kağan derlerdi alp bir kişi vardı
 Avlarım gergedanı diye o yere vardı
 20 Kargı kılıç aldı kalkan ile ok ile
 Dedi gergedan kendisini yok bile!
 21 Ormanda avlanarak bir geyiği avladı
 Söğüt dalıyla onu bir ağaca bağladı
 22 Döndü gitti evine sabah olmadan önce
 Tanın ağarmasıyla geyiğine dönünce
 23 Anladı ki gergedan geyiği çoktan yuttu
 Geyiğin yerine yeni bir ayı tuttu
 24 Çıkararak belinden hanlık altın kuşağı
 Ayıyı astı yine o ağaçtan aşağı
 25 Yine sabah olmuştu, ağarmıştı artık tan
 Geldi baktı ki ayısını almış gergedan
 26 Artık bu durum onu can evinden vurmuştu
 Ağaca kendi gidip tam altında durmuştu
 27 Gergedan geldiğinde Oğuz'u görüp durdu
 Oğuz'un kalkanına gerilip bir başvurdu!
 28 Kargıyla gergedanın başına vurdu Oğuz
 Öldürüp gergedanı kurtardı yurdu Oğuz
 29 Keserek kılıcı ile hemen başını aldı
 Döndü, gitti evine iline haber saldı
 30 Yine bir gün de gitti, gördü orda bir sungur
 Konmuştu, gergedanın barsağını yer durur
 31 Yayıyla bir ok attı, ok sunguru öldürdü
 Kesti başını sonra kendi kendine dedi
 32 Gergedan hem geyiği hem de ayıyı yedi
 Öldürdü kargım onu çünkü bu bir demirdi

33 Koskoca gergedanı bir küçük sungur yedi
 Ok yay öldürdü onu, çünkü bu bir bakırdı
 34 Yine günlerden bir gün
 Oğuz Kağan Tanrı'ya yakarırken
 35 Karanlık bastı birden, bir ışık düştü gökten
 Öyle bir ışık indi parlak aydan güneşten
 36 Oğuz Kağan yürüdü yakına ışığın
 Oturduğunu gördü ortasında bir kızın
 37 Bir ben vardı başında, ateş gibi ışığı
 Çok güzel bir kızdı bu sanki Kutup Yıldızı
 38 Öyle güzel bir kız ki gülse gök güle durur
 Kız ağlamak istese, gök de ağayla durur!
 39 Oğuz, kızı görünce aklı gitti beyninden
 Kıza vuruldu birden, kızı sevdi gönlünden
 40 Kızla gerdeğe girdi aldı dilediğinden
 Gebe kalmıştı kız gün geceler dolunca
 Gözleri aydın oldu üç oğlancık doğunca
 41 Birinci oğlancuğa Gün adını koydular
 İkinci oğlanaysa Ay adını buldular
 Yıldız olsun üçüncü diye memnun oldular
 42 Ava gitmişti bir gün ormanda Oğuz Kağan
 Gölün ortasında bir tek ağaç uzuyordu
 43 Ağacın kovuğunda bir kız oturuyordu
 Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı
 Irmak dalgası gibi saçları dalgalıydı
 Bu inci idi dişi, ağzında hep parlayan
 44 Kim olsa şöyle derdi, yeryüzünde yaşayan
 Ah! Ah! Biz ölüyoruz! Eyvah biz ölüyoruz
 45 Der, bağırır dururdu
 Tıpkı tatlı süt gibi, acı kımız gibi olurdu
 46 Oğuz kızı görünce aklı başından gitti
 Nedense yüreğine kordan bir ateşe girdi
 47 Gönülünden sevdi kızı tutup aldı elinden

Kızla gerdeğe girdi aldı dilediğinden
 48 Birinci oğlancağa Gök adını koydular
 İkinci oğlanaysa Dağ adını koydular
 49 Deniz olsun üçüncü diye memnun oldular
 Oğuz bunu duyunca ilinde soy soylattı
 50 Toy yaptı şölen verdi, çok büyük toy toylattı
 Yarlık verdi iline...
 51 Emir verdi Oğuz Kağan kendinin iç iline
 Toplandı halk sözleşti, koştı onun eline
 52 Oğuz kırk masa ile sıra dizdirmişti
 Türlü şaraplar ile aşlar pişirtmiş idi
 53 Halk oturdu sofraya, ne kırmızlar içtiler
 Ne şaraplar içtiler, ne tatlılar yediler
 54 Toy bitince Oğuz Han verdi şu buyruğunu:
 Ey benim beylerimle, ilim ey budunu!
 55 Sizlerin başınıza ben oldum artık kağan
 Elimizden düşmesin ne yayımız ne kalkan!
 56 Damgamız olsun bize yol gösteren bir buyan!
 Alp'lar olsun savaşta Bozkurt gibi uluyan!
 57 Demir kargılar ile olsun ilimiz orman
 Av yerlerimiz olsun vahşi at ile kulan
 58 Yurdumuz ırmaklarla denizler ile dolsun
 Gökteki güneş ise yurdun bayrağı olsun
 59 İlimizin çadırı yukarıdaki gök olsun
 Dünya devletim olsun halkımız da çok olsun
 60 Ayrıca buyruk yazdı, dört tarafa Oğuz Han
 Bildirdi elçilerle öğrendi bunu her yan
 61 Oğuz bu bildirisinde buduna şöyle dedi:
 Mademki Uygurların benim büyük kağanı
 62 O halde sayılırım ben bir dünya kağanı
 Bana bağlıdır artık, dünyanın her dört yanı
 63 Bana itaat etmek sizlerden dileğimdir
 Benim ağzıma bakıp durmanız benim dileğimdir

64 Bana kim baş eğerse alırım hediyesin
 Dost tutarım onu ben, her zaman bana gelsin!
 65 Kim ki ağzıma bakmaz baş tutar olur bana
 Ordumu çıkarırım o düşman olur bana
 66 Derim bir baskın yapıp ezeyim bastırayım
 Yok, edeyim ben onu ezeyim astırayım
 67 Yine o çağda idi;
 68 Altun Kağan adında başka bir kağan vardı
 Elçisini gönderip Oğuz Kağan'a vardı
 69 En nadir yakutlarla, altın gümüşler sundu
 Mücevherler gönderdi saygı gösterip durdu
 70 En iyi hediye sunarak dostluk kıldı
 Baş eğip Oğuz Han hem de mutluluk kıldı
 71 Urum Kağan derlerdi ulu büyük bir kağan
 Oğuz'un komşusuydu sol yanında oturan
 72 Kentleri çok çok idi sayısız orduları
 Dinlemezdi Oğuz'dan giden buyrultuları
 73 Gitmez idi ardından direnir durur idi
 "Sözünü tutmam" Tutmam diye söylenir durur idi
 74 Yarlık gönderdi Oğuz yarlığın dinlemedi
 Oğuz başına koydu, yok edeyim ben dedi!
 75 Oğuz yola çıkararak, bayraklarını açtı
 Muz-Dağ eteklerini, kırk günden sonra aştı
 76 Çadırları kurdurup derin uykuya daldı
 Tan ağarıyordu ki çadıra ışık daldı
 77 Bir erkek kurt göründü ışıpta soluyarak
 Bir kurt ki gök yeleli! Bir kurt ki gömgök tüylü!
 Bakıyordu Oğuz'a ışıpta uluyarak
 78 Döndü bu kurt Oğuz'a tıpkı bir insan gibi
 Ağzından sözler döktü; tıpkı bir lisan gibi
 79 Dedi: "Ey, Ey Oğuz ey! Bilirim ne dilersen!
 "Urum illerinde savaş yapmak istersin!
 80 Ey Oğuz askerini ben kendim güdeceğim

Ordunun en önünde bende yürüyeceğim!
 81 Toplattı çadırını, Oğuz duyunca bunu
 Ordusuna gidince hayretle gördü şunu:
 82 Bir büyük erkek bir kurt, askere öncü gibi
 Gök tüyü, gök yelesi yol veren izci gibi!
 83 Yürür durur önlerden
 Nihayet durdu bir gün neçe sonra günlerden
 84 Duruverdi Oğuz'un ordusu da ardından
 Bir nehir vardı burada, İdil-Müren adında
 85 Savaş başladı birden nehrin kıyılarında
 Ok ile kargı ile Kara Dağ sırtlarında
 86 Askerler arasında çok çok vuruşu oldu
 Halkın gönlü bunaldı, kalplere kaygu doldu
 87 Bu vuruşma, dövüşme öyle yaman oldu ki
 İdil-Müren suyu kıpkızıl kanla doldu
 88 Oğuz Kağan başardı, Urum Kağan da kaçtı
 Kağanlığını aldı, halkı iline kattı
 89 Oğuz Kağan'ın otağı ganimetlerle doldu
 Ölü diri ne varsa onun tutsağı oldu
 90 Uruz adlı kardeşi vardı, Urum Kağan'ın
 Uruz Beyin oğlu da kurtarıverdi canını
 91 Uruz Beg göndermişti oğlunu bir şehre
 Dağ başında kurulmuş gizlenmiş bir şehre
 92 Uruz Beg dedi ona: "Kenti korumak gerek"
 "Vuruş bitinceye dek, şehri saklamak gerek"
 93 "Vuruş bittikten sonra, halkını al gel!" dedi
 Oğuz bunu duyunca ne yedi ne de içti
 94 Oğuz aldı ordusunu hemen bu şehre yetti
 Uruz Beğ'in oğlundan Oğuz'a elçi gitti
 95 Çok çok altın gümüşle hediye inci gitti
 96 Dedi: "Ey Oğuz Kağan! Sen benim kağanımsın
 Babam bu kenti verdi dedi: Sen benim oğlanımsın!
 97 "Sakla bu kenti bana, bunu korumak gerek

Vuruş bitinceye dek, şehri saklamak gerek!
 98 Savaşta sonra kentini al emrine bana gel!”
 Bu Uruz Beğ’in oğlu sözüne devam etti:
 99 “Düşmanı ise eğer Oğuz Kağan’ın babam
 Beni hiç suçlamayın, suçluysa eğer atam
 100 Ben sizinle her an, emrine bağlanmışam
 Emrini emir bilip, sana bel bağlamışam!
 101 Kutumuz olsun sizin kutlu devletinizin
 Soyumuzdandır bizim, tohumu neslimizin
 102 Tanrı buyurmuş size, yeryüzünü al diye
 Başımla kutumu da, veriyorum al diye
 103 Hediyeler gönderip verigimi sunacağım
 Dostluktan çıkmayacak, karşında duracağım!
 104 Bu yiğidin hoş sözü Oğuz’u sevindirdi
 Uruz Beğ’in oğluna gülererek yarlık verdi
 105 Dedi: “Bana çok altın, çok hediye sunmuşsun
 Şehrini kentini de çok iyi korumuşsun
 106 Kentini saklayarak iyi korudun diye
 Saklap adını verdim, sana ad olsun diye”
 107 Dostluk kıldı Oğuz Kağan, sonra ordusunu aldı
 İdil nehrine gelip kıyılarında kaldı
 108 İdil denen bu ırmak, çok çok büyük bir suydu
 Oğuz baktı bir suya, bir de beylere sordu:
 109 “Bu İdil sularını nasıl geçeceğiz biz?”
 Orduda bir bey vardı, Oğuz Han’a çöktü diz
 110 Uluğ Ordu Beğ derler, çok akıllı bir erdi
 Bu yönde Oğuz Kağan’a yerinde akıl verdi
 111 Baktı ki yerde bu Beğ çok ağaç var çok da dal
 Kesti biçti dalları, yaptı kendine bir sal
 112 Ağaç sala yatarak, geçti İdil nehrini
 Çok sevindi Oğuz Kağan buyurdu şu emrini:
 113 “Kalıver sen burada oluver bir sancak Beğ
 Ben dedim öyle olsun, densin sana “Kıpçak Beğ”

114 Oğuz, orduya geldi, yol erlere göründü
 Yürümeye başlarken kurt onlara göründü
 115 Bir kurt ki erkek bir kurt!
 Gök tüylü, gök yelesi!
 116 Bu kurt döndü Oğuz'a bakmadan sağa sola
 Dedi: "Ey Oğuz! Şimdi ordunu çıkar yola
 Halkını, beylerini, atlandır çıkar yola
 Baş çekip göstereyim, doğru yol nerde ola
 117 Oğuz Kağan baktı ki erkek kurt önde gider
 Ordunun öncüleri bozkurdu gözler gider
 118 Oğuz bunu görünce ne çok sevinmiş idi
 Alaca aygırına severek binmiş idi
 119 Apalaca aygırın Oğuz severdi özden
 Ama at dağa kaçtı, kayboldu birden gözden
 120 Bu dağa buzlarla kaplı, çok büyük bir dağ idi
 Soğğun şiddetinden başı da ap ağ idi
 121 Çok cesur, çok alp bir beğ ordu içinde vardı
 Ne Tanrı, ne şeytandan korku içinde vardı
 122 Ne yorgunluk ne soğuk erişmez idi ona
 O beğ dağlara girdi, dokuz gün erdi sona
 123 Aygırı yakaladı, memnunu etti Oğuz'u
 Atamadı üstünden dağlardaki soğgu
 124 Olmuştu kardan adam, kar ile sarılmıştı
 Oğuz onu görünce, gülerek katılmıştı
 125 Dedi: "Baş ol beğlere, sen de artık burada kal
 Sana 'Karluk' diyeyim ölmeyen adını al!"
 126 Çok mücevher ile hediye verdi ona
 Soyurgadı Karluk'u devam etti yoluna
 127 Oğuz yolda giderken ağzında kaldı eli
 Çok büyük bir ev gördü, gümüşten pencere
 128 Duvarları altından demirdendi çatısı
 Anahtarı da yoktu, kapalı idi kapısı
 129 Tömürdü Kagul adlı bir er arana durdu

Becerikli bir er idi Oğuz ona buyurdu
 130 “Sen burada kalacaksın kapıyı açacaksın
 Eve girdikten sonra orduma varacaksın
 131 Bu ere de Oğuz Kağan dediği için “Kal! Aç!”
 Böyle münasip gördü adına dedi “Kalaç”
 132 Yine günlerden bir gün
 Gök tüylü, gök yeleli, Bozkurt kaybolmuş idi
 Oğuz bunu görünce o yerde durmuş idi
 133 Anladı ki bu yerde otağı kurmak gerek
 Tarlasız çorak yerde düşmanı vurmak gerek
 134 Çürçet adlı bu ilin, çok büyük otlakları
 Çok malı, çok sığırı vardı pek çok atları
 135 Çok altın, çok gümüşler vardı Çürçet Kağan’da
 Sayısız mücevherler bulunurdu hep onda
 136 Çürçet Kağan’ı aldı halkıyla ordusunu
 Geldi karşılamaya Oğuz Kağan ulusunu
 (Eksik)
 138 Ok ile kılıç ile döktü düşman kanını
 Baş geldi Oğuz Kağan bastı Çürçet Han’ın
 139 Oğuz öldürdü onu kesti hemen başını
 Böldü ganimetlerini tabi kıldı halkını
 140 Oğuz’un askerleri halkıyla maiyeti
 Aldılar, topladılar sayısız ganimeti
 141 Az geldi atlar ile öküz ve katırları
 Yüklemeye taşımaya savaşta alınmışları
 142 Oğuz’da bir er vardı akıllı tecrübeli
 Barmaklığ Çoşun Biliğ yatkındı işe eli
 143 Yapıp koydu içine, bir kağrı arabası
 Savaşta ne alınmışsa Oğuz’un bu ustası
 144 Kağrıyı çekmek için canlı öne koşuldu
 Cansız ganimetler de üzerine konuldu
 145 Oğuz’un beğleri ile halkı şaşırdı buna
 Onlar da kağrı yaptı benzeterekten ona

- 146 Kağnılar yürür iken, derlerdi “Kanga Kanga!”
 Bunun içinde dendi bu halka artık Kanga
 147 Oğuz bunu görünce güldü kahkaha ile
 Dedi: “Cansız çeksın, canlılar kanga ile!
 148 Adın Kangelug (Kanglı) olsun, belgenizde araba (Kağnı)
 Bıraktı onları da gitti başka tarafa
 149 Gök yeledi, gök tüylü göründü kutsal bozkurt
 Hindu, Targut illeri de oldu Oğuz’a bir yurt
 150 Oğuz yürüyüp gitti Suriye (Şagam) nin yoluna
 Baş kesti, savaş yaptı, kattı kendi yurduna
 151 Söz dışında kalmasın bilsin bunu da herkes
 Güneyde, Barkan adlı bir il vardı bu kez
 152 Oğuz’da bir er vardı akıllı tecrübeli
 Vahşi hayvan yurduydu, havası sıcak idi
 153 Mücevher gümüşü çok, altını da paradır
 Halkın yüzünün rengi, Tanrı’dan kapkaradır
 154 Bu yerin kağanının adına derler Masar
 Oraya giden Oğuz yaman vuruşur basar
 155 Savaşı kazanınca, Masar kağan da kaçır
 Alıp onun yurdunu kendi yurduna katar
 156 Sayısız at, mal alır dostları hep sevinir
 Döner evine gider, düşmanları yerinir
 157 Söz dışında kalmasın, bilsin herkes bu işi
 Oğuz Kağan’ın yanında vardı bir koca kişi
 158 Sakalı ak, saçı boz, çok uzun tecrübeli
 Asil bir insan idi, akıllı düşünceli
 159 Unvanı Tüşümel idi yani kağan veziri
 Uluğ Türük (Türk) Oğuz’un seçme eri
 160 Altından bir yay gördü, uyur iken uykuda
 Yayın bulunuyordu üç gümüşten oku da
 161 Ta doğudan batıya; altın yay uzamıştı
 Üç gümüş ok kuzeye sanki kanatlanmıştı
 162 Anlattı Oğuz Kağan’a uyanınca uykudan

Rüyayı tabir etti içindeki duygudan
 163 Dedi: “Bu düşün sana dirlik, düzenlik versin
 Kağanıma inşallah, birlik güvenlik versin!
 164 Rüyada ne gördüysem, Gök Tanrı’nın sözüyle
 Seni de öyle yapsın Tanrı kutsal özüyle
 165 Yeryüzünün ki hepsi dolup taşar boyuna
 Tanrım bağışlayıver Oğuz Kağan soyuna!”
 166 Oğuz Kağan çok beğendi Uluğ Türük’ün (Türk) sözünü
 Öğüt ver dedi bana, tuttu onun öğüdün
 167 Sabah olunca gördü kendinden büyükleri
 Çağırarak getirdi, kendinden küçükleri
 168 Dedi: “Hey! Gönlüm benim, avlansana haydı der
 Başa geldi ihtiyarlık cesaretin hani? der
 169 “Gün, Ay ve Yıldız sizler gidin gün doğusuna
 Gök, Dağ ve Deniz siz de gidin gün batısına”
 170 Oğuz Kağan oğulları bunu hemen duyunca
 Gitti üçü doğuya, üçü de batı boyunca
 171 Av avlayıp kuşlanan Gün ile Yıldız ve Ay
 Buldular yolda birden, som altından tam bir yay
 172 Sundular Oğuz Kağan’a, Kağan sevindi hem güldü
 Aldı ve altın yayı kırarak üçe böldü
 173 Dedi: “Ey! Oğullarım kullanın bir yay gibi
 Oklarınız erişsin göğe değin bu yay gibi
 174 Av avlayıp kuşlanan Dağ, Deniz ve Gök
 Buldular yolda birden som altından tam üç ok
 175 Sundular Oğuz Kağan’a, Han sevindi hem güldü
 Aldı üç gümüş oku kırarak üçe böldü
 176 Dedi: “Ey! Oğullarım sizlerin olsun bu ok
 Yay atmıştı onları olun siz de birer ok
 177 Bunu diyen Oğuz Kağan, çağırdı kurultayı
 Bey geldi, halkı geldi, selam verdi otağa
 Herkes geldi Oğuz Kağan büyük otağa
 (Eksik)

178 Oğuz Kağan, kendi büyük otağında

(Eksik)

179 Kırk kulaçlık bir direk sağa dikip sağladı

Direğin üzerine altın bir tavuk koyup

Direğin altına da bir ak koyun bağladı

180 Kırk kulaç, bir direk de sola dikip solladı

Direğin üzerine gümüş bir tavuk koyup

Direğin altına da kara koyun bağladı

181 Sağ yanında Bozoklar, sol yanında Üçoklar

Oturup eğlendiler kırk gün kırk geceden çok

182 Yediler hem içtiler, erip muratlarına

Oğuz böldü yurdunu, verdi evlatlarına

183 Dedi: “Ey! Oğullarım

Ne vuruşmalar gördüm, ne çok sınırlar aştım

184 Ben kargılar ile ne okları fırlattım

Ne çok atla yürüdüm ne düşmanlar ağılattım

185 Nice dostlar güldürdüm

Ben ödedim çok şükür

Borcumu Gök Tanrı’ya

Veriyorum artık ben, sizin olsun bu yurdum.” (Ali Öztürk, Çağları İçinde Türk Destanları, s. 144 – 153)

Bozkurt (Türeyiş) Destanı'nın Metni

Tukyular eski Hsiungnuların neslinden bir koldur. Onlar Aşina ailesinin soyundandırlar. Fakat ayrı oymaklar halinde bulunuyorlardı. Daha sonra Lin memleketi tarafından mağlup edilerek soyları tamamen yok edildi. Yalnız on yaşında bir çocuk sağ kalmıştı. Lin memleketinin askerleri onun küçük olduğunu görerek acıdılar ve onu öldürmediler. Çocuğun ayaklarını kestiler ve bir bataklıkta otlar arasına attılar.

Dişi bir Börü (kurt) peyda oldu ve onu et ile besledi. Bu çocuk büyüyünce Börü ile evlendi ve böylece Börü gebe kaldı. Lin memleketinin tiginini çocuğun henüz yaşadığını duyunca, onu öldürmek için askerler gönderdi. Gelen askerler, Börü’yü çocuğun yanında gördüler. Börüyü öldürmek istediler, fakat Börü kaçarak Kao-chang (Uygurların) memleketinin kuzeyindeki dağa gitti. Bu dağda büyük bir mağara vardı.

Mağaranın içinde de büyük bir ova bulunuyordu. Ot ve nebatlarla kaplı idi. Onun çevresi birkaç yüz li kadar bir genişlikte idi. Dört yönü dik dağlarla çevrili idi. Börü bu mağaranın içine kaçtı ve orada on tane çocuk doğurdu, on çocuk büyüyünce dışarıdan kızlar alarak evlendiler. Karıları gebe kaldı, bunların doğurduğu çocukların her birinden bir soy türedi. A-shih-na (Aşina) soyu da bunlardan biri idi.

Onların oğulları ve torunları çoğaldılar ve yavaş yavaş yüz aile odular. Birkaç nesil geçtikten sonra hep birlikte mağaradan çıktılar. Altay (Kinşan) ın eteklerinde yerleştiler ve Avarlar (Ju-Ju, Juanlar) ın demir işçisi oldular.

Altay'ın tepelerinden biri miğfere benziyordu. Onların dilinden miğfere “Tukue” derlerdi (Türkçe Tukyü=Türk) bu sebeple onlar da böyle isimlendirildiler. (Bu destan Chou-Shu 50'den Bahaeddin Ögel tarafından nakledilmiştir.)

Ergenekon Destanı'nın Metni

İlhan (Moğol) Türk yurduna hakan olduğu zaman Tatar yurdunda da Sevinç Han hüküm sürerdi. İki de aynı yaşta idiler. Aralarında vuruşmalar başladı. Hep İlhan üstün gelirdi, Sevinç Han Kırgız hakanına değerli armağanlar gönderdi, onu kendi tarafına aldı. Dedi ki Moğolların (Türklerin) okunun ötmediği, kolunun yetmediği dünya yüzünde bir yer kalmadı. Biz bunları yok etmezsek onlar bizi kırıp geçirecekler el ele olalım, öç alalım. Kırgız Han'da öyle olsun dedi. Türkler üzerine bütün düşmanlarının birden geldiklerini görünce, çadır ve sürülerini bir tarafa yığıp hendek kazdılar, beklediler. Sevinç Han geldi, vuruş başladı, on gün savaş oldu, on günde Türkler üstün geldiler. Sevinç bunun üzerine bütün han ve beylerini toplayıp dedi ki eğer hile ile bunları yenemezsek bizi bitirecekler, kaçış oyunu yapalım.

Mallarını olduğu gibi bırakıp tan ağarınca kaçısa başladılar. İlhanın askerleri, malı bölüşe girince birden geri dönüp savaşa girdiler. Türklerin ardını sardılar, çadırlar bir arada olduğundan erkek, kadın, çocuk hiçbir Türk kurtulamadı. Böylelikle dünyada Türk kalmadığını sandılar. Sevinç Han Türkleri vurduktan sonra memleketine çekilmişti. İlhanın oğulları bu savaşta ölmüştü. Ancak en küçüğü olan Kıyan kalmıştı, Kıyan o yıl evlenmişti, İlhanın kardeş oğlu olan Nöküz de Kıyanla aynı yaşta idi. Nöküz de o yıl evlenmişti, bunların ikisi de karıları ile beraber savaşın başladığı gün en önde vuruşuyorlardı. Sevinç Han'ın askerlerinin önüne düşmüşlerdi, arkadaki yenilgiyi görünce dağlar arasında kimselerin gözünün göremeyeceği bir yer aldılar. Yaban koyunlarının çıkabildiği ince bir taş yoldan sarp dağların içine düştüler. Yalçın kayalı

boğazlardan atlıya atlıya ancak bir keçinin güçlükle geçebileceği, yukarısı başı dumanlı dağ, altı gürül gürül su akan bir boğazı yedi günde geçip yedi günde de tepelerden inip üzeri çeşitli otlarla kaplı her türlü hayvanın yaşadığı pınarların kaynaştığı, geniş göz alabildiğine geniş bir düzlüğe geldiler. Hemen yere kapanıp Tanrı'ya dua ettiler, şükürler kıldılar. Kışın mallarının etini yerler, derilerini giyerler, yazın sütünü içerlerdi. Oraya Ergenekon adını verdiler.

“Ergene”nin anlamı “bir dağın kemeri” oturdukları yer “kom” anlamı da “diklikti”. Buldukları yer gerçekten çevrenin en ulu dağının en düzlüğü idi. Tanrı'nın kendilerini ulaştırdığı yere en güzel adı bulmuşlar ve koymuşlardı.

Kışın mallarının etini yer, derilerini giyer, yazın sütlerini içer demiştik. Bu yaşama onların sadece çoğalmalarını sağlıyor, ama dedelerinin mutlu günlerini özlemine yüreklerinden çıkarmıyorlardı.

İlhanın küçük oğlu olan Kıyanın anlamı “dağdan yıldırım hızı ile inen sel demektir. İlhan küçük oğluna bu adı neden koymuştu bilinmez. Yalnız Kıyan taşıdığı ada layık bir yiğit idi. Nöküzle Kıyanın evlatları öylesine çoğaldılar ki soy sopa göre onlara ayrı ayrı oymak adı vermek gerek idi. Daha sonra Kıyan ve Nöküzün dördüncü kuşaktan sonraki oymak (oruk)ları birer büyük aile haline geldiler. Büyük aile anlamında oymaklara ayrıldılar.

Aradan dört yüz yıl geçmişti, öylesine çoğalmışlardı ki oralara sığmaz olmuşlardı. Yaşlılar bir araya geldiler, dediler ki:

“Atalarımızdan dinlerdik, çevresinde yaşadığımız bu illerin ötesinde, bizim asıl yurtlarımız vardır. Tatar başı olup cümle düşman üzerimize çukanmış bizi alt etmiş kınmış yurdumuzu almış. Tanrı'ya şükür şimdi çokluğuz düşmandan korkup dağa kapanacak halde değiliz. Bir yol bulun bu dağdan göç edip çıkalım, bize dost olanla görüşür düşman olanla güreşiriz”. Herkes bu düşünceyi doğru buldu, kurultayın uygun gördüğü bu düşünceyi yürütmek için cümlesi yollara düştü. Ne çare ki bir yol bulamadılar bir demirci şöyle dedi:

“Bir yer bilirim orada demir madeni var, eritir kendimize yol açarız. Yeter ki bu ülkü yüreğimizi, demiri eritecek kadar doldurmuş olsun” dedi. Gözler ışıldadı, herkes gücünün yettiği kadar odun topladı. Önce bu odunlar, dünya yüzüne o insanların buluşu olarak gelen kömür haline getirildi. Bir sıra odun, bir sıra kömür konuldu. Dağın böğründeki yarıklara istif edildi. Dokuz yüz devenin derisinden koskoca körükler

yapıldı. Dağın sağına soluna da bu odun ve kömürler yığıldı. İhtiyarlar da ellerini açıp Yüce Tanrı'ya yalvardılar, en yaşlısı gözü nemli, yüreği dertli, odunu ateşledi.

Tanrı Türk'ü korumuş, demir erimeye başlamış, odun kömür yığınları hep tazelenerek, bütün boylar başında nöbet tutarak, genç kızlar kurtuluş destanı okuyarak günler geçti. Demir bir devenin geçeceği kadar eridi, sevinç dağı taşı inetti. Yol açılmıştı, o ayı, o günü, o saati bellediler. Hala bu günü getiren her yıl Türk elinde anılır. Şöyle ki, her obada yaşlı kişi bir demir parçasını ateşte kızdırır, örsün üzerine kor, çekiçle vurur, oyun oynarlar, kımız içerler. “Zindandan çıkıp ata yurduna geldiğimiz gün, bu ışıklı gündü” derler.

Ergenekon'dan çıktıkları zaman Moğolların hakanı (Türklerin) Kıyan soyundan ve Karlos uruğundan Börteçine idi. Bütün oymaklara elçiler gönderip Tanrı'nın dirliği ile Ergenekon'dan çıktıklarını bildirdi. “Haydin bir bayrak altına” dedi. Gelenleri selamladılar, bağırklarına bastılar, gelmeyenleri kırdılar, geçirdiler. Bütün oymaklara baş oldular. (Ali Öztürk, Çağları İçinde Türk Destanları, s. 243 – 245)

Uygur Türeyiş Destanı'nın Metni

Bir zamanlar Tolga ve Selenga nehirlerin arasında bulunan iki ağacın arasına gökten bir ışık iner. Uygurlar büyük bir saygı ile oraya doğru ilerlerler. Tam yanaştıkları sırada çok tatlı müzik nağmeleri duyarlar. Bir gün aynı yerde ayrı ayrı kurulmuş beş tane çadır görürler. Bunların her birisinde bir tane çocuk vardır ve her çocuğun karşısında da onları doyurmaya yetecek kadar içi süt dolu emzikler asılıdır. Bütün beyler ve halk, bu müthiş olaya şahit olduklarından, saygı ile diz çöküp selam verirler. Biraz sonra da çocukları alırlar, onları besleyip büyötmeleri için süt-annelere verirler. Çocuklar artık süt emmeyi bırakıp konuşmaya başladıklarında, Uygurlardan anne ve babalarını sorarlar. Onlarda iki ağacı gösterirler. Bu çocuklara hükümdar oğullarıymış gibi davranırlar. Her birine ad koyarlar. En büyüğünün ismi Sungur Tigin, ikincisinin Kotur Tigin, üçüncüsünün Tükel Tigin, dördüncüsünün Or Tigin, beşincisinin adı da Böğü Tigin olur.

Böğü Tigin, halk tarafından han seçilir. O, ülkesini adaletle yönetir, zulüm sayfalarını kapatır. Böğü Kağan ordusunu toplar ve onlardan seçtiği üç yüz bin kişiyi Sungur Tigin'in komutasına vererek, ona Kırgız ve Moğol topraklarına akın düzenlemesini emreder. Yüz bin askeri de Kotur Tigin'in komutasında görevlendirir ve onu da akın için Tangut tarafına yollar. Tükel Tigin'i Tibet cenahında vazifelendirir

kendisinde üç yüz bin askerin başında Çin'e yönelir. Diğer kardeşi Or Tigin'i başkentte tahtın olduğu yerde bırakır. Sefere çıkan orduların hepsi zaferler kazanarak geri dönerler. Böğü Tigin Orkun kıyısında, Ordu-Balık adında bir başkent inşa ettirir. Doğudaki bütün ülkeler Uygurların buyruğu altına girer.

Böğü Kağan bir gece uyurken, beyazlar giymiş bir ihtiyar görür. İhtiyar ona yaklaşır çam kozalağı büyüklüğünde bir yeşim taşı vererek Bökü Kağan'a şöyle der:

-Eğer sen bu taşı muhafaza edebilirsen dünyanın dört köşesi hep senin buyruğun altında toplanacaktır.

Böğü Kağan'ı veziri de aynı gece aynı rüyayı görür. Ertesi sabah olunca hepsi toplanıp aralarında görüşerek bu rüyaya bir mana vermeye çalışırlar. Bunun üzerine ordularını buyruklarına alıp Batıya yönelirler. Gide gide Türkistan sınırlarına varırlar. Böğü Kağan Türkistan'a vardığı zaman orada suyu bol, yeşilliklerle örtülü bir düzlüğe Balasagun şehrini kurdurur. Daha sonra askerini çevreye yollayarak, on iki yıl zarfında oralarda bulunan bütün ülkeleri zapt eder. Öyle ki yeryüzünde onlara kafa tutan, asi görünen hiçbir kimse kalmamış olur. (Gülşen İnci Yılmaz, İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Tarihi Açısından Değerlendirilmesi, s. 128 – 130)

Uygur Göç Destanı'nın Metni

Barçuk At Tigin bir "Iduk-Kut"dur. Turfandaki Uygur Devletinin kağanlarına Iduk Kut derlerdi. Onların ataları da, eski Uygurların yerlerinde oturuyorlardı. Uygurların bu eski yurtlarında Karakurum adlı bir dağa vardı. Bu dağdan iki nehir çıkardı. Bu nehirlerden birine Selenga ve diğerine de Tolga adı verilirdi. Bir gece bu iki nehir arasındaki bir ağaç üzerine kutsal bir ışık inmişti. Halk bu ışığı görünce hemen toplanmış ve bu ağacı beklemeye başlamıştı. Bu ışık indikten sonra ağaçta bir şişkinlik peyda olmuş ve ağacın gövdesi tıpkı gebe kadınların karnı gibi şişmişti. Gökten ışığın inmesi durmamış ve her akşam devamlı olarak ağacın üzerine inmeye başlamıştı. Dokuz ay on gün geçtikten sonra ağaçtaki bu şişkinlik çatladı ve ağaçtan tıpkı dünyadaki insanlar gibi beş çocuk doğdu. Bu çocuklardan en küçüğünün adı Buğu Han idi. Kendisinin çok yüksek bir kişiliği vardı. Memleketini çok iyi idare ediyor ve ayrıca ziraat işleri ile de meşgul oluyordu. Bu suretle kendisi Uygurların kağanı oldu. Kendisinden sonra gelen otuzdan fazla soyu da Uygurların başında kaldılar.

Yü-lun Tigin tahta çıktıktan sonra Çin'deki Tang Sülalesi ile birçok savaşlar yaptı. Kendi halkını sulha ve rahata kavuşturmak istiyordu. Bunun için de Çin

sarayından bir kız alarak aralarında akrabalık kurdu. Böylece sulh olunca da ordusunu savaşlardan çekti. Ayrıca bu tiginin oğlu Ko-li ile de Çinli Prenses Chin-lien evlendirildi. Bu Çinli Prenses, Karakurumda bulunan Pieh-li Po-li Ta adlı bir yerde oturuyordu. Bu sözün manası “Hatunun oturduğu dağ demektir”. Bu dağa Tien Koli Ta Ha dağı adı da verilirdi. Bunun manası “Gök Ruhlarının Dağı” demektir. Bu dağın güneyinde kayalık bir dağ daha vardı. Bu dağın adı da Kutlug Dağdır. “Kutlug Dağ” demek iyi talihli ve saadet getiren dağ demektir.

Çin’de egemen olan Tang Sülalesinin elçileri bilgi edinmek için müşavirleri ile Uygur ülkesine gitmişlerdi. Bunlar aralarında konuşup şöyle dediler:

“Karakurumun kudret ve zenginliği ancak bu dağ sayesinde olmuştur. Biz bu dağı niçin yok etmeyip de Uygur Devletini zayıflatmayalım. Elçiler aralarında böyle konuşup anlaştıktan sonra Uygur Kağanı Tigine geldiler ve ona şöyle dediler:

“Siz Çinli bir prensesimizle evlendiniz, bizim de sizden bazı yardımlarınızı istemek için ricalarımız olacak. İyi talih taşları sizin muhterem memleketinizce kullanılmamaktadır. Sizin yerinize biz bu taşları değerlendirelim dediler” ve tigin ile anlaştılar. Bu taşları alıp Çin’e götürmek istediler fakat taşlar çok büyüktü ve Çin’e götürmek imkânı yoktu. Bunun üzerine taşlara ateş verip yaktılar, üzerlerine sirke döküp hepsini küçük parçalara ayırdılar. Ondan sonra da bu parçaları alarak Çin’e gittiler.

Bu taşların götürülmesinden az zaman sonra kuşlarla hayvanlar tuhaf tuhaf bağırmaya başladılar. Yül-ün Tigin ise on beş gün içinde öldü. Memleketin başına ise türlü türlü kötülükler geldi. Halk ise rahat bir gün görmedi. Yü-lün Tiginden sonra gelen kağanlar arka arkaya öldüler. Bunun üzerine Uygurlar Turfana göç etmek zorunda kaldılar. Turfanın diğer bir adı da Koço dur. Beş Balık bölgesini de kendi egemenlikleri altında bulunduruyorlardı. Onların memleketleri Kuzeyde A-chu nehrine kadar uzanıyordu. Güneydeki komşuları ise Çin’in Kansu eyaletindeki Chiu-Chüan şehri idi. Doğuda Hotan ve Kaşgar’a kadar uzanıyorlardı. Uygurlar bu yerlerde 970 yıldan fazla oturdular. (A. Öztürk, Çağları İçinde Türk Destanları, s. 258 – 259)

Manas Destanı’nın Metni

Kırgız başbuğu Orazlı ölür, Kalmuk Hanı Alevke Kırgızistan’ı istila eder. Orazlı oymağının beyi Cakıp (Yakup) Kalmukların emrine girer. Cakıp’ın iki eşi vardır. Bakdevlet ve Çıyırđı Hatun’un dua ile çocukları olur. Çıyırđı’nın bir oğlu; Bakdevlet’in

iki oğlu dñnyaya gelir. ıyırdı'nın oğluna Manas adı verilir. Manas sekiz yaşına gelince oban Ořpurbay'ın yanına gñderilir ve Kalmuklar gibi giydirilir. Manas on iki yaşınad Çinli Koko'yu yener. Bu olaydan sonra Kırgızlar anayurtlarına doğru yola çıkarlar. Er Yolay Manas'ı yakalamak üzere harekete geçer. Ak Balta ve Manas bu savaşta Kalmukları yenerler. Kalmuk alrı Niskara, Manas'ı arar onu öldürmek niyetindedir. Manas onu yener, etrafında destanlar söylenir. Manas komşu halkları çağırır, ziyafet verir. Toplantıda bulunan bütün halk Manas'ı han olarak seçer.

Kırgız büyüklerinden Koşay Alp tek başına Kalmuk ve Çinlilerle savaşan bir yiğittir. Bütün Kırgız halkı, onun üzerine koruyucu Ruh-Tanrı'nın kanatlarının gñlge olup koruduğuna inanırlar. O Manas'ı lider olarak kabul eder. Manas'ın dñnüşünde Cakıp Ağa kurultay toplar. Bu kurultayda Aladağı dñřmandan kurtarma kararı alınır. Aranik Savaşında Kırgızlar galip gelirler. Kırgız alrı Munar Keselik'i öldürür. Daha sonra Manas, Ispara ve Alay Dağlarının Kalmuklardan temizlenmesine karar verir. Kalmuk Hanı Alevke savaşmak için harekete geçer. Alevke Manas'ı hile savaşarak da yenemez.

Kırgızların kardeş kavminin başı şoruk Han Kırgızları Isıkgöl'den çıkarmak ister. Kızı Akılay gördüğü rüyaya dayanarak bu seferin sonunun iyi olmayacağını babasına anlatır. Fakat dinletemez. şoruk yenilir. Manas şoruk'un kızı Akılay'la evlenir. Manas babasına darılır, bir süre çiftçilikle uğraşır. Çiftçilerin koruyucusu Tanrı-Ruh "baba dikhan" ona yardım eder.

Kalmuk Hanı Aziz Han'ın eşi Altınay doğum yapar. Almambet doğar. Almambet saygılı büyükler için günahlı insanların kurban edilmesini, kabul etmez. Konurbay ve Esen Han'dan Han yaylasını alamayınca Kırgızlara sığınmaya karar verir. Almambet'i Kalmukların saldırısından annesi Altınay kurtarır. Fakat kendisi ölür. Almambet ve Macik, Er Gökçe ile karşılaşırlar. Er Gökçe'nin babası Aydan Han ve Kıpçak-Kazaklar onu çok iyi karşırlar. Onun Müslüman olmasına sevinirler. Er Gökçe'nin yiğitleri Almambet'i kıskanırlar. Er Gökçe'nin karısı Akerke'le bu Kalmuk'un gizli münasebeti olduğunu söylerler. Er Gökçe'nin ikinci karısı Budaybek de kocasını bu konuda kışkırtmaktadır. Er Gökçe Almambet'i kovar. Akerke de onun Manas'a gitmesini tavsiye eder. Manas bir gün rüya görür. Bir keskin kılıç taşı parçalar, kılıcı beline bağlarken bir aslan olur, ona parslar hizmet eder. Birden aslan ejder olur, sonra bir kuş olup Manas'ın eline konar. Tabirciler Almambet'in gelip Manas'ı bulacağını söylerler. Manas onun geldiğini uzaktan dürbünle görür ve kırk yiğidinden

altı kişiyi Almambet'i karşılamal için gönderir. Onu hediyelerle ağırlar ve süt kardeşi olurlar.

Manas savaş meydanlarında bulunduğu iki kadınla Akılay ve Karabörk'le evlenmiştir. Fakat törelere göre bunlar evlilik sayılmazdı. Bunlardan çocuğu da olmamıştı. Manas'ı toylu-düğünl  Buhara Hanı Temir Han'ın kızı Kanıkey'le evlendirmek isterler. Toy-düğün yapılır. Kanıkey Manas'la, Kadikeyin arkadaşı Aruke Almambet'le evlendirilir.

Esen Han Kırgızlardan intikam almak için Kırgızların yakın akrabası olan K zkaman'ı casus olarak Manas'ın yanına yollar. Manas K zkaman ve yanındakilere hayvan sürüleri ve yayla verir. K zkaman evinin içinde bir çukur kazar ve Çin usul  hazırlanmış i ki sofrasına Manas'ı davet eder. Ona i ki i irir ve onu çukura atarlar. Kanıkey bir rüya görür, yanına Manas'ın arkadaşlarından Akayar'ı da alır, gidip Manas'ı kurtarır. K zkaman'dan Manas ve kırk yiğidin intikamlarını alır, onu  ld r rl r.

Kırgız büyüklerinden Han K ketay yetmiş yiğidi ile ava çıkar. Kayıp ı belinden geçerken kundak içinde bir erkek  ocuk bulur, onu evlat edinir ve "Bokmurun (S m kl )" adını verir. Han K ketay hastalanır ölmek üzeredir. Halkını ve oğlunu yanına çağırarak vasiyetini bildirir. Bokmurun k  uk aşını verdikten sonra, büyük aşını vermeye karar verir. Fakat Manas'ı çağırmaz. Çinliler, Kalmuklar ve Kıtay hanı Niskana, Kırgızları tehdit edince Manas'ı  ağırmadıklarına pişman olurlar. Kanıkey durumu haber alınca Manas'a ve kırk yiğidine ziyafet verdikten sonra onları aş törenine Karkıra'ya yollar. Manas gelince Kalmukları susturur. Korkudan saklanmış olan Bokmurun konukların arasına girer. Aş töreninde Cambı yarışını Manas kazanır. Yolay Alp'la Kırgızlardan Alp Koşay karşılaşırlar, Koşay Yolay'ı yener.

Kalmuk güreşçi T k bay, Kız Agış ile g reşir onu yener. Mızrak yarışında Konurbay ile Manas karşılaşırlar. Manas Konurbayı yener Algara adlı atını kendisine iade eder. At yarışını da Manas'ın Akkulası kazanır. Akkula'nın kazandığı  d l  Kalmuklar alınca Manas Kalmuk Prensi Yolay'ı tokatlar. Kalmuklar Kırgız sürülerini yağma ederler. Daha sonra Manas, Almambet, Sırgak ve  uvak; Kalmuk ce Çin ülkesine doğru yola çıkarlar. Esen Han'ın kızı Burulca, hala Almambet'i beklemektedir. Almambet yurduna gelince daha önce sakladığı han kıyafetini giyer. Orduyu yanlış bir yöne gönderir. Savaşta Kırgızlar başarı kazanamazlar. Konurbay hile ile Manas'a yaklaşıp. Dostluk bahanesiyle, yalnız olarak uzaklaşan Manas'a saldırır ve onu

boynundan yaralar. Uzun süren savaşta Almambet ölür. Manas'ın atı Akkula savaşta öldürülür. Kanıkey Hatun Tayburul adlı atı Manas'a yollar. Manas geri döner. Kanıkey oğlu Semetey'le onu karşılar, yaralıdır. Kanıkey'e vasiyet eder. Kendisi öldükten sonra Kanıkey'in oğlunu da alarak babasının yanına gitmesini ve on iki yaşına geldiği zaman oğluna babasını bildirmesini söyler. Cenazesine kendisini vaktiyle yenmiş olan Ak Saykal adlı kızı da çağırmasını ister. Kanıkey Manas için altı yüzyıl sağlam kalacak bir türbe yaptırır. Kanıkey düşmanlarından Manas'ın naşını kurtarmak için bir oyun düzenler. Odun kütüğünü tabuta koyarak mezara gömer. Manas öldükten sonra üvey kardeşleri Kobeş ile Abeke, Kanıkey'e düşman olurlar. Kanıkey Abeke ile evlenmeyi kabul etmez. Cakıp Han Kanıkey'in evinin yağmalanmasını emreder. Çıyırđı Hatun Semetey'i kaçıır, Bakay Alp onlara yardım eder. Kanıkey, Semetey ve Çıyırđı Hatun, Buhara'ya doğru yola çıkarlar. Buhara'ya gelince Kanıkey'in kardeşi İsmail, Semetey'i evlat edinir. Ona babasının yokluğunu belli etmeden büyütecektir. Semetey on iki yaşını bitirince Temir Han büyük bir toy düzenler. Bu törene beyler, Alpler, ozanlar davet edilir, at yarışları düzenlenir. Yarışı Manas ve arkadaşlarının ruhlarının koruyuculuğunda olan Kanıkey'in atı Taytoru kazanır. Yarıştan sonra Semetey ormana kuş avlamaya gider. Ormanda babasının sadık adamlarından Sarı Taz'la karşılaşır. Sarı Taz, Han Kobeş'ten kaçarak bu ormanda kömürcülük yapmaktadır. Semetey'e kim olduğunu anlatır. Semetey evine dönünce annesinden gerçekleri öğrenir ve Talas'a doğru yola çıkar. Büyükbabası Cakıp Semetey'e zehirli şarap sunar. Fakat Semetey içmez. Semetey annesini ve Çıyırđı Hatun'u da alarak Talas'a geri döner. Fakat Cakıp Han ve Kobeş onlara saldırır. Manas'ın Kobeş Han'ın yanına geçmiş olan kırk yiğidi Kalmuk'a doğru yola çıkarlar. Semetey onların arkasından gider. Kanıkey, Cakıp ve Kobeş'i öldürtür. Abeke'yi serbest bırakır. Çıyırđı Hatun Abeke'yi de öldürtür. Kırk yiğit geri dönmek istemezler. Semetey'in üzerine saldırırlar. Semetey iki genci sağ bırakır, diğerlerini öldürür. Sonra her birine birer türbe yaptırır.

Noygutların hanı Şıgay Han'ın oğlu Çinkoca, Semetey'in nişanlısı Ayçörek'i ve atı Tayburulu ele geçirmek ister. Semetey'in nişanlısı Ayçörek, Çinkoca'nın babası Akun Han'a savaş açtığını haber vermek üzere, kuğu şekline girerek Talas'a gelir. Semetey'in karısı Çacıkey'le karşılaşır. Ona içinde buldukları tehlikeyi anlatır, yardım ister. Fakat Çacıkey onu kovar. Ayçörek kuğu şeklinde uçarken onu yakalamak üzere Semetey sungurunu salar. Sungur kaybolunca onu aramaya karar verir. Külçora, Çacıkey'i sıkıştırır. Çacıkey olanları anlatır. Semetey sungurunu aramaya çıkar. Yola

çıkmadan önce gideceği yol hakkında Bakay'a danışır ve Ayçörek'i bulur, yanındaki yiğitleri Külçora ve Kañçora ile Çımkocay'ı yenerler. Semetey Kalmuk beyi Konurbay üzerine sefer hazırlığına girişir. Ayçörek bir rüya görür ve bu sefere engel olmak ister. Fakat Semetey onu dinlemez. Karagul çoban Semetey'i hile ile kandırır, suda boğulmak üzereyken atı Tayburul gelir ve onu kurtarır. Konurbay, Semetey'i takip eder. Onu silahla vurup yaralar. Yaradan kurşunu çıkarmak için iffetli bir kadının yarannın üstünden atlaması gerekmektedir. Ayçörek'in üçüncü atlaması ile kurşun da çıkar. Konurbay bir gece ansızın Kırgızlara hücumu geçer. Bu savaşta top tüfek kullanılır. Semetey Konurbay'ı yener ve başını keser.

Bir süre sonra ise Kañçora ile Kıyaz, Semetey'e suikast düzenlerler. Düşüncelerini gerçekleştirmek için Manas'ın türbesinde kurban kesmek üzere Semetey'i türbeye götürmek isterler. Semetey'in annesi ve eşi onun mezara gitmesini engellemek isterler. Fakat Kañçora onu kandırır. Mezarda Han Kıyaz'ın ordusunun hücumuna uğrarlar. Kıyaz'ın askerleri Manas'ın oğluna fenalık etmek istemezler. Kañçora onları ikna eder. Semetey'e süngü ile saldırırlar. Kıyaz Semetey'in başını kesmek isterken Semetey erimiş gibi kaybolur. Kıyaz ve Kañçora, Külçora'yı köle, Kanıkey ve Ayçörek'i cariye yaparlar. Kıyaz Ayçörek'le, Çacıkey Kañçora ile evlendirilir. Semetey kaybolduğu zaman Ayçörek altı aylık hamiledir. Zamanı gelince Seytek adlı bir oğlan doğurur. Külçora, Seytek'i bir alp olarak yetiştirir. Seytek on iki yaşına gelince Külçora ile birlikte Kıyaz'ın yanına gider. Külçora Kıyaz'ın başını uçurur. Külçora, Kañçora'yı yakalayıp bağlar, Kañçora'nın koyun çobanı yaptığı Kanıkey, Kañçora'yı iki parçaya ayırır. Seytek, Kanıkey'i ve Ayçörek'i yanına alarak Manas'ın ülkesi Talas'a gelir ve Taşkent'e kadar uzanan topraklara hâkim olur. (Emine Gürsoy Naskali, Bozkırdan Bağımsızlığa Manas, s. 95 – 100)

Dede Korkut Destanları

Duha Koca oğlu Deli Dumrul Destanı'nın Metni

Meğer hanım, Oğuz'da Duha Koca oğlu Deli Dumrul derlerdi, bir er var idi. Bir kuru çayın üzerine bir köprü yaptırmıştı. Geçeninden otuz üç akçe alırdı, geçemeyeninden döve döve kırk akçe alırdı. Bunu niçin böyle ederdi? Onun için ki benden deli, benden güçlü er var mıdır ki çıksın benimle savaşsın der idi. Benim erliğim, bahadırılığım, kahramanlığım, yiğitliğim Rum'a Şam'a gitsin, ün salsın der idi.

Meğer bir gün köprüsünün yanında bir bölük oba konmuştu. O obada bir iyi güzel yiğit hasta düşmüştü. Allah'ın emriyle o yiğit öldü. Kimi oğul diye kimi kardeş diye ağladı. O yiğit üzerine dehşetli kara feryat koştu. Ansızın Deli Dumrul dörtnala yetiştii. Der: Bre kavatlar, ne ağlıyorsunuz, benim köprümün yanında bu gürültü nedir, niye feryat ediyorsunuz dedi. Dediler: Hanım bir güzel yiğidimiz öldü, ona ağlıyoruz dediler. Deli Dumrul der: Bre yiğidinizi kim öldürdü? Dediler Vallahi bey yiğit, Allah Taâlâdan buyruk oldu, al kanatlı Azrail o yiğidin canını aldı Deli Dumrul der: Bre Azrail dediğiniz ne kişidir ki adamın canını alıyor, ya Kadir Allah, birliğin varlığın hakkı için Azrail'i benim gözüme göster, savaşıyım, çekişeyim, mücadele edeyim, güzel yiğidin canını kurtarayım, bir daha güzel yiğidin canını almasın dedi. Çekildi döndü Deli Dumrul evine geldi.

Hak Taâlâyâ Dumrul'un sözü hoş gelmedi. Bak bak bre deli kavat benim birliğimi tanımıyor, birliğime şükür kılmıyor, benim ulu dergâhımda gezsın benlik eylesin dedi. Azrail'e buyruk eyledi kim ya Azrail var ve o deli kavatın gözüne görün, benzini sarart dedi, canını hırıldat al dedi.

Deli Dumrul kırk yiğit ile yiyip içip otururken ansızın Azrail çıkageldi. Azrail'i ne çavuş gördü ne kapıcı. Deli Dumrul'un görür gözü görmez oldu, tutar elleri tutmaz oldu. Dünya âlem Deli Dumrul'un gözüne karanlık oldu. Çağırıp Deli Dumrul söyler görelim hanım ne söyler:

Der:

Bre ne heybetli ihtiyarım

Kapıcılar seni görmedi

Çavuşlar seni duymadı

Benim görür gözlerim görmez oldu

Tutar benim ellerim tutmaz oldu

Titredi benim canım çuşa geldi

Altın kadehim elimden yere düştü

Ağzımım içi buz gibi

Kemiklerim tuz gibi oldu

Bre sakalcığı akça ihtiyar

Gözceğizi fersiz ihtiyar

Bre ne heybetli ihtiyarsın söyle bana

Kazam belam dokunur bugün sana

dedi. Böyle diyince Azrail'in hiddetti tuttu, der:

Bre deli kavat

Gözümün fersiz olduğunu ne beğenmiyorsun

Gözü güzel kızların, gelinlerin canım çok almışım

Sakalımın ağardığını ne beğenmiyorsun

Aksakallı kara sakallı yiğitlerin canım çok almışım

Sakalımın ağarmasının manası budur.

dedi. Bre deli kavat övünüyordun: Al kanatlı Azrail benim elime geçse, öldüreydim, güzel yiğidin canını onun elinden kurtaraydım diyordun, şimdi bre deli geldim ki senin canını alayım, verir misin yoksa benimle cenk eder misin dedi. Deli Dumrul der: Bre, al kanatlı Azrail sen misin dedi. Evet, benim dedi. Bu güzel yiğitlerin canını sen mi alıyorsun dedi. Evet, ben alıyorum dedi. Bre Azrail, ben seni geniş yerde istiyordum, dar yerde iyi elime girdin değil mi dedi. Ben seni öldüreyim, güzel yiğidin canını kurtarayım dedi. Kara kılıcını sıyırdı eline aldı. Azrail'e çalmağa hamle kıldı. Azrail bir güvercin oldu pencereden uçtu gitti. İnsanoğlunun ejderhası Deli Dumrul elini eline çaldı kah kah güldü. Der yiğitlerim Azrail'in gözünü öyle korkuttum ki geniş kapıyı bıraktı dar bacadan kaçtı, mademki benim elimden güvercin gibi kuş oldu uçtu bre ben onu bırakır mıyım doğana aldırmayınca dedi. Kalktı atına bindi doğanını eline aldı, ardına düştü. Bir iki güvercin öldürdü. Döndü, evine gelirken Azrail atının gözüne göründü. At ürktü. Deli Dumrul'u kaldırdı yere vurdu. Karabaşı bunaldı, darda kaldı. Ak göğsünün üzerine Azrail basıp kondu. Demin mırıldanıyordu, şimdi hırlamaya başladı.

Der

Bre Azrail aman

Tanrı'nın birliğine yoktur güman

Ben seni böyle bilmezdim

Hırsız gibi can aldığımı duymazdım

Tepesi büyük büyük bizim dağlarımız olur

O dağlarımızda bağlarımız olur

O bağların kara salkımlı üzümü olur

O üzümü sıkarlar al şarabı olur

O şaraptan içen sarhoş olur

Şaraplıydım duymadım

Ne söyledim bilmedim
 Beylikten usanmadım yiğitliğe doymadım
 Canımı alam Azrail medet

dedi. Azrail der: Bre deli kavat bana ne yalvarıyorsun. Allah Taâlâya yalvar, benim de elimde ne var, ben de emir kuluyum dedi. Deli Dumrul der: Peki ya can veren can alan Allahu Taâlâ mıdır? Evet, o dur dedi. Döndü Azrail'e peki ya sen ne eylemekli belasin, sen aradan çık ben AllahTaâlâ ile haberleşeyim dedi. Deli Dumrul burada söylemiş, görelim hanım ne söylemiş:

Yücelerden yücesin
 Kimse bilmez nicesin
 Güzel Tanrı
 Nice cahiller seni gökte arar yerde ister
 Sen bizzat müminlerin gönlündesin
 Daim duran Cebbar Tanrı
 Baki kalan Settar Tanrı
 Benim canımı alacaksan sen al
 Azrail'e almaya bırakma

dedi. Allah Taâlâ'ya burada Deli Dumrul'un sözü hoş geldi. Azrail'e nida eyledi ki madem deli kavat benim birliğimi bildi, birliğime şükür kıldı, ya Azrail, Deli Dumrul can yerine can bulsun onun canı azat olsun der. Azrail der: Bre Deli Dumrul Allah Taâlâ'nın emri böyle oldu ki Deli Dumrul canı yerine can bulsun, onun canı azat olsun dedi. Deli Dumrul der: Ben nasıl can bulayım, yalnız bir ihtiyar babam, bir ihtiyar anam var, gelgelelim ikisinden biri belki canını verir, al, benim canımı bırak dedi.

Deli Dumrul sürdü babasının yanına geldi. Babasının elini öpüp söylemiş, görelim hanım ne söylemiş:

Aksakallı aziz izzetli canım babam
 Biliyor musun neler oldu
 Küfür söz söyledim
 Hak Taâlâya hoş gelmedi
 Gök üzerinde al kanatlı Azrail'e emreyledi
 Uçup geldi
 Benim akça göğsümü bastırıp kondu
 Hırıldatıp tatlı canımı alır oldu

Baba senden can dilerim verir misin
Yoksa oğul Deli Dumrul diye ağlar mısın
Babası der:
Oğul oğul ay oğul
Canımın parçası oğul
Doğduğunda dokuz erkek deve kestiğim aslan oğul
Penceresi altın otağımın kabzası oğul
Kaza benzer kızımın gelinimin çiçeği oğul
Karşı yatan kara dağım gerek size
Söyle gelsin Azrail'in yaylası olsun
Soğuk soğuk pınarlarım gerek ise
Ona içme olsun
Tavla tavla koç atlarım gerek ise
Ona binek olsun
Katar katar develerim gerek ise
Ona yük taşıyıcı olsun
Ağıllarda akça koyunum gerek ise
Kara mutfak altında onun şöleni olsun
Altın gümüş para gerek ise
Ona harçlık olsun
Dünya tatlı can aziz
Canımı kıyamam belli bil
Benden aziz benden sevgili anandır
Oğul anana var
dedi. Deli Dumrul babasından yüz bulmayıp sürdü anasına geldi.
Der
Ana biliyor musun neler oldu
Gökyüzünden al kanatlı Azrail uçup geldi
Benim akça göğsümü bastırıp kondu
Hırıldatıp canımı alır oldu
Babamdan can diledim ana vermedi
Senden can dilerim ana
Canını bana verir misin?

Yoksa oğul Deli Dumrul diye ağlar mısın?
 Acı tırnak ak yüzüne çalar mısın?
 Kargı gibi kara saçını yollar mısın ana
 dedi. Anası burada söylemiş görelim hanım ne söylemiş:

Anası der

Oğul oğul ay oğul

Dokuz ay dar karnımda taşıdığım oğul

On ay diyince dünya yüzüne getirdiğim oğul

Dolma beşiklerle belediğim oğul

Dolu dolu ak sütümü emzirdiğim oğul

Akça burçlu hisaralarda tutulaydın oğul

Pis dinli kâfir elinde esir olaydın oğul

Altın akçe gücüne dayanarak seni kurtaraydım oğul

Yaman yere varmışsın varamam

Dünya tatlı can aziz

Canımı kıyamam belli bil

dedi. Anası da canını vermedi. Böyle diyince Azrail geldi Deli Dumrul'un canını almaya Deli Dumrul der:

Bre Azrail

Tanrı'nın birliğine yoktur güman

Azrail der: Bre deli kavat daha ne aman diliyorsun, aksakallı babanın yanına vardın can vermedi, ak bürçekli ananın yanına vardın can vermedi, daha kim verecek dedi. Deli Dumrul der: Hasretlim vardır buluşayım dedi. Azrail der: Bre dedi hasretlin kimdir? Der: Elkızı helallim var, ondan benim iki oğlancığım var, emanetim var, ısmarlayacağım onlara ondan sonra benim canımı alalım dedi. Sürdü helallisinin yanına geldi.

Der

Biliyor musun neler oldu

Gökyüzünden al kanatlı Azrail uçup geldi

Benim beyaz göğsümü bastırıp kondu

Benim tatlı canımı alır oldu

Babama ver dedim can vermedi

Anama vardım can vermedi

Dünya şirin can tatlı dediler
Şimdi
Yüksek yüksek kara dağlarım sana yaylak olsun
Soğuk soğuk sularım sana içme olsun
Tavla tavla koç atlarım sana binek olsun
Penceresi altın otağım sana gölge olsun
Katar katar develerim sana yük taşıyıcı olsun
Ağıllarda beyaz koyunum sana şölen olsun
Gözün kimi tutarsa
Gönlün kimi severse
Sen ona var
İki oğlancığı öksüz koyma
dedi. Kadın burada söylemiş, görelim hanım ne söylemiş:
Der
Ne diyorsun ne söylüyorsun
Göz açıp da gördüğüm
Gönül verip sevdiğim
Koç yığidim şah yığidim
Tatlı damak verip öpüştüğüm
Bir yastıkta baş koyup emiştığım
Karşı yatan kara dağları
Senden sonra ben neyerim
Yaylar olsam benim mezarım olsun
Soğuk soğuk sularımı
İçer olsam benim kanım olsun
Altın akçeni harcar isem benim kefenim olsun
Tavla tavla koç atını
Biner olsam benim tabutum olsun
Senden sonra bir yığidi
Sevip varsam beraber yatsam
Alaca yılan olup beni soksun
Senin o namert anan baban
Bir candan ne var ki sana kıyamamışlar

Arş şahit olsun sekizinci kat gök şahit olsun

Yer şahit olsun gök şahit olsun

Kadir Tanrı şahit olsun

Benim canım senin canına kurban olsun

dedi, razı oldu. Azrail hatunun canını almaya geldi insanoğlunun ejderhası eşine kıyamadı. Allah Taâlâyâ burada yalvarmış görelim hanım nasıl yalvarmış:

Der

Yücelerden yücesin

Kimse bilmez nicesin

Güzel Tanrı

Çok cahiller seni gökte arar yerde bulur

Sen bizzat müminlerin gönlündesin

Daim duran Cebbar Tanrı

Ulu yollar üzerine

İmaretler yapayım senin için

Aç görsem donatayım senin için

Aşırsan ikimizin canını beraber al

Bırakırsan ikimizin canını beraber bırak

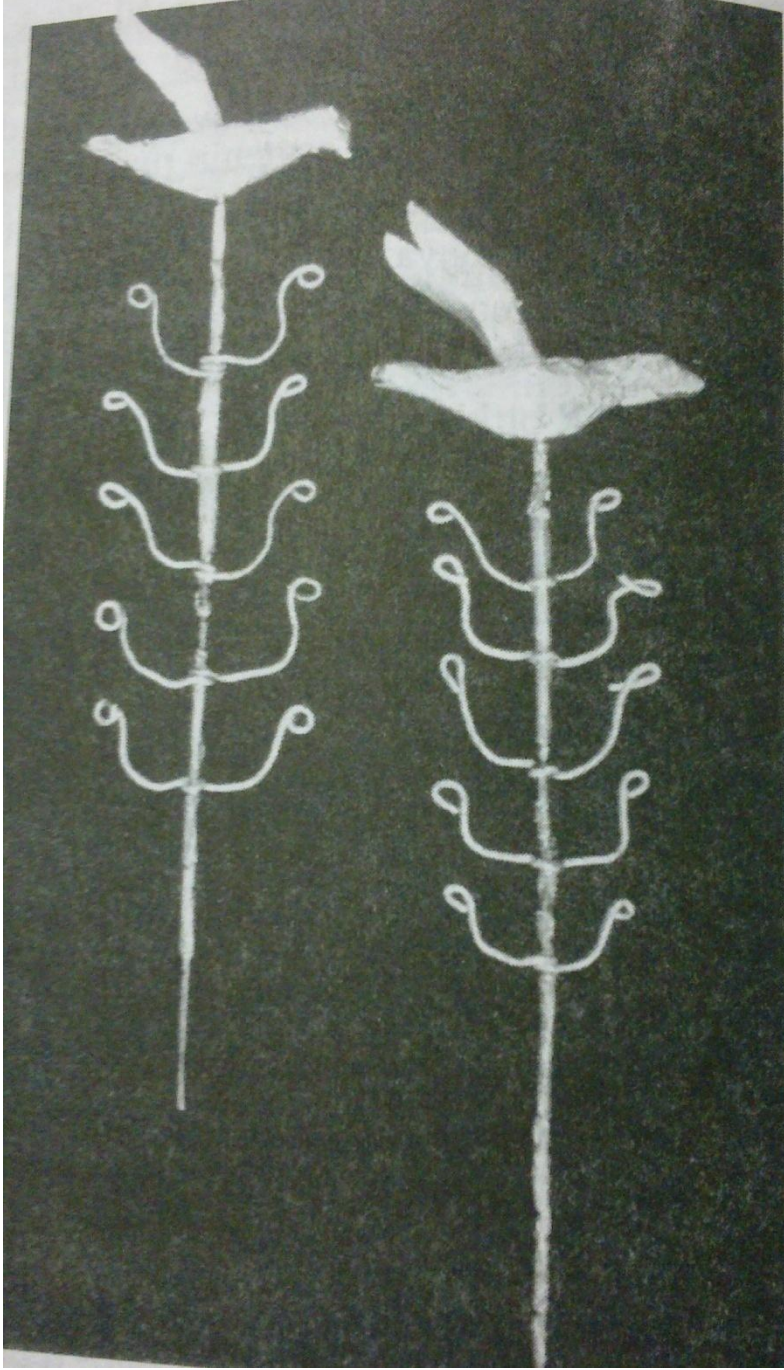
Keremi çok Kadir Tanrı

dedi. Hak Taâlâyâ Deli Dumrul'un sözü hoş geldi. Azrail'e emreyledi. Deli Dumrul'un babasının, anasının canını al o iki helalliye yüz kırk yıl ömür verdim dedi. Azrail'de babasının, anasının derhal canını aldı. Deli Dumrul yüz kırk yıl daha eşi ile ömür sürdü.

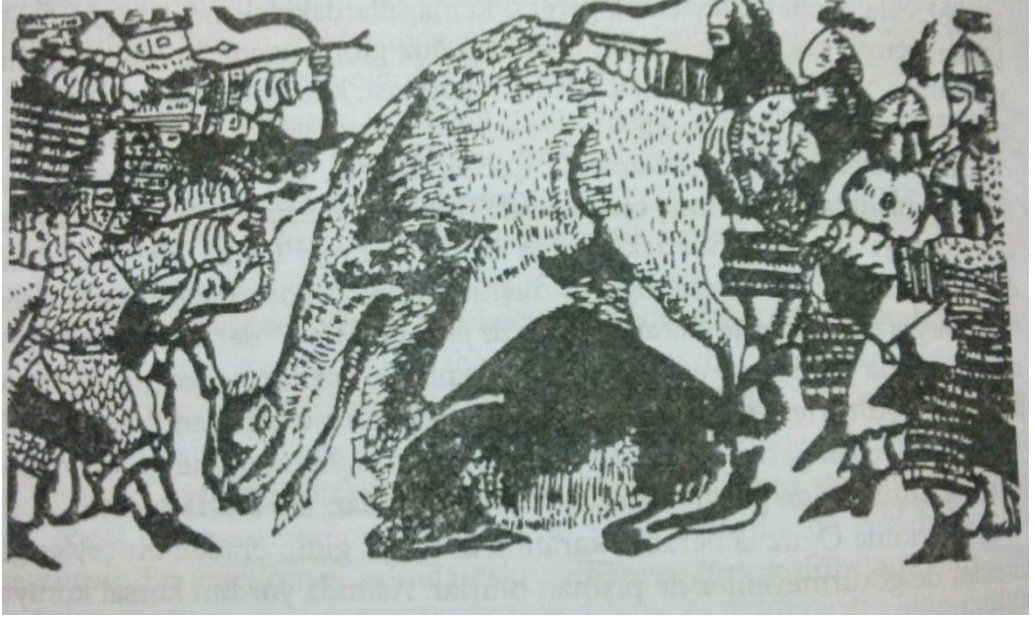
Dedem Korkut gelip destan söyledi deyiş dedi. Bu destan Deli Dumrul'un olsun, benden sonra alıp ozanlar söylesin, alını açık cömert erenler dinlesin dedi.

Dua edeyim hanım: Yerli kara dağların yıkılmasın. Gölge koca ağacın kesilmesin. Taşkın akan güzel suyun kurumasın. Kadir Tanrı seni namerde muhtaç etmesin. Ak alnında beş kelime dua kıldık, olsun kabul. Derlesin toplaşın günahınızı adı güzel Muhammed'e bağışlasın hanım hey!... (A. Öztürk, Çağları İçinde Türk Destanları, s. 215 – 220)

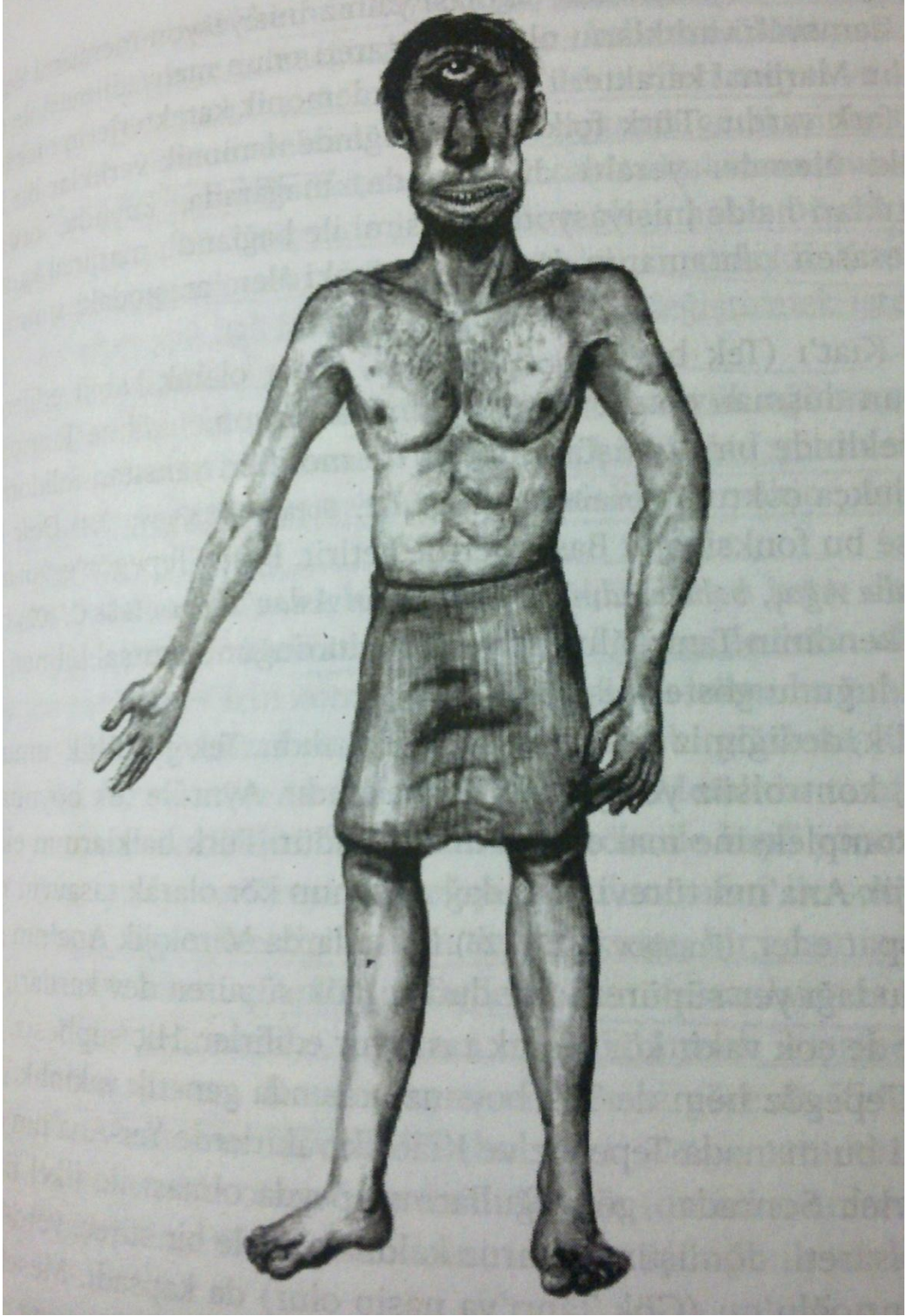

EKLER

Resim 1. Başlarına kuş konulmuş hayat ağaçları (Fuzuli Bayat, Oğuz Destan Dünyası Oğuz namelerin Tarihi Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü, İstanbul, 2006, s. 168.)

Resim 2. Oğuz Kağan'ın cihan devleti kurmak için yaptığı savaşlar (Fuzuli Bayat, Oğuz Destan Dünyası, İstanbul, 2006, s. 166.)

Resim 3. Tepegöz, Kösemen'in Kitabından (Fuzuli Bayat, Oğuz Destan Dünyası, İstanbul, 2006, s. 157.)

Resim 4. Oğuz Kağan (ortada) yayı ve okları bulan oğulları ile birlikte (Fuzuli Bayat, Oğuz Destan Dünyası, İstanbul, 2006, s. 88.)

Resim 5. Uygur dönemi yerleşik kavimlerin ağaç anlayışı (Fuzuli Bayat, Oğuz Destan Dünyası, İstanbul, 2006, s. 89.)

Resim 6. Alp Er Tunga'yı savaş meydanında tasvir eden minyatür örnekleri (Aynur Akın, *Tarihi Kaynaklar İçerisinde Destanların Yeri ve Önemi*, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2008, s. 449.)

Resim 7. Tanrı Ülgün Tasviri (www.blogspot.com)

Resim 8. Dede Korkut (www.blogspot.com)

ÖZGEÇMİŞ

1985 yılında Elazığ'da doğdum. İlkokul, ortaokul ve lise hayatımı Elazığ'da tamamladım. 2006 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünün lisans programını kazandım ve bu programdan 2010 yılında mezun oldum. Aynı yıl içerisinde mezun olduğum bölümde tezli yüksek lisans yapmaya hak kazandım.